

ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ
ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ
ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДЄДУШ ОЛЕКСІЙ ВАЛЕНТИНОВИЧ

УДК 316.347+303.446.2](477)''199/201''

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ**

07.00.05 – етнологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ підпис, ініціали та прізвище здобувача

Науковий керівник:
Скрипник Ганна Аркадіївна,
доктор історичних наук,
академік НАН України

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Дедуш О. В. Історіографія дослідження української національної ідентичності в кінці ХХ – на початку ХХІ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.05 «Етнологія». – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, 2021.

У дисертації вперше у вітчизняній науці проведено комплексне історіографічне дослідження вивчення української національної ідентичності в кінці ХХ – на початку ХХІ століття. Здійснено короткий екскурс в історію студій поняття «ідентичність», вперше описаного представниками психоаналізу З. Фройдом, К. Г. Юнгом, Е. Фроммом. Згодом у роботах соціолога Е. Еріксона було сформовано базову для подальших досліджень теорію «криз ідентичності». Завдяки накопиченню знань про процес формування нації соціологами, політологами та етнологами було теоретично окреслено явище «національна ідентичність». У дисертації осмислено основні світові класичні та модерні теорії, напрямки розуміння процесів ідентифікації націй як сучасних громадянсько-політичних спільнот. Вдосконалено періодизацію вивчення проблеми з її обґрунтуванням у контексті розвитку вітчизняного історіографічного процесу, новітніх теоретичних підходів і методології. Всебічно проаналізовано основні етапи, напрямки та особливості вивчення теми. Виділено два історіографічні періоди наукової розробки теми: 1) ранній (середина ХІХ ст. – кінець 1980-х рр.) 2) сучасний (1990 р. – наші дні). Представники раннього етапу хоча й не оперували сучасною термінологією, однак у своїх наукових доробках чітко окреслювали сутність, функції та структуру явища. Серед таких дослідників можна виділити М. Костомарова, В. Антоновича, М. Міхновського, В. Вернадського, Д. Донцова та ін. Ці студії успішно продовжили українські вчені, які перебували в еміграції у країнах Західної Європи та Північної Америки (О. Кульчицький, О.-І. Бочковський, В. Старосольський, Б. Цимбалістий, В. Янів

та ін.). У межах сучасного періоду ми умовно виокремлюємо чотири етапи (1990-1996 рр., 1997-2004 рр., 2004-2014 рр., 2014 р. – наші дні), кожен з яких значною мірою залежав від суспільно-політичних обставин у державі, що детермінували зміни підходів до розуміння, виділення окремих аспектів національної ідентичності у вітчизняній науці. Дослідження проблем української ідентичності еволюціонували від мінімального вдосконалення вже наявних вчень, (наприклад, Е. Сміта, Ю. Хабермаса, Б. Андерсона) до вироблення авторських унікальних концепцій. Під умовною назвою ці «гібридні» концепції краще апробуються в сучасних українських реаліях. Також у дослідженні приділено увагу структурі української національної ідентичності та пріоритетності її складових, оскільки ця тема займає одне з чільних місць в історіографії проблеми. Проблема функціонального потенціалу поняття української ідентичності у візіях вітчизняних вчених також залишається дискусійною і досі. Серед дослідників розвитку української нації та її ідентичності виокремлюється кілька груп науковців, які по-різному маркують початок появи національних ідентитетів в українців. Загалом ми виділяємо 4 основних підходів у цій періодизації: «руський» (XIII – XV ст.), «домодерної нації» (з кінця XVI – до середини XVII ст.), «модерної нації» (з початку XX ст.), сучасний (від 1991 р. – донині). Важливими з точки зору наочного побутування ідентифікаційних практик є вітчизняні наукові доробки, які стосуються виявів української національної ідентичності. Розглянуто дослідницькі позиції з цього питання в архітектурі (Б. Черкес, Я. Юрик, Р. Гнідець), монументальному мистецтві (І. Коваль, В. Підшивалкіна, О. Яремчук), фінансово-економічній сфері (Т. Шемет, С. Франклін, Е. Віддіс), одязі (Л. Пономар, В. Косів), літературі (Л. Василик, Т. Урись, Д. Семенова) тощо.

Ключові слова: українська національна ідентичність, національна самосвідомість, національна свідомість, історіографія національної ідентичності, українська нація.

SUMMARY

Diedush O. V. Historiography of the researching of Ukrainian national identity in the late XX – early XXI centuries. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

The dissertation for the Degree of Candidate of Historical sciences (doctor of philosophy) in specialty 07.00.05 "Ethnology". – M. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine, 2021.

In the dissertation for the first time in domestic science the complex historiographical research of studying of the Ukrainian national identity in the end of the XX – the beginning of the XXI century is carried out. A brief digression into the history of studies of the concept of "identity" is made, first described by representatives of psychoanalysis Z. Freud, C. G. Jung, E. Fromm. Subsequently, in the works of sociologist E. Erickson, a basic theory of "identity crises" was formed for further research. Due to the accumulation of knowledge about the process of nation-building, sociologists, political scientists and ethnologists theoretically outlined the phenomenon of "national identity". The main world classical and modern theories, directions of understanding the processes of identification of nations as modern civil and political communities are comprehended in this dissertation. The periodization of the study of the problem with its substantiation in the context of the development of the domestic historiographical process, the latest theoretical approaches and methodology has been improved. The main stages, directions and features of studying the topic are comprehensively analyzed. There are two historiographical periods of scientific development of the topic: 1) early (mid-nineteenth century – late 1980's), 2) modern (1990 – present). Although the representatives of the early stage did not use modern terminology, in their scientific works they clearly outlined the essence, functions and structure of the phenomenon. M. Kostomarov, V. Antonovych, M. Mikhnovsky, V. Vernadsky, D. Dontsov, and others can be distinguished among such researchers. These studies were successfully continued by Ukrainian scientists who were in exile in Western Europe and North America (O. Kulchytsky, O. Bochkovsky, V. Starosolsky, B. Tsymbalysty, V. Yaniv, etc.). Within the modern period we conditionally distinguish

four stages (1990-1996, 1997-2004, 2004-2014, 2014 – today), each of which largely depended on the social and political circumstances in the country, which determined changes of the approaches to understanding, highlighting certain aspects of national identity in domestic science. Studies of theorists of Ukrainian identity problems has evolved from a minimal improvement of existing doctrines (for example E. Smith's, J. Habermas', B. Anderson's) to the development of unique authorial concepts. Under the conditional name, these "hybrid" conceptions are better tested in modern Ukrainian realities. The study also focuses on the structure of Ukrainian national identity and the priority of its components, as this topic occupies one of the leading places in the historiography of the problem. The problem of functional potential of the Ukrainian identity in the visions of domestic scholars remains debatable up to the present. Among researchers of the historical development of the Ukrainian nation and its identity, several groups of scholars have polarized who differently mark the beginning of the emergence of national identities among Ukrainians. In general, we distinguish 4 main approaches in this periodization: "Ruthenian" (XIII –XV centuries), "pre-modern nation" (from the end of the XVI – to the middle of the XVII century.), "Modern nation" (from the beginning of the XX century), Contemporary (from 1991 to the present). Domestic scientific works that relate to the manifestations of Ukrainian national identity are important from the point of view of the visual existence of identification practices. Research positions on this issue in architecture (B. Cherkes, J. Yuryk, R. Hnizdets), monumental art (I. Koval, V. Pidshyvalkina, O. Yaremchuk), financial and economic sphere (T. Shemet, S. Franklin, E. Viddis), clothing (L. Ponomar, V. Kosiv), literature (L. Vasylyk, T. Urys, D. Semenova), etc. are considered.

Keywords: Ukrainian national identity, national self-consciousness, national consciousness, historiography of national identity, Ukrainian nation.

**Публікації, що відображають
основні наукові результати дисертації**

Статті:

1. Дедуш О. До питання про релятивістські теорії нації // Народна творчість та етнологія. Київ, 2015. № 5. С. 59–63.
2. Дедуш О. Соціальний конструктивізм і джерела сепаратистської ідентичності на українському Донбасі // Народна творчість та етнологія. Київ, 2016. № 3. С. 85-90.
3. Дедуш О. Національна ідентичність крізь призму імагології // Народна творчість та етнологія. Київ, 2017. № 1. С. 68-72.
4. Diedush O. The periodization of Ukrainian and Russian national identities: a comparative analysis // Народна творчість та етнологія. Київ, 2017. № 6. С. 45-50.
5. Дедуш О. Явище «національна ідентичність» у координатах ноосферної концепції Володимира Вернадського // Народна творчість та етнологія. Київ, 2018. № 3. С. 80-84

Статті у вітчизняних виданнях, які прирівнюються до іноземних видань:

1. Дедуш О. Ідеологія та національна ідентичність: етнологічний аспект // Етнічна історія народів Європи. 2017. № 53. С. 140-144.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження

Тези:

1. Дедуш О. Персонаж «Шубін» як рефлексія регіональної ідентичності українського Донбасу // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації. Суми: СДПУ, 2016. Ч.2. С. 170-173.
2. Дедуш О. Архетипна автаркія у російській масовій культурі в кінці ХХ – початку ХХІ ст. // «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28-29 жовтня 2016 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 19-22.
3. Дедуш О. Патріотичний персоналізований мурал міста Києва як ретранслятор української національної ідентичності // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С.Грушевського). Матеріали ІХ

Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Київ, 2016. С. 385-388.

4. Дедуш О. До 200-річного ювілею Миколи Костомарова – корифея дослідження української ідентичності // Збірник статей Міжнародної наукової конференції «Знакові постаті вітчизняної гуманітаристики в національно-культурному самоствердженні України» / голов. ред. Г. Скрипник; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2017. С. 137-147.

5. Дедуш О. Формування польської національної ідентичності. Порівняння з українським аналогом // Мовний простір слов'янського світу. Тези доповідей III Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених, 26 травня 2017 р. Київ, 2017. С. 27-30.

6. Дедуш О. Поняття «наційність» (nation-ness) та її зв'язок з національною ідентичністю у західній гуманітаристиці // Сучасна гуманітаристика: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 13 жовтня 2017 р. Переяслав-Хмельницький (Київ, обл.). Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 3. С. 149-152.

7. Дедуш О. Опосередкована окупація та конструювання ідентичностей як засоби зовнішньополітичної експансії у ХХ столітті // «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: збірник матеріалів XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 25 червня 2018 р. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 18. С. 43-47.

8. Дедуш О. Поняття «національна ідентичність» у нормативно-правових актах України // Альманах науки. Київ, 2018. № 12/1 (21). С.29-31.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР	10
ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ: ВИТОКИ, РОЗВИТОК, СУЧАСНИЙ СТАН СТУДІЙ	17
1.1. Базові концепції поняття «національна ідентичність» зарубіжних дослідників	17
1.2. Дослідження поняття національної ідентичності в українській науці в середині ХІХ – кінці 80-х рр. ХХ ст.	25
1.3. «Національна ідентичність» в інтерпретаціях українських науковців 1990-х – 2-ї пол. 2010-х рр.	37
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИОГРАФІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	77
2.1. Періодизація розвитку української національної ідентичності в вітчизняній науці	77
2.2. Функції національної ідентичності: глобалізаційний та регіональний контексти українських історіографічних наративів	101
2.3. Концепційні детермінанти пріоритетності складових української національної ідентичності і їх висвітлення у сучасному науковому дискурсі	109
РОЗДІЛ 3. ВІДЗЕРКАЛЕННЯ СВОЄРІДНОСТІ СУЧАСНИХ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ПРАКТИК У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ 1990- Х – ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 2010-Х РР.	127
3.1. Специфіка і націоконсолідаційний потенціал української ідентичності в історіографічних викладах вітчизняної гуманітаристики	127
3.2. Сучасні вияви української національної ідентичності крізь призму рецепцій вітчизняних науковців.	159
ВИСНОВКИ	175

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	183
ДОДАТОК А. Список публікацій здобувача за темою дисертації.....	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР

англ. – англійська мова

ЄС – Європейський Союз

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка

ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Тадейовича Рильського Національної академії наук України

КНУ ім. Т. Шевченка – Київський національний університет імені Тараса Шевченка

лат. – латинська мова

ЛНУ ім. І. Франка – Львівський національний університет імені Івана Франка

НАН України – Національна академія наук України

НЕП – Нова економічна політика

нім. – німецька мова

ОУН-УПА – Організація Українських Націоналістів – Українська Повстанська Армія

пол. – польська мова

р. – рік

рр. – роки

РФ – Російська Федерація

середньофранц. – середньофранцузька мова

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – століття

СФРЮ – Соціалістична Федеративна Республіка Югославія

США – Сполучені Штати Америки

УНР – Українська Народна Республіка

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЧСР – Чехословацька Соціалістична Республіка

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження: національна ідентичність є невід'ємним елементом існування і поступу людської спільноти на її верхньому щаблі розвитку, маркером виявлення її національної та політичної суб'єктності. Попри суттєву актуальність цієї проблеми для української держави й науки та наявності низки досліджень присвячених українській національній ідентичності, конкретного консенсусу в розумінні цього явища українськими науковцями досягнуто не було. Важливо простежити діалектично-ретроспективний шлях дослідження української національної ідентичності, оскільки це відкриває перспективу для розуміння усієї її специфіки, внутрішніх механізмів та процесів. Також це дасть змогу сфокусуватись на найважливіших аспектах українського націотворення і спрогнозувати подальші тенденції та можливі шляхи розвитку української політичної нації у недалекій перспективі.

Зауважимо, що у нашому дослідженні для чіткішого окреслення смислів використовуваної термінології, ми розглядаємо поняття «національна ідентичність», «національна самосвідомість», «національна свідомість» як синонімічні. Перший термін як більш сучасний та похідний із західної наукової термінології набуває масового поширення з середини 1990-х рр. через інтенсифікацію комунікації із зарубіжною наукою. Національна самосвідомість є більш давнім та мовно автентичним терміном, що зустрічається у ранніх українських наукових публікаціях, починаючи з XIX ст. і активно вживається до середини 2000-х рр. у синонімічному зв'язку зі словом «ідентичність» латинського походження. Попри сучасну більшу поширеність цієї дефініції, термін «самосвідомість» вживається й надалі у вітчизняній гуманітаристиці. Слід відмітити, що термін «ідентичність» без означення «національна» активно використовується у соціологічній науці, тоді як «самосвідомість» – у психології та суміжних дисциплінах, що в деяких випадках теж може надавати певного конотативного відтінку у міждисциплінарних дослідженнях, пов'язаних з етнологією.

Іншим актуальним аспектом досліджень національної ідентичності є співставлення понять «національна свідомість» та «національна самосвідомість». Трагування відмінностей між цими поняттями має дискусійний характер та потребує вироблення консенсусу. Водночас, на нашу думку, слово «самосвідомість» має більш індивідуальний сенс, «свідомість» – груповий, а термін «ідентичність» є більш прийнятним для використання у гуманітарній науці, оскільки комплексно охоплює її носіїв – як окремих індивідів, так і цілих груп.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках планової теми ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України «Етнокультура, ідентичність та етносоціальні процеси в Україні: європейський вимір. Слобідська Україна» (номер державної реєстрації 0115U002106).

Об'єктом дослідження є історіографія української національної ідентичності у широкому часовому діапазоні та в контексті становлення української нації.

Предметом роботи є історіографічне відображення у вітчизняній науці часів незалежності сутності поняття, структури, функцій, історичної періодизації, національної специфіки та виявів в українській культурі національної ідентичності українців.

Мета дослідження полягає у розкритті динаміки та особливостей розвитку вітчизняних наукових поглядів і підходів до поняття української національної ідентичності, її періодизації в контексті історіографічних студій; у висвітленні її компонентів, функцій та специфіки на тлі інших подібних феноменів.

Відповідно до мети роботи визначено такі **завдання дослідження**:

- виокремити основні концепції поняття «національна ідентичність» зарубіжних учених, які були використані як теоретичний базис для вітчизняних студій згаданого явища;
- проаналізувати праці українських науковців середини ХІХ – кінця 80-х рр. ХХ ст., присвячені дослідженню подібних за суттю до національної ідентичності

явищ та, власне, ідентичності українців, визначивши актуальність цих студій для сучасної української гуманітаристики;

- дослідити розуміння поняття «національна ідентичність» сучасними українськими вченими, враховуючи їхню приналежність до певного наукового напрямку вивчення ідентичності, визначити вплив іноземних базових концепцій на їхнє бачення проблеми, підкреслити оригінальні риси українських авторських доробків;
- зіставити, осмислити та систематизувати підходи українських науковців до періодизації історії розвитку національної ідентичності;
- порівняти підходи до інтерпретації функцій національної ідентичності, запропоновані українськими дослідниками;
- здійснити історіографічне осмислення бачення українськими вченими складових української національної ідентичності;
- відстежити підходи та зміни у вітчизняних дослідженнях специфіки й чинників української національної ідентичності, вказавши на конкретні суспільно-політичні, економічні та інші причини цих процесів;

Хронологічні рамки дисертації окреслюються двома етапами:

1. Установчий (середина XIX – кінець 80-х рр. XX ст.), який характеризується появою перших уявлень у середовищі національної інтелігенції про механізм співвіднесення українців у єдину спільноту, першими спробами термінологічно оформити це явище, проведенням певної систематизації, виділенням типів, описом структури, особливостей у порівнянні з аналогами цих понять, які за своєю суттю є дуже близькими до поняття «національна ідентичність». Хоча витoki напрацювань українських вчених у царині національної ідентичності і зазнали певних впливів зарубіжних концепцій, проте вони започаткувались ще на ранніх етапах становлення вітчизняних історіографічних студій.

2. Основний (1990-ті рр. – кінець 2010-х рр.) як сучасний період дослідження української національної ідентичності, дотичний часів незалежності, коли фактично було знято ідеологічне табу на вивчення цієї тематики, долучено

теоретичні напрацювання країн Західної Європи та Північної Америки, а також започаткувались перші соціологічні дослідження з метою визначення рівня охоплення українців національними ідентитетами, здійснення аналізу цих історіографічних студій та пошуку певних закономірностей.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є використання загальнонаукових і спеціально-історичних методів логічного та історіографічного аналізу. Серед них: історико-генетичний, порівняльний, метод типологізації, метод періодизації, історико-хронологічний, метод синхронного дослідження, системно-структурний, прогностичний, проблемно-хронологічний та метод ретроспективного аналізу.

Наукова новизна отриманих результатів дисертації полягає у тому, що в роботі вперше здійснено системний та комплексний аналіз історіографії вивчення української національної ідентичності. Досліджено перші вітчизняні студії понять, семантично близьких до терміну «національна ідентичність». Уточнено спільні та відмінні риси понять «національна свідомість» і «національна самосвідомість» у відношенні до терміну «національна ідентичність», а також особливості їхнього вживання у науковій літературі. Розкрито спільну основу та сутність об'єднаних у єдиний комплекс різних вітчизняних студій явищ, подібних за змістом до поняття «національна ідентичність». Висвітлено суголосність тематичних векторів історіографічних студій і суспільно-політичних процесів в Україні впродовж 1991-2020 рр., а також вплив останніх на науковий підтекст досліджень національної ідентичності українців. Проаналізовано різні концепції українських науковців щодо специфіки проявів національної ідентичності. Систематизовано основні підходи до питання історичної періодизації української національної ідентичності. Завдяки застосуванню основних авторських позицій до розуміння поняття «національна ідентичність» удосконалено його визначення, яке полягає в розумінні трьохкомпонентної природи цього явища.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні узагальнення, фактичні матеріали, оцінки й висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення української національної ідентичності,

дотичних до неї тем, зокрема національної ідеї, історичної пам'яті, менталітету, націогенезу українців. Можливе залучення результатів роботи до складання наукових планів спецкурсів з теорії нації, культурології та української етнології. Зміст і висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані громадськістю та політичними діячами для розробки довгострокових програм просвітницького характеру, а також прогнозування тенденцій соціально-політичного розвитку України.

Апробація результатів дослідження здійснена на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: II Міжнародна наукова конференція «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (м. Суми, 24-25 березня 2016 р.), XI Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету» (м. Київ, 21 квітня 2016 р.), III Міжнародно-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28-29 жовтня 2016 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Знакові постаті вітчизняної гуманітаристики у національно-культурному самоствердженні України» (м. Київ, 25 травня 2017 р.), III Всеукраїнська наукова конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Мовний простір слов'янського світу» (м. Київ, 26 травня 2017 р.), III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасна гуманітаристика» (м. Переяслав-Хмельницький, 13 жовтня 2017 р.), XVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» (м. Переяслав-Хмельницький, 25 червня 2018 р.).

Публікації. Основні результати дисертації оприлюднені у 13-ти авторських публікаціях, 6 із яких – у фахових наукових виданнях, зокрема одна стаття в українському науковому виданні, яке прирівнюється до зарубіжного. Окремі положення та результати дослідження висвітлено в 7-ми публікаціях матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі списку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку

використаних джерел та літератури і 1-го додатку. Повний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з них основного тексту – 179 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ: ВИТОКИ, РОЗВИТОК, СУЧАСНИЙ СТАН СТУДІЙ

1.1. Базові концепції поняття «національна ідентичність» зарубіжних дослідників

Короткий огляд іноземних базових теорій поняття «національна ідентичність», по-перше, важливий для моніторингу їхнього впливу на сучасні українські концепції, а по-друге, дозволяє зрозуміти ступінь новаторства українських наукових підходів до порушеної проблеми.

Поняття «ідентичність» у класичному для науки розумінні (нім. *Identifizierung*) уперше вжив австрійський психіатр, засновник школи психоаналізу З. Фройд. Сам термін був похідним від латинського слова «*idem*», яке можна перекласти як «однаковий, такий самий»¹. До нього низка мислителів вживали тотожний чи подібні йому терміни з іншою конотацією, яка була насичена проблемами моралі чи колективності. З. Фройд описав ідентичність як вияв власного «Я», яке затиснене між стихійним вираженням інстинктів та потягів («Воно») і стабільною суспільною мораллю («Над-Я») ². Так ідентичність набула теоретичного оформлення як явища, що має внутрішні суперечності, пов'язані з одночасними характеристиками мінливості і сталості³.

Учень З. Фрейда К. Г. Юнг класифікував ідентичність як процес відчуження людини від самого себе на користь об'єкта, під який він пристосовується⁴. Термін К. Г. Юнга «відчуження» близький до вимушеного конформізму, коли індивід жертвує власним характером на користь спільного блага заради інтеграції в суспільство⁵.

¹ Орлова Э. Концепции идентичности/идентификации в социальнаучном знании // Вопросы социальной теории: научный альманах. Москва, 2010. № 4. С. 88.

² Фрейд З. Массовая психология и анализ человеческого «Я». Москва, 1991. 33 с. URL: http://nv-shulenina.narod.ru/freyd_zigmund_massovaya_psihologiya_i_analiz_chelovecheskogo_ya.pdf

³ Гуревич П. Проблема идентичности человека в философской антропологии // Вопросы социальной теории: научный альманах. Москва, 2010. № 4. С. 64-87.

⁴ Яковенко И. Диалог и идентичность // Вопросы социальной теории: научный альманах. Москва, 2010. № 4. С. 513-518.

⁵ Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени. Москва: «Прогресс», 1994. С. 293-316.

Відомий представник фрейд-марксизму Е. Фромм, розвиваючи вчення З. Фрейда, часто торкався ідентичності у своїх численних працях. Е. Фромм вказував, що ідентичність є потребою людини, оскільки вона – жива істота, яка здатна сказати «Я» та усвідомити себе. Людина в силу свого розвитку була вирвана з природи, тому має сформувати уявлення про самого себе, має мати можливість говорити та відчувати ¹. У праці «Втеча від свободи» він і вводить поняття «ідентичність», яке, на його думку, дає змогу уникнути речей, які викликають страждання – повної самотності та сумнівів, а також зайняти місце у якійсь цілісній структурі. Важливою для дослідження ідентичності нації є теорія Е. Фромма про «ринкову особистість», згідно з якою людина поводить себе подібно товару, адже прагне провести обмін певних власних якостей на соціально-психологічні блага. Як і в економіці, попит на різні цінності та якості піддається кон'юнктурним коливанням, що продукує, з одного боку, гнучкість та адаптивність ринкової особистості, а з іншого – невпевненість у собі й очікування неприємностей². Носіями національної ідентичності є також ринкові особистості, що пояснює її часткову нестабільність та певну мінливість. Проте сама національна ідентичність може стати потужним ресурсом для людини як представника ринкової особистості, через який можна реалізувати власні таланти та вміння³.

Популяризації теми ідентичності та її типів у гуманітарних науках сприяли роботи Е. Еріксона. Із 50-х рр. ХХ ст. він видає низку своїх праць із цієї проблематики, які традиційно відносять до екзистенціалістських підходів. Сам Е. Еріксон вказував на те, що слово «ідентичність» він почув від П. Федерна, який пояснював його як «континуум образів Я в різні періоди життя»⁴. Е. Еріксон визначав ідентичність як «свідоме почуття унікальності (самобутність) і несвідоме прагнення до безперервності життєвого досвіду та солідарності з ідеалами власної групи. Він критикує З. Фрейда за ігнорування впливу на індивіда довкілля та всезагальної культури. Також Е. Еріксон уточнює поняття

¹ Фромм Э. Пути из больного общества. Проблема человека в западной философии. Москва, 1988. С. 445.

² Фромм Э. Человек для себя. Исследования психологических проблем этики. Минск, 1992. С. 144.

³ Шкуратов В. Историческая психология. Москва, 1997. С. 335.

⁴ Erikson E. Life history and historical moment.. New York: Norton, 1975. P. 23.

ідентичність двома визначеннями: 1) суб'єктивне відчуття тожсамості і цілісності своєї особистості, яке виникає спонтанно, неочікувано як пізнання власної сутності; 2) результат переживання й усвідомлення своєї приналежності до певної соціальної групи за допомогою протиставленню себе іншим групам¹. Важливим є те, що Е. Еріксон вводить поняття «кризи ідентичності», які переживає будь-яка людина під час «восьми стадій культурного становлення особистості»². Проте слово «криза» трактується дослідником не як шлях до можливої катастрофи, а момент найбільшої вразливості через накопичення надто великої кількості змін в особистості³.

Після Е. Еріксона поняття «ідентичність» почало розвиватись у ключі таких термінів як «самовизначення», «самобутність», «психофізіологічна цілісність», «безперервність досвіду», «постійність у часі», «психологічна визначеність», «самокерована єдність», «тожсамість», «соціокультурна відповідність», «самоприналежність», «самореферентність» тощо⁴. А серед наступників ідей Е. Еріксона, у західній науці можна виділити Дж. Марсію, який розумів ідентичність як внутрішню динамічну самотвірну організацію потреб, здібностей, переконань та індивідуальної історії⁵. Дослідник також виділяє чотири статуси ідентичності: передчасна ідентичність (*foreclosure identity*), дифузна ідентичність (*identity diffusion*), мораторій (*moratorium*), досягнута ідентичність (*identity achievement*)⁶. Серед інших послідовників Е. Еріксона варто відзначити А. Ленгле (ідентичність як єдність мотивацій)⁷ і авторів двоїстої системи ідентифікації «I-me» Дж. Міда та Ч. Кулі⁸.

¹ Эриксон Э. Детство и общество. Обнинск, 1993. С. 64.

² Эриксон Э. Жизненный цикл: Эпигенез идентичности // Теории личности в западно-европейской и американской психологии. Хрестоматия по психологии личности. Самара: Бахрах, 1996. С. 325–374.

³ Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва, 1996. С. 105.

⁴ Сапожникова Р. Анализ понятия «идентичность»: теоретические и методологические основания // Вестник ТГПУ. Томск, 2005. № 1. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/analiz-ponyatiya-identichnost-teoreticheskie-i-metodologicheskie-osnovaniya>

⁵ Логинова А. Психологический уровень анализа понятия «Идентичность» // Интеграция образования. Саранск, 2010. № 1. С. 78-83. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskij-uroven-analiza-ponyatiya-identichnost>

⁶ Marcia J.-E. The ego identity status approach to ego identity. Ego identity // Springer. New York, NY, 1993. pp. 3-21.

⁷ Лэнге А. Грандиозное одиночество. Нарциссизм как антропологическо-экзистенциальный феномен // Московский психотерапевтический журнал. Москва, 2002. № 2. С. 40.

⁸ Абушенко В. Проблема идентичностей: специфика культурфилософского и культур-социологического видения // Вопросы социальной теории: научный альманах. Москва, 2010. № 4. С. 128-146.

Поступово поняття «ідентичність» із суто психоаналітичної проблеми стає об'єктом наукових інтересів дослідників культури. З'являються доробки засновника «психоаналізу культури» А. Кардинера¹, зокрема його інституційно-костеляційна теорія², теорія модальної особистості дослідниці народів Індонезії К. Дюбуа³, вчення про ідентифікаційні стигми і «політику ідентичності» Е. Гофмана⁴⁵, ідея про боротьбу чотирьох типів ідентичності Р. Фергюсона⁶.

Нову віху в дослідженні власне національної ідентичності відкрив німецький філософ і соціолог Ю. Габермас. Він пропонує концепцію балансу ідентичностей, яка вказує на те, що «нація громадян отримує свою ідентичність не в етнічно-культурних схожостях, а під час комунікації громадян між собою в умовах демократії»⁷. Функцію мобілізації та інтеграції національної ідентичності, на думку Ю. Габермаса, раніше здійснював націоналізм, який завищує до абсурду вимоги до людини як члена суспільства. Для плюралістичного суспільства основою ідентичності за громадянством (політичній нації) має стати формальний консенсус, тобто наявності принципів, з якими згодні всі через однаковість інтересу до них⁸. Серед послідовників Ю. Габермаса виділяють авторів двоїстої ідентифікаційної схеми *in/outgroup* Г. Теджфела та Дж. Тернера⁹, М. Сініреллу з теорією «репертуару своїх можливих образів»¹⁰, М. Бубера як автора діалогічної схеми ідентичності «Я-Ти»¹¹ та ідентифікаційної ролі образу віри¹².

¹ Орнаткая Л. Проблема личности в культурной антропологии (школа исследований «культура и личность») // *Studia Culturae*. Санкт-Петербург, 2016. № 19. С. 161-173.

² Kardiner A. *The psychological frontiers of society*. New York, 1945: Columbia University Press. pp. 475.

³ Toren Ch. «Culture and Personality» in *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London: Routledge, 1996. pp. 217.

⁴ Goffman E. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Prentice-Hall., 1963. pp. 168.

⁵ Гофман И. Представления себя другим в повседневной жизни. Москва, 2000. 304 с.

⁶ Person, Self, and Identity: Some Anthropological Retrospects, Circumspects, and Prospects." In: *Psychological Theories of the Self*, ed. by B. Lee and K. Smith, New York: Plenum Press. pp. 67–109.

⁷ Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Москва, 1995. С. 214.

⁸ Пашина Н. Развитие теории политической идентичности в современной европейской политической науке. // *Политологичні записки*. Северодонецьк, 2012. № 6. С. 138-149. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/Polzap_2012_6_17.pdf

⁹ Turner, J. C., & Tajfel, H. The social identity theory of intergroup behavior // *Psychology of intergroup relations*. New York: Psychology Press, 1986. pp. 7-24.

¹⁰ Sinnirella M. Exploring temporal aspects of social identity: the concept of possible social identities // *European Journal of Social Psychology*, 1998, Vol. 28. № 2. pp. 227–248.

¹¹ Гуревич П. Проблема идентичности человека ... С. 78.

¹² Ермишин О. Философия религии. Концепции религии в зарубежной и русской философии. Москва, 2017. 270 с.

У 1970-х рр. у Франції виникає ціла плеяда дослідників, які займалися проблематикою ідентичності та національної ідентичності загалом. Зокрема, мова йде про П. Рікера, який запропонував вивчати зв'язки змінного і постійного в ідентичності як наслідок нарративної ідентичності¹. Тоді ж з'являється теорія П. Нори, в якій він протиставляє пам'ять та історію і визначає колективну пам'ять основним інструментом конструювання національної ідентичності². У 1977 р. у Франції виходить колективна монографія «Ідентичність» під редакцією Ж.-М. Бенуа, яка була звітом фахівців з лінгвістики, культурної антропології, літератури, культурології та інших сфер³. У цій праці фактично вперше було проведено міждисциплінарний аналіз явища національної ідентичності, а культурні антрополози зайняли авангардні позиції в її дослідженні.

У 1983 р. виходить праця Б. Андерсона «Уявні спільноти: рефлексії на походження і поширення націоналізму», де автор описує націю з конструктивістських позицій. У праці він вживає власний термін *nation-ness*, що приблизно можна перекласти як «наційність»⁴. Цей термін він трактує як єдність понять «нація», «націоналізм» і «національність» та вважає це найбільш універсальною правовою цінністю (*legitimate value*) в сучасному політичному житті⁵. Конкретного визначення «наційності» Б. Андерсон не дає, але, судячи з тексту дослідження, він включає туди широкий спектр понять: від законодавчих рамок громадянина до напівміфічних відомостей про власну націю. Сучасні дослідники під терміном «наційність» переважно вбачають державний курс із побудови нації, який передбачає і заходи активізації національної ідентичності⁶.

Важливими для розуміння процесів національної ідентифікації у народів, які тривалий час або взагалі не мали державності, є трьохфазна теорія чеського дослідника М. Гроха, яка виходить у науковий загаль у середині 1980-х. За ним

¹ Ricoeur P. Narrative identity // Philosophy today. 1991. № 35.1. С. 73-81.

² Нора П. Как писать историю Франции? // Франция – память. Санкт-Петербург, 1999. С. 92–93.

³ Venois J.-M. (ed). L'identité. Séminaire interdisciplinaire dirigé par Lévi-Strauss. Paris, 1977. pp. 348.

⁴ Дедуш О. Поняття «наційність» (*nation-ness*) та її зв'язок з національною ідентичністю у західній гуманітаристиці // Сучасна гуманітаристика: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 13 жовтня 2017 р. Переяслав-Хмельницький (Київ, обл.). Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 3. С. 149-152.

⁵ Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism // Benedict Anderson. London, New York, Verso, 2006. pp.4-6.

⁶ Див. Bokharai F. R. Nationness and revolution: a gramscian perspective on the Iranian revolution // Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of master of arts. 1993. pp. 284.

створення нації та її ідентичності має 3 фази: *науково-історіографічну* (вивчення локальних історичних матеріалів, збирання та опрацювання фольклорно-етнографічного матеріалу вченими), *фазу пропаганди національних почуттів* (рух за оновлення національної культури на основі старих зразків, організація перших національних політичних партій) та *масова* (перенесення вимог політичної та культурної автономії чи незалежності у народні маси)¹. Тут відчувається спроба обґрунтувати такий собі еволюційний компроміс між примордіалізмом та конструктивізмом. Хоча можливість проходження всіх згаданих фаз у хронологічному порядку не завжди підтверджується подіями історичного буття окремих національних спільнот, оскільки окупант чи інтервент може збудувати свої рамки політично-культурної автономії, доступної для мас підневоленого народу, і в такий спосіб контролювати його надалі.

Новий етап у дослідженні національної ідентичності започаткувала близька до примордіалістської концепції школа переніалізму (від англ. *perennial* – постійний, пожиттєвий), концепції якої опоненти часто класифікують як неопримордіалістські. Нація за переніалістами є радше історичним феноменом, ніж соціальною групою, а поділ між етнічними і національними спільнотами фактично ігнорується². Сам автор терміну «переніалізм» Е. Сміт у 1990-х рр. був одним із найпопулярніших науковців серед українських дослідників національної ідентичності. Він, на противагу конструктивістам, стверджує: етнічні групи є настільки давніми, що науковці навіть не можуть оперувати такими числами³. Попри те, що такий підхід є неісторичним, ці хронології навіть відносно недавніх подій мають чималі суперечності, які ускладнюють будь-які датування. З іншого боку, такі заяви Е. Сміта дають змогу, посилаючись на нього як науковця, апелювати до надзвичайної архаїчності будь-якого етносу, не надаючи конкретних даних, що буде посилювати регіональні суперечності та шовіністичні тенденції. Прибічник Е. Сміта – В. Коннор розвинув його ідеї повного

¹ Hroch M. *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge UK: Cambridge University Press, 1985. pp. 220.

² Касьянов Г. *Теорії нації і націоналізму*. Київ: Либідь, 1999. С. 86.

³ Smith A. *The origins of nations* // *Ethnic and Racial Studies*, 1989. № 12. pp. 340-367.

ототожнення національної історії та національної ідентичності, яка побутує в представників нації як ірраціональне почуття¹.

Серед сучасних досліджень національної ідентичності можна виділити постколоніальні студії Г. Бхабхи та Ф. Фанона², погляд К. Гюбнера³ на національну ідентичність як на унікальний досвід нації, концепція національної історії переможців і переможених Р. Козеллека⁴, представники школи фігураційної соціології Н. Еліаса⁵, теорія групового темпераменту С. Тінг Тумі⁶, теорія ідентичності як соціального каркасу (framework) М. Кастельса⁷ тощо. Особливий інтерес для досліджень питань історичного розвитку національної ідентичності українців становлять студії історичної ментальності, представлені зокрема П. Дінцельбахером, К. Бьоме, В. Шільдом⁸ та ін. Для України як держави, що переживає економічні труднощі актуальними є праці вченого альтерглобаліста Дж. Фрідмана, який дослідив взаємозв'язок національної, космополітичної та класової ідентичності⁹.

Кризю глобальної та національної ідентичностей великих за територією держав через призму інформаційного суспільства, яке схильне до фрагментації, розглядає польський дослідник-альтерглобаліст З. Бауман¹⁰. Однак, вчений не торкається теми маніпуляції за допомогою сучасних інформаційних технологій зацікавлених третіх сторін, яким подібна фрагментація вкрай вигідна.

Відомий сучасний американський мислитель Ф. Фукуяма говорить, що тема національної ідентичності переживає станом на 2018 р. фазу зростання, тоді

¹ Connor W. Ethnonationalism: The Quest for Understanding. Princeton, N.Y.: Princeton University Press, 1994. P. 92.

² Bhabha H. Nation and Narration. London: Routledge, 2008. pp. 334.

³ Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению. Москва, 2001. С. 341.

⁴ Козеллек Р., Шерпер Ю., Сігов К. Історичні пошуки ідентичності. Українсько-німецький колоквиум. Червень 2000. Київ, 2004. 144 с.

⁵ Elias N. Dunning E. Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilising Process, Revised Edition. Dublin: University College Dublin Press., 2008. pp. 336.

⁶ Ting-Toomey S. Ethnic/cultural identity salience and conflict styles in four US ethnic groups // International Journal of Intercultural Relations. 2000. № 24. pp. 47-81.

⁷ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура; пер. с англ. под науч. ред. О. Шкаратана. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. С. 14.

⁸ Історія європейської ментальності / За ред. П. Дінцельбахера / Перекл. з нім. В. Кам'янець. Львів: Літопис, 2004. 720 с.

⁹ Friedman J. Global crises, the struggle for cultural identity and intellectual porkbarrelling: cosmopolitans versus locals, ethnics and nationals in the era of de-hegemonisation // Debating Cultural Hybridity / Ed. Pnina Werbner and Tariq Modood. London: Zed Books, 1997. pp. 70-89.

¹⁰ Bauman Z.: "Las redes sociales son una trampa"

URL: https://elpais.com/cultura/2015/12/30/babelia/1451504427_675885.html

як глобалістські ідеї заради економічного процвітання стрімко втрачають свою підтримку у світі. Доказом цього є перемога лідерів так званого «популістичного націоналізму» (ми б назвали його скоріше протекціонізмом) у низці держав розвиненої демократії, зокрема у Великобританії, США. Певною мірою це пояснюється втомою від своєрідної «ситої бездушності», описаною ще Ф. Ніцше¹. Військова агресія РФ проти України також пов'язана з боротьбою ідентичностей. Російська національна ідентичність, яка час від часу то зростала, то впадала у стани відносного спокою, постійно намагається самоствердитися за рахунок колишніх колоній. Увесь спектр російської протидії стрімкому розвитку українського громадянського суспільства та української держави не може бути зупинений на поточному етапі економічними санкційними важелями, оскільки у своїй сутності базується на ірраціональному прагненні величчч російського народу².

Питання механізмів виникнення почуття спорідненості, відданості тій чи іншій національній спільності чи державі очевидно тривалий час цікавить світову наукову спільноту. Уся низка наукових методик та теорій пройшла шлях від визнання природного характеру явища національної ідентичності до його розуміння як цілеспрямовано або спонтанно створеного новітнього конструкту. У сучасних студіях національної ідентичності більшої ваги набувають розвідки, присвячені взаємодії з іншими типами ідентичності, зокрема регіональної, метадержавної (європейська, панамериканська тощо). Утім така розмаїтість позицій різних наукових шкіл дозволяє на основі їхнього аналізу та критики створювати власні концепти та в такому напрямі більш точно адаптувати їх під специфіку українського націотворення, державного будівництва, менталітету, історичної пам'яті тощо. В українській гуманітарній науці, загалом, вже відійшли від популярного у 1990-2000-х рр. наслідування західних наукових метрів. Не стали винятком і студії, присвячені українській національній ідентичності, які сягають своїм корінням у ХІХ ст.

¹ Fukuyama F. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018. pp. 240.

² Diedush O. The periodization of Ukrainian and Russian national identities: a comparative analysis // Народна творчість та етнологія. Київ, 2017. № 6. С. 45-50.

1.2. Дослідження поняття національної ідентичності в українській науці в середині XIX – кінці 80-х рр. XX ст.

Зважаючи на значний часовий проміжок протяжністю більше століття, установчий період українських студій національної ідентичності можна умовно розбити на два підперіоди: 1) середина XIX ст. – початок 1920-х рр.) та 2) 1920-ті – кінець 1980-х рр.). На позицію мислителів першого періоду впливали тією чи іншою мірою умови перебування українських земель під владою різних колоніальних адміністрацій. Якщо українські дослідники Австро-Угорщини відчували відносну свободу в науковій діяльності, то у Російській імперії ця тема (особливо до 1905 р.) могла каратись як прояв сепаратизму. Після програшу визвольних змагань 1917-1921 рр. і встановлення репресивних режимів у СРСР та II Речі Посполитій, українська національно-орієнтована спільнота науковців розгортає свою діяльність здебільшого за межами України. Українські вчені у діаспорі також відчували на собі вплив тих шкіл, які домінували у державі – місці їхнього знаходження, хоча переважно це були наукові напрями, поширені на північноамериканському континенті.

Перші спроби дослідження української ідентичності були здійснені М. Костомаровим та В. Антоновичем. Праця М. Костомарова «Дві руські народності» фактично мала опис відмінностей українського і російського етносів не лише у культурі, а й ментальності та історії, що розбивало шовіністично-експансійний міф про єдиний «східнослов'янський народ», який був офіційною точкою зору в Російській імперії. Навіть більше, дослідник порівнював історичний розвиток і національний характер українців з іншими народами, зокрема євреями, греками, поляками¹. Ці погляди згодом були подані і в інших його працях, зокрема «Об историческом значении южнорусского песенного творчества», «История казачества в южнорусских народных песнях»². Окремо

¹ Костомаров Н. Две русские народности // Основа. Санкт-Петербург, 1861. № 3. С. 33-80.

² Лемещенко К. Ліберальні погляди М. І. Костомарова про особливості українського народу // Наукові праці. Науково-методичний журнал: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ольвійський форум – 2006: пріоритети України в геополітичному просторі» 7-10 червня 2006 р., м. Ялта. Миколаїв: Видавництво МДГУ імені П.Могили, 2006. Т. 52. Вип. 39. С. 122-125.

варто сказати про політичний твір та програмний маніфест «Кирило-Методіївського братства» – «Книгу буття українського народу», автором якої був М. Костомаров. Описуючи на біблійних аналогіях історію та характер українців, автор торкнувся багатьох моментів, які можна віднести до перших спроб опису та аналізу української ідентичності, яка визначила історично-політичний розвиток України. Але творчість вченого характеризується також і певними тенденційними відступами, причину яких не можна пояснити однозначно. Зокрема він описував факт, що українська мова, попри своє ідентифікаційне значення, не може конкурувати з іншими європейськими мовами, тому виступав проти перекладів світової класики цією мовою¹. До того ж вагомою частиною ідентичності Костомаров вважав релігію, зокрема православну віру. Вчений відверто дивувався відчуженості українців від православного кліру²³, не розуміючи, що саме вони були одним із активних інструментів русифікації та духовною окупаційною адміністрацією на українських землях.

Праця В. Антоновича «Три національні типи народні» також має непересічне значення як одна з перших компаративістських студій з української ідентичності. Він, пішовши далі М. Костомарова, розглядає спільні та відмінні риси (акцентуючи увагу саме на останніх) «україно-руської, польської та великоруської національностей»⁴. Крім специфіки культури, мови і менталітету, В. Антонович використовує дані антропометрії та пробує пояснити ряд відмінностей ще й за допомогою географічного детермінізму. Важливо, що вчений дає визначення нації, яка є «групою людей, рідних і близьких між собою натурою, хистом, вдачею, дотепом, вдатністю, темпераментом»⁵. Перерахований набір він визначає базисом для розвитку народу, який все ж залежить від

¹ Побірченко Н. Апостол кращої долі України – Микола Іванович Костомаров // Історико-педагогічний альманах / Гол. ред. Сухомлинська О. Київ, 2006. Випуск 2. С. 50–58.

² Костомаров Н. Малорусское слово. URL: <http://litopys.org.ua/kostomar/kos18.htm>

³ Дедуш О. До 200-річного ювілею Миколи Костомарова – корифея дослідження української ідентичності // Збірник статей Міжнародної наукової конференції «Знакові постаті вітчизняної гуманітаристики в національно-культурному самоствердженні України» / голов. ред. Г. Скрипник; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2017. С. 137-147.

⁴ Антонович В. Три національні типи народні. URL: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>

⁵ Антонович В. Три національні типи народні ...

щасливої чи безталанної власної історії¹. Однією з головних особливостей українців на фоні росіян та поляків, В. Антонович вважав тяжіння до демократичного общинно-вічового устрою, а козацтво головним виразником цих тенденцій². Хоча деякі висловлювання В. Антоновича, на кшталт не готовності народу часів Б. Хмельницького до такого ладу, вступає в протиріччя з тезою про невід'ємність козацтва та всього українського населення³.

Важливим ідейним підґрунтям для початку усвідомлення українцями себе окремою нацією стала публікація брошури М. Міхновського «Самостійна Україна». Власне самим почуттям, яке дозволяє народові здобути свою повну самостійність він називається наявність націоналізму. М. Міхновський нещадно критикує українофільські течії, які, за його словами, апологетами «релігії лояльності» та «недоношеної етнографічної теорії», які не здатні стати на чолі реальної боротьби за українську самостійність. Новими носіями націоналізму має стати третя формація української інтелігенції. За автором всі недоліки українців не роблять їх приреченими, а навпаки створюють для них потужний стимул змінювати свій статус та свій історичний розвиток у кращу сторону⁴.

Актуального для початку ХХ ст. розглядуваного питання торкались і вчені-представники технічних наук. Зокрема, майбутній перший президент Української академії наук, геолог В. Вернадський, ймовірно у 1915 р., пише статтю «Українське питання і російська громадськість», де торкається актуальної для російської політичної думки національної самосвідомості українців та її історичного розвитку. Значної популярності набула цитата В. Вернадського про те, що «національна самосвідомість українців розвинулася на ґрунті етнографічних відмінностей, особливостей психіки, культурних тяжінь і нашарувань, що пов'язують Україну з Західною Європою, та історично

¹ Дарморіз О. Національна ідентичність як чинник міжкультурної комунікації в сучасному світі // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія: «Філософія». Острог, 2012. Вип. 10. С. 3-12.

² Музичко О. Козацтво у процесі формування української ідентичності у XVI першій половині XVII ст.: стан вивчення проблеми у вітчизняній історіографії // Записки історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Одеса, 2005. Випуск 16. С. 286-293.

³ Антонович В. Про козацькі часи на Україні. Київ: «Дніпро», 1991. С. 17-19, 66, 70, 100.

⁴ Міхновський М. Самостійна Україна. Київ: Діокор, 2002. 80 с.

зумовленого ладу народного життя, перейнятого духом демократизму»¹. Цікавим є той факт, що складовою національної ідентичності українців В. Вернадський виділяє не суто власні національні особливості, а й макрорегіональний вплив Західної Європи, яка несла, насамперед, специфіку індивідуальних та групових цінностей серед українців.

Українська національна революція 1917-1921 рр. була позначена і значною науково-ідеологічною роботою серед української інтелігенції. Саме ця інтелігенція стала політичною елітою нових державно-політичних утворень: спочатку Центральної Ради, потім УНР і ЗУНР, Української держави. С. Рудько виділяє серед розуміння тодішніми політичними та науковими діячами національної ідентичності три терміни: «українська ідентичність», «подвійна лояльність» та «загальноросійська свідомість». Також він зазначає, що саме в цей період українські мислителі починають розділяти поняття «національна ідентичність» та «етнічна ідентичність»². На жаль, попри панування в сучасній українській суспільній думці про патріотичність більшості тодішніх українських політиків й урядовців, переважна більшість із них, у тому числі В. Вернадський, М. Чубинський та інші, були носіями подвійної ідентичності³, яка могла зазнавати змін разом із політичною кон'юнктурою, особливо на тлі вивіщення позицій російських «білих» сил.

Для сучасної української науки відправною точкою досліджень національної ідентичності стає 1921 р., коли у Відні Українським соціологічним інститутом була видана праця В. Старосольського «Теорія нації». У цій праці, поруч із аналізом історичного розвитку українців, його культури, звернено увагу на суспільну ідею, що є єдністю двох чинників – раціонального та ірраціонального. Сама суспільна ідея є не стільки думкою, скільки саме усвідомленим прагненням. Нація і держава визнавалися взаємозалежними

¹ Вернадський В. Українське питання і російська громадськість / пер. Н. Білоцерківець // Вітчизна. Київ, 1988. № 6. С. 172–177.

² Рудько С. Проблема «національної ідентичності» українських політичних діячів доби української революції 1917-1921 рр. // Науковий блог. URL: <http://naub.org.ua/?p=719>

³ Гирич І. Між російським і українським берегами: В. І. Вернадський і національне питання, в світлі щоденника 1917–1921 рр. // Мара Mundi. Львів, 1996. С.735-756.

категоріями, як «організм» та «механізм»¹. В. Старосольський вводить поняття «стихійної» та «свідомої» волі. Перше поняття стосується психічного стану людини у сфері задоволення миттєвих бажань, а друге є виявом раціонального мислення та обирає певну ціль з методами її досягнення. З іншого боку, В. Старосольський вважає сферу національної самосвідомості вкрай суб'єктивною, розуміючи згадане вище поняття з позиції С. Манчіні² – основоположника італійської «національної теорії». Дослідник займає вкрай поляризовану позицію, за якою «істота нації може лежати або в об'єктивних її прикметах, або мати суб'єктивний характер»³. Попри розуміння багатьох понять, зокрема політики і держави у марксистському та позитивістському ключі, праця В. Старосольського залишила помітний відбиток на науковому полі українських національних студій.

Один із найвидатніших вітчизняних політичних мислителів В. Липинський розглядав національну свідомість ключовою складовою нації як психологічної категорії, в основі якої лежить неосягнене містичне ядро⁴. На відміну від В. Старосольського, В. Липинський виводить українську націю та її свідомість не з модерної доби з її демократичним ладом, а від часів Київської феодальної держави, потім Русько-Литовського князівства і доби Хмельниччини⁵. Основними складовими національної свідомості В. Липинський називає «правну свідомість», яку складає моральний авторитет національної еліти, та «збірну пам'ять», яка включає в себе спільні для нації перемоги і нещастя. Слабкість збірної або у сучасному розумінні історичної пам'яті полягає в таких факторах, як недорозвиненість власної історії, нестача історичних легенд, які вшановують предків, денационалізація населення, слабкість консерватизму⁶.

¹ Згурська В. Концепція нації і держави Володимира Старосольського: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2008. 20 с.

² Лісовий В. Методологія дослідження нації у «Теорії нації» Володимира Старосольського // Культура ідеологія політика. Київ, 1997. С. 269.

³ Старосольський В. Теорія нації / Передм. І. О. Кресіної. Нью-Йорк; Київ: Наук. Т-во ім. Т. Шевченка: Вища шк., 1998. XL, 157 с.

⁴ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // Твори. Політологічна секція. Т.6. Кн.1. К., Філадельфія, 1995. С. 83.

⁵ Липинський В. Листи до братів-хліборобів... С.245 –247.

⁶ Липинський В. Листи до братів-хліборобів... С.353.

Один із основоположників світової та вітчизняної націології О.-І. Бочковський, досліджуючи різні аспекти нації, не міг оминати явище національної ідентичності. Хоча його праці не містять зазначеного терміну, проте поняття «активне національне усвідомлення» та «національне самовизначення» апелюють саме до національної ідентичності. Згадані вище явища, на думку дослідника, забезпечують формування «модерної нації», що має трансформуватися з етнічної спільноти, яка є пасивною та етнографічною категорією, на відміну від «активної» нації¹.

Поруч із суто науковою літературою, інтерес до теми національної ідентичності починає виникати і в середовищі політиків. Наприклад, Д. Донцов у своїй праці «Дух нашої давнини» (1944 р.), описує поняття «традиційно-національний дух», носієм якого є українська аристократія². Втрата останньої, в тому числі через недоліки демократії, призводить до втрати Україною державності. Навіть виродження козацької аристократії Д. Донцов пов'язує зі сприйняттям демократичних цінностей, на кшталт особистих благ, чуттєвих насолод³. Проте автор подає традиційно-національний дух як соціально обмежений тип поведінки, яке полягало у творенні героїчної історії видатними «кастами», значною мірою ігноруючи інші складові ідентичності, зокрема культурні особливості українців. Подібно до інших ідеологів «правого» політичного спектру, Д. Донцов фактично доводить, що носії національного духу мають опиратися на волю і силу, бо це і є рушії історії. Щодо власне національної свідомості та ідеї (ці два поняття у творах Д. Донцова використовуються синонімічно), він визначає три основні їхні чинники: а) українська преса, яка зародилась у 1905 р. та видавала важливі ідейні твори і переклади українською; б) просвітні товариства, які засновувалися з 1906 по 1908 рр. в українських губерніях та займалися видавничою і лекційною діяльністю; в) земства, які були органами місцевого самоврядування, але займалися поширенням книг та викладацькою роботою. За Д. Донцовим, народний учитель був основним, хто

¹ Бочковський О. Вступ до націології // Генеза. Київ, 1996. № 1(4). С. 81-107.

² Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич: Відродження, 1991. С. 23.

³ Донцов Д. Дух нашої давнини... С. 32.

розвивав національну свідомість у низах¹. Не зрозуміло чому автор відправною точкою всіх чинників обрав саме початок XX ст., а не середину XIX ст., коли у ході Революції в Австрійській імперії з'явилися перші модерні українські політичні організації, зокрема Головна руська рада. Можна припустити, що Д. Донцов акцентував свою увагу лише на підросійській Україні, що привело до певних фактичних упущень.

Розуміючи важливість механізму внутрішньої консолідації нації, історик С. Томашівський виділяв явище «однотипного національного типу вищого ряду»², в якому проглядаються елементи, подібні до національної ідентичності. Складовими вищезгаданого феномену, на думку С. Томашівського, є «земля» у географічному та геополітичному аспекті, «ідеологія»³, яка опирається на національну історію й «історичні герої нації»⁴, які уособлюють основні моменти «зросту громадянства та політичного, духовного, господарського його розвитку». З позиції вченого, саме відсутність, нерозвиненість і постійна руйнівна ревізія оцінки цих складових рефлексувала на тодішній стан України, яка втратила свою незалежність.

Доволі оригінальною на тлі інших концепцій постає історіософська праця представника західної діаспори М. Шлемкевича «Загублена українська людина», видана у 1954 р. в США. Автор подає поняття «вільний дух», який він розуміє як сукупність ідей, що базуються на раціональності, схильності до науки та усвідомлення власної свободи. Саме це явище дало можливість створити УНР, але через свою малопоширеність та слабкість не змогло втримати здобуту державність⁵. Українців відповідно до можливості володіти «вільним духом» поділяє на такі типи: 1) старосвітські поміщики, які являють собою денационалізовану еліту; 2) гоголівська людина – українці, які поважають свою культуру, але змирилися з поневоленням своєї країни; 3) сковородянська людина

¹ Донцов Д. Вибрані твори у 10-ти т. Т.2: Вибрані твори / Упоряд., ред., автор передм. О.Баган. Дрогобич, Львів, 2012. С. 52-53.

² Томашівський С. Українська історія. Нарис І: Старинні і середні віки. Львів: Видавництво «Вчора і нині», 1919. С.28.

³ Томашівський С. Чи є українська національна ідея? // Під колесами історії. Нариси і статті. Берлін, 1922. С. 9.

⁴ Томашівський С. Про ідеї героїв і політику. Відкритий лист до В. Липинського з додатками. Львів, 1929. С. 29.

⁵ Шлемкевич М. Загублена українська людина, Нью-Йорк, 1954. С. 27.

– духовно самовіддані, але малоефективні у плані боротьби за свою землю через постійний пошук себе; 4) шевченківська людина – еталон українця-революціонера, який прагне культурної та навіть політичної незалежності¹. Останній тип формувався в умовах тиску на нього решти типів на межі ХІХ і ХХ ст. і відобразився у таких представниках української інтелігенції як І. Франко, М. Грушевський, М. Драгоманов, Д. Донцов та інші.

На поприщі вітчизняної психології також здійснювалось активне вивчення національної ідентичності. Зокрема, український психолог та характеролог О. Кульчицький у своїх доробках із дослідження явища «української психіки» виділив такі «формотворчі чинники національної самосвідомості»: 1) *расові* або *біологічні*, які детермінують наявність у різних спільнот різних психічних характерів; 2) *геопсихічний*, який апелює до географічного детермінізму, тобто впливу навколишнього середовища на специфіку культури та господарського типу етносів і націй; 3) *історичний* – історична складова формування і розвитку нації, переважно виражена історичною пам'яттю, національною культурою і сучасним геополітичним положенням нації; 4) *соціопсихічний* – виражений соціальною структурою з представленим набором класів, соціальних груп і процесами їх взаємозв'язків домінування, підпорядкування та орієнтації; 5) *культурно-морфічний* – сприйняття належності національної культури до конкретного регіонального культурного кола (європейського, африканського і т. п.); 6) *доглибиннопсихічний* – наявність комплексів меншовартості, мрійливості, месіанства та інших архетипів². У вищезгаданому переліку О. Кульчицький одним із перших в українській науці поєднав у дослідженні національної самосвідомості підходи психології, географічного детермінізму, історичної науки та біології. Уведений ним геопсихічний чинник національної самосвідомості³ значно випередив у часі погляди про вплив географії на етногенез авторства Л. Гумільова.

¹ Шлемкевич М. Загублена українська людина... С. 17-22.

² Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа. Київ, 1992. С. 48 – 65 передрук видання Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа. Нью-Йорк, Торонто: Ключі, 1956. С. 13-25.

³ Кульчицький О. Риси характерології // Енциклопедія українознавства: В 2-х тт. Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. Т. 1. Ч. II. 708 с.

У контексті психологічного напрямку подібних досліджень варто згадати А. Княжинського, який оперував терміном «дух нації», описавши його в однойменній праці, яка вийшла в 1959 р. у Мюнхені. Під ним він розумів психологічну сферу існування нації, сферу свідомості та почуттів. Основними компонентами духу нації є емоції, які поділяються на «уладові» (стосуються об'єднання людей у великі групи) та «світоглядіві» (безпосередньо впливали на світобачення індивіда). Емоції певного типу можуть бути домінантами у груп людей, які представляють владу або маси, але обидва типи поєднані причинно-наслідковими зв'язками^{1,2}. Близьких тем торкався у своїх доробках В. Янів.³

Попри фактичну заборону теми національної ідентифікації в СРСР, у 1966 р. у статті «До питання про національну самосвідомість українського народу в кінці XVI – на початку XVII ст.» І. Крип'якевич один із перших в українській радянській науці порушив ряд питань, пов'язаних із національною ідентичністю (у нього «самосвідомістю») українців. Зокрема, він виводить появу української національної самосвідомості з кінця XVI ст., вказуючи на актуалізацію у писемних джерелах етнонімів «русини», «люди руської віри», «люди руського обряду», «народ руський», а також характеристику русинів як «старожитнього і натурального народу» в польських документах Львова, тобто з прямою вказівкою на тубільність українців. Поява перших українських словників для перекладу святого письма на просту народу мову, також за І. Крип'якевичем, є суттєвою ознакою вивіщення лінгвістичної складової національної свідомості. Поруч із цим згаданий вченим період історії України відзначився першими літописами та трактатами, які критично, але з патріотичних позицій, розглядають історію Київської Русі та причини занепаду цієї держави⁴. В умовах тиску формаційного марксистського підходу, І. Крип'якевич пояснює більшість цих явищ як опір агресії польських феодалів та римо-католицького кліру, хоча на ті часи релігійна

¹ Кіцак Н. М. Розвиток української етнопсихології в західній діаспорі XX століття: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології»; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2000. С. 8.

² Княжинський А. Дух нації: соціологічно-етнопсихологічна студія. Нью-Йорк, Філадельфія, Мюнхен, 1959. 293 с. URL: http://shron.chtyvo.org.ua/Kniazhynskyi_Anton/Dukh_natsii_sotsiolohichno-etnopsykholohichna_studii.pdf

³ Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. 3-тє вид., стер. Київ: Знання, 2006. 341 с.

⁴ Крип'якевич І. До питання про національну самосвідомість українського народу в кінці XVI – на початку XVII ст. // Український Історичний Журнал. Київ, 1966. № 2. С. 82-84.

та регіональна ідентичності мали більш вагоме значення, ніж територіальна. У своїй статті автор згадує також польський термін «руська нація», але без пояснення, що у ранньомодерний час він мав значення діаспори чи міської громади, яка походила з однієї території.

У силу історичних обставин подальші дослідження національної ідентичності продовжились у західній діаспорі, здебільшого на Північноамериканському континенті. Там у 1973 р. у Массачусетсі було створено Український науковий інститут при Гарвардському університеті (УНІГУ), де випускався щоквартальний журнал «*Harvard Ukrainian Studies*». В установі намітилися два основні напрями у вивченні ідентичності українців: перший досліджував асиміляційні процеси у діаспорній спільноті та вплив культури країни проживання, а другий – етнонаціональні процеси у Східній Європі й СРСР. У 1976 р. засновано провідну українознавчу установу в Канаді – Канадський інститут українських студій, який почав видавати науковий журнал «*Journal of Ukrainian Studies*»¹. Ці установи завдяки об'єднаним зусиллям українських і американських дослідників із позицій сучасних теорій та методів вивчали українську ідентичність, її складові.

Надалі у вітчизняній, діаспорній суспільствознавчій науці активно розвивалося вивчення національної ідентичності українців. Провідним представником цих студій був Б. Цимбалістий, який перебуваючи у США у 1970-1980 рр. видає низку фундаментальних праць, зокрема «Проблема ідентичності: Україна чи Америка» (Чикаго, 1974 р.)², «Рух за патріархат і українська спільність» (Нью-Йорк, 1978 р.)³, «Тавро бездержавности» (Джерсі Сіті, 1982 р.)⁴. За своєю проблематикою вони торкалися не лише суто політично-історичних мотивів, а й народної педагогіки, вихованню національно свідомої

¹ Краснодемська І. Розвиток українознавчих досліджень у США та Канаді (70-80 ті роки ХХ ст.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» Випуск 23. Острог, 2015. С. 109-110, С. 112.

² Цимбалістий Б. Проблема ідентичности Україна чи Америка? = The problem of identity Ukraine or America? Чикаго: Український публістично-науковий інститут, 1974. 56 с.

³ Цимбалістий Б. Рух за Патріархат і українська суспільність; Нью-Йорк: Українське патріархальне світове об'єднання, 1978. 16 с.

⁴ Цимбалістий Б. Тавро бездержавности. Джерсі Сіті, 1982. 39 с.

дитини як ядра нації. У дусі релятивізму Ф. Боаса¹ дослідник стверджував про марність пошуків національного характеру та буття в расовому підході, оскільки генетично передаються лише психічні риси народу, і вони мають найбільшу цінність. Важливою умовою збереження і розвитку національної ідентичності, на думку Б. Цимбалістого, є державне відродження України, адже саме тоді відбудеться усвідомлення побутової особливості українців та вироблення власної сучасної культури. Чимало уваги вчений приділив церкві, яка допомогла зберегти національну ідентичність українцям у діаспорі та допомагала протистояти тоталітаризму в окупованій СРСР Україні². Але автор не враховував того факту, що багато діячів релігійних громад, насамперед в УРСР, були прихованими провідниками інтересів влади та ідеології, що і нині спричиняє труднощі у дійсному відновленні духовності нації.

Із вищенаведеного огляду концепцій українських вчених бачимо, що українська наука ще з середини XIX ст. актуалізувала проблему національної ідентичності. Ще до введення у широкий науковий обіг термінів «ідентичність» і «нація» низка вітчизняних мислителів здійснили спроби термінологічно оформити та проаналізувати поняття, яке ми розуміємо під назвою «національна ідентичність». Серед них В. Антонович, М. Костомаров, Д. Донцов тощо. Найвагоміше, що свої теоретичні розвідки українські першопрохідці робили суто на українському матеріалі, зокрема на аналізі української культури, ментальності, історичного розвитку українців. Підняття таких тем, особливо у Російській імперії, стало наслідком політики насильницької асиміляції, до якої були залучені й імперські наукові кола. Більшість сучасних науковців в Україні йдуть зворотнім шляхом – проводять адаптацію теоретично-практичної бази іноземних вчених, які досліджували національну ідентичність у своїх державах. Багато з цих наукових доробків було актуалізовано в сучасній українській і навіть світовій науці, оскільки мали інноваційні підходи та методологію. Зокрема мова йде про основоположника вчення про ноосферу, першого президента Української

¹ Дедуш О. До питання про релятивістські теорії нації // Народна творчість та етнологія. Київ, 2015. № 5. С. 59–63.

² Краснодемська І. Розвиток українознавчих досліджень ... С. 111.

Академії Наук В. Вернадського¹. Засновник науки націології О. Бочковський перший серед науковців-гуманітаріїв розглянув категорію «нація» як основну спільноту майбутніх розвинених суспільств. Українські вчені західної діаспори створювали інтелектуальний продукт, присвячений темам української національної ідентичності, попри відсутності в 1960-70 рр. надій на визволення України від радянського режиму, тим самим закладаючи основу для нової, звільненої від ідеологічних кліше та штампів, української гуманітаристики. Тож вагомим фактом є те, що розробка теми української національної ідентичності актуалізувалась у часи незалежної України не лише завдяки доробкам вчених країн Західної Європи та Північної Америки, а й на власному теоретичному базисі, створеному не у найсприятливіших умовах, у часи переслідувань окупантів та вимушеної еміграції.

¹ Дедуш О. Явище «національна ідентичність» у координатах ноосферної концепції Володимира Вернадського // Народна творчість та етнологія. Київ, 2018. № 3. С. 80-84.

1.3. «Національна ідентичність» в інтерпретаціях українських науковців 1990-х – 2-ї пол. 2010-х рр.

Після 1991 р. поняття «національна ідентичність» неоднаково висвітлювалось у вітчизняній науці. Дослідники періоду 1990-х рр. загалом рухалися в руслі західного неопримордіалістського (переніалістського) розуміння цього феномену, відійшовши від суто примордіалістського підходу, який вважався радянським реліктом, переобтяженим рядом кліше та позитивізмом. Вищезгадана школа врахувала деякі неточності попереднього наукового підходу. Популярності цьому наряду як ключовому при розгляді проблематики додала публікація українського перекладу праці «Національна ідентичність» відомого переніаліста Е. Сміта, видана в 1994 р. Актуальності цього підходу також сприяло переконання, що наукові теорії, які виникли в емігрантських державах і прикладні саме до емігрантських націй, нібито не можуть пояснити всю специфіку націотворення в автохтонних етносах. Із початку 2000-х рр. імовірно через активізацію комунікації з колегами-науковцями з інших держав українська наукова спільнота зміщує методологічний акцент розуміння національної ідентичності в бік конструктивізму та меншою мірою структуралізму. Слід зазначити, що низка дослідників змогли виробити оригінальні погляди на проблему цього феномену. Спробуємо ретроспективно відстежити розвиток поглядів української науки на трактування поняття національна ідентичність.

Сам термін «ідентичність» був давно відомий українській науці, але застосовувався він обмежено, переважно у психології та психіатрії. Вихід у 1991 р. перекладу праці О. Субтельного «Україна: Історія», яка мала розділ «Будівельні блоки національної ідентичності»¹, та у 1994 р. вищезгаданого перекладу книги Е. Сміта «Національна ідентичність» вводить це поняття у сферу наукових інтересів вітчизняних науковців-гуманітаріїв. У законодавстві України словосполучення «національна ідентичність» вперше з'являється також у 1991 р. у заяві Верховної Ради УРСР проти ревізійністських намірів нового румунського

¹ Субтельний Орест: Україна Історія. (Переклад з англійської: Юрій Шевчук). Київ: Либідь, 1991. 512 с.

уряду¹. Хоча у першій половині 1990-х рр. виходить низка наукових статей про «національну свідомість» та «національну самосвідомість» у різних сферах буття українців, зокрема їх побутування в молоді^{2,3,4,5}, культурі^{6,7}, окремих регіонах України⁸, ментальності й історичної пам'яті^{9,10,11}.

Одним із перших вітчизняних науковців, який вжив термін «національна ідентичність», був Ю. Іщенко, застосувавши її для назви своєї аналітичної статті, присвяченої поглядам на моделі національної ідентичності М. Данилевського та Д. Донцова, опублікованої у 1994 р.¹² Проте у самій статті автор більше не згадує цю термінологію, повністю зосередившись на поглядах вищезгаданих мислителів.

У літературознавстві середини 1990-х рр. виходять дослідження Л. Сеника¹³ та С. Андрусів¹⁴, у яких проблема національної ідентичності була актуалізована, але в силу філологічного спрямування зазначених робіт не була окремо проаналізована.

Опублікована у 1996 р. «Мала енциклопедія етнодержавознавства» під редакцією Ю. Римаренка містить статтю О. Олійника «Національна ідентичність (етнічна)». Уже сама назва енциклопедичної статті вказує на те, що авторський колектив не розрізняє етнічну та національну ідентичності. Сама національна ідентичність пояснюється як притаманне державі «почуття спільності минулого

¹ Дедуш О.В. Поняття «національна ідентичність» у нормативно-правових актах України // Альманах науки. Київ, 2018. № 12/1 (21). С.29-31.

² Антонєць М. Проблеми національної самосвідомості молоді // Радянська школа. Київ, 1991. № 2. С. 5-9.

³ Багмет М. Молодь і відродження національної самосвідомості. Київ, 1992. 162 с.

⁴ Бондаренко Ю., Пасічник в. Школа: проблеми ментальності та національної самосвідомості // Слово і час. Київ, 1993. № 6. С. 70-77.

⁵ Черниш Н. Стан національної самосвідомості студентської молоді // Політологічні читання. 1992. № 1. С. 33.

⁶ Деменко Б. Етномонізм духовних засад української культури у формуванні національної музичної самосвідомості // Київський інститут культури: Зб. наук. пр. Київ, 1994. С. 5-20.

⁷ Жулинський М. Українська культура і формування національної свідомості // Культура і національна свідомість: проблеми теорії і завдання практики: тези наук.-практ. конференції. Київ, 1991. С. 8.

⁸ Лаврів П. Національна свідомість робітництва на Донеччині // Сучасність. Київ, 1992. С. 103-107.

⁹ Пономарьов А. Дещо про національну свідомість // Слово і час. Київ, 1993. № 5. С. 81-83.

¹⁰ Таглін С. Про народні паремії, національну свідомість та «малоросіяństwo» як етнопсихологічний феномен // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків: Око, 1994. Т. 3. С. 21-28.

¹¹ Дудар В., Дудар В. Феномен історичної пам'яті у формуванні національної свідомості // Національна ідея в духовній культурі України XIX-XX ст.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Полтава, 1993. С. 26-28.

¹² Іщенко Ю. Пошук моделей національної ідентичності (порівняльний аналіз історіософського дискурсу М. Данилевського і Д. Донцова // Політолог. читання. Київ, 1994. № 2. С. 145-188.

¹³ Сеник Л. Український роман 20-х років: Проблема національної ідентичності: дис... д-ра філол. наук: 10.01.02; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1994. 323 с.

¹⁴ Андрусів С. Західноукраїнська література 30-х рр. XX ст.: Проблема національної ідентичності. Львів, 1996. 390 с.

та сучасного у громадянському суспільстві», а також є одним із політичних міфів згідно з концепцією У. Уоллеса¹. Авторами окреслено проблему цього явища як суто культурологічну та не подано структури феномену. Варто зазначити, що трьома роками раніше у 1993 р. Ю. Римаренко подав під аналогічним визначенням поняття «національна самосвідомість» у однойменній статті², яку теж було включено у названу енциклопедію. Також у цьому виданні є статті про «національну самосвідомість» В. Пустотіна та «національну свідомість» В. Жмира. Перше поняття у згаданій енциклопедії має визначення «динамічного складника самосвідомості особистості», який детермінує свою національну приналежність та особливості своєї нації³. Національна свідомість, за виданням – це вже різновид свідомості соціальної спільноти, побудована на спільних уявленнях (міфах), які мають змінний характер. Сама національна свідомість названа вищою ланкою етнічної свідомості за участі громадсько-політичних факторів⁴. Вочевидь під національною самосвідомістю та свідомістю автори мали на увазі феномен, який у західній науці називається терміном національна ідентичність, а поділ було зроблено для відрізнення індивідуального та колективного характеру національної ідентифікації.

Переломним для студій національної ідентичності став 1997 р. Можемо припустити, що це було наслідком державного курсу президента Л. Кучми, який, певною мірою стабілізувавши економічну сферу, перейшов до певних зрушень у соціо-гуманітарній сфері через стимулювання досліджень в етнополітичній науці. До цього в Україні було створено кафедри етнології у провідних вишах України, зокрема в КНУ ім. Т. Шевченка та ЛНУ ім. І. Франка у 1995 р., а також низку аналітичних центрів, серед них Центр Разумкова (1994 р.), Інститут трансформації суспільства (1994 р.), Український культурологічний центр (1994 р.), Інститут масової інформації (1995 р.), Центр політичних досліджень (1997 р.) тощо.

¹ Олійник О. Національна ідентичність // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України під ред. Римаренко Ю. І. Київ: Генеза, : Довіра, 1996. С. 98.

² Римаренко Ю. Національна самосвідомість: вихід у практику /Ю. Римаренко // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. Київ, 1993. С. 232–234.

³ Пустотін В. Національна самосвідомість // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, під ред. Римаренко Ю. І. Київ: Генеза, : Довіра, 1996. С. 103.

⁴ Жмир В. Національна свідомість // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, під ред. Римаренко Ю. І. Київ: Генеза, : Довіра, 1996. С. 104.

Поняття «національна свідомість» та «національна самосвідомість» з'являються у нормативно-правових актах, зокрема законах «Про освіту»¹ та «Про національні меншини»². Варто зазначити, що в той же рік почалася підготовка до майбутніх президентських виборів у 1999 р., де Л. Кучма виступав як національно-орієнтований кандидат, на протипагу «лівим» космополітичним або відверто проросійським кандидатам, повністю змінивши свій електорат у порівнянні з виборами 1994 р.

У тому ж 1997 р. виходить стаття Л. Нагорної «Національна ідентичність: український феномен в історичній перспективі»³, яка стала однією з перших присвячених цій проблематиці в доробку дослідниці. У вищезгаданій статті авторка говорить про те, що, крім відчуття спільності походження, мови, традицій, національна ідентичність є чимось на кшталт «голосу крові»⁴, ймовірно, маючи на увазі її часто ірраціональні персональні мотиви. У своїх дослідженнях Л. Нагорна розглядає відмінності між поняттями «національна свідомість» та «національна ідентичність», які часто ототожнюються українськими гуманітаристами. За нею, національна свідомість є ширшою категорією, бо включає в себе, крім самоідентифікації нації та її орієнтації в геополітичному просторі, ще і її інтелектуальний, духовний потенціал, міру її самопізнання, ступінь національної інтеграції і консолідації. Також у національну свідомість входять концепції, ідеї, програми, світоглядні орієнтації. Національна свідомість разом із «усвідомленим» включає також етнічні автостереотипи (уявлення про свій народ) і гетеростереотипи (уявлення про інші народи). Стан національної свідомості корелює з загальноприйнятим етнополітичним курсом (мультикультуралізм, плавильний котел). Л. Нагорна вважає, що оптимальний стан національної свідомості залежить від правильності та толерантності

¹ Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про освіту": Закон України від 23.03.1996 № 100/96-ВР. *Голос України*. 1996. 25 квіт. (№ 77).

² Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 року № 2495-ХІІ. *Голос України*. 1992. 16 лип. (№ 133).

³ Нагорна Л. Національна ідентичність: український феномен в історичній перспективі /Л. Нагорна // Розбудова держави. 1997. № 7–8. С. 47–55.

⁴ Нагорна Л. Національна ідентичність: український феномен ...С. 47.

політичних кроків еліти у питанні забезпечення громадянського миру¹. Розуміння національної ідентичності може бути розглянуте у двох часто незалежних одна від одної площинах: як категорії, яка окреслює цінності народу, і як категорії громадянських цінностей, що подібні в різних демократичних державах, але все ж мають свою специфіку².

У руслі політичних процесів розбудови держави фокус дослідників середини 1990-х рр. зміщується в бік державно-політичного бачення національної ідентичності. Б. Харахаш під нею розуміє головний інструмент ідейної забезпеченості національно свідомої бюрократії та політиків, що може свідчити про проходження нацією третього і найважливішого (після академічного і культурного) політичного етапу націогенезу³. Розглядаючи наш об'єкт дослідження в контексті мови, автор стверджує, що лише національний мовний код здатний найбільш повно передавати сенси національної ідентичності⁴. Примітно, що науковці вже з другої половини 1990-х рр. починають відходити від суто етнічного трактування національної ідентичності, натомість звертати увагу на участь держави у підтримці, розбудові та навіть корегуванні національної ідентичності.

Інтерес до проблеми етносу, нації та політичного життя спричиняє появу міждисциплінарних доробків, зокрема дотичних до загальної психології. Одним із корифеїв цього напрямку є М. Боришевський, який у 1997 р. опублікував статтю, присвячену національній самосвідомості як явищу, що перетворює середньостатистичну людину у свідомого громадянина⁵. У подальших наукових публікаціях автор окреслює національну самосвідомість як усвідомленість індивідом себе частиною певної нації чи групи, що йде поруч із оцінюванням самого себе як носія цінностей цієї групи, які формувались у процесі історичної

¹ Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ, 2005. С. 181.

² Нагорна Л. Категорія «національна ідентичність» в сучасній етнополітології // Наукові записки: Збірник. Серія «Політологія і етнологія». Київ: ІПіЕНД, 1998. Вип. 6. С. 3-11.

³ Харахаш Б. Мова і механізм національної ідентичності в системі етнополітики // Українські проблеми. Київ, 1997. №. 1. С. 63.

⁴ Харахаш Б. Мова і механізм національної ідентичності ... С. 58.

⁵ Боришевський М. Національна самосвідомість у формуванні особистості—громадянина // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на XXI століття // Київ-Чернівці: Київський військовий гуманітарний інститут. 1997. С. 330-338.

самореалізації нації чи етносу¹. Також учений проводить межу між поняттями «національна свідомість» та «національна самосвідомість», розглядаючи останнє як індивідуальне сприйняття та оцінку першого.²

Намічену тенденцію розуміння нації та її ідентичності як політичних формувань на основі спільних ідей продовжила І. Кресіна, яка дає своє формулювання «національної свідомості»: «складна модернізована система духовних феноменів та їхніх утворень, які сформувались у процесі історичного буття нації, відображають основні засади її буття і розвитку».³ Тут є чітка диференціація етнічної та національної ідентифікацій, яку в рамках плюралістичного підходу застосовує переважна більшість українських науковців-дослідників цієї проблеми. Але, на відміну від загальноприйнятої ідеї про вищість ступеню розвитку національної свідомості щодо етнічної, дослідниця вважає інакше. Національна свідомість відображає «буття та інтереси поліетнічної політичної спільноти», тому вона фіксує всі ті спільні цінності, цілі, що є у цьому різноманітті. Саме таким способом виражається сутність національної свідомості – утвердження єдності індивідуального та групового (того, що стосується спільнот і націй). Не варто вважати національну свідомість абстрактною сумою всіх етнічних складників, які складають політичну націю. Тут домінують такі категорії, як спільне громадянство, територія, національні інтереси, юридичні права, соціальні норми, культурні традиції.⁴ Дослідниця не погоджується з сучасною європейською парадигмою розуміння нації та ідентичності як набору культурно-незалежних елементів, що можуть вільно співіснувати (концепція мультикультуралізму). Мають бути консолідаційні категорії, що не перетворюють різноетнічне населення певної держави на «вавилонське стовпотворіння», яке зруйнує її політичний лад і єдність.

Прихильники переніалістської концепції Е. Сміта далі розвивали свої погляди. У публікації від 1999 р. М. Обушний стверджує, що в Україні варто

¹ Боришевський М. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ: «Беркут», 2000. С. 63.

² Боришевський М. Національна самосвідомість у громадянському С. 38.

³ Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз): Монографія. Київ: Вища школа, 1998. С. 82.

⁴ Кресіна І. Українська національна свідомість...С. 82-83.

говорити про «етнонаціональну ідентичність», оскільки наша нація перебуває на перехідному етапі свого становлення. Сама ж етнонаціональна ідентичність має 2 вияви: 1) внутрішній – ототожнення персони з певним етнічним або національним утворенням за «самовідчуттям», «самопочуттям», спільності складу мислення, способу життя, духовного світу тощо; 2) зовнішній – сама приналежність до визначеної умовами життя біосоціальної та соціально-історичної спільності¹. Автор здійснює спробу поєднати у понятті «ідентичність» два виміри – персональний і груповий, які до того вітчизняні науковці термінологічно оформляли під назвами національної самосвідомості та національної свідомості відповідно. М. Обушний, використовуючи суперечливий термін «етнонаціональна», можливо, мав на меті показати процес переходу розуміння українцями себе від етносу до нації у громадянському розумінні. Це було актуальним для кінця 1990-х рр., коли центральна влада лише взяла курс на створення політичної нації, за словами Л. Кучми, фактично «створюючи українців»². Однак зараз потрібно дистанціюватися від термінології, яка ставить під сумнів політично-державний потенціал українців як нації.

Українські фахівці з педагогіки в кінці 1990-х рр. теж звертають увагу на потенціал національної ідентичності в аспекті патріотичного виховання молоді. Зокрема, І. Єгорова оперує поняттям «національна самосвідомість» та дає йому визначення як синтез усіх найважливіших показників, що об'єднують певну групу людей у націю з її прагненням до організації держави³. Проте далі авторка тлумачить різницю двох понять уже без ознаки «національна»: «Свідомість – результат пізнання людиною навколишнього світу, а самосвідомість спрямована на себе, на внутрішній світ людини, на дослідження образу “Я”»⁴. На нашу думку, таке визначення не містить групового аспекту явища національної

¹ Обушний М. Етнонаціональна ідентичність – феномен самовизначення українців. Київ, 1999. С. 7

² Кучма Л. Україна – не Росія. Москва: Время, 2004. 560 с.

³ Єгорова І. Національна самосвідомість в умовах трансформації суспільства // Післядипломна освіта та управління навчальними закладами в умовах трансформації суспільства: Матеріали звіт. наук. конф. Київ: АПН України, ДАККО, 1999. С. 320-323.

⁴ Єгорова І. Формування національної самосвідомості у підлітків на уроках музики в загальноосвітній школі (на матеріалі творчої спадщини західноукраїнських композиторів XIX – початку XX століття): автореф. дис. канд. ... пед. наук: 13.00.02; наук. кер. А. Г. Болгарський ; Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2002. С. 8.

ідентичності (самосвідомості та свідомості), а лише відображає її персональний характер, імовірно, через педагогічне спрямування досліджень І. Єгорової.

Друге тисячоліття відкриває новий етап дослідження самого поняття української національної ідентичності. Якщо попередні роки можна назвати етапом введення поняття «національна ідентичність» та дотичних до нього понять в українську науку, то приблизно з 2000 р. з'являється значна кількість праць із глибоким аналізом як самого феномену, так і його української специфіки. У цей період відбувається поява інтересу до України в середовищі західних дослідників. Зокрема, британець Е. Вільсон¹ та німець В. Їлге публікують свої доробки про українську ідентичність, сприяючи залученню до цієї теми українських науковців. У політичному плані початок нового тисячоліття позначений входженням до складу уряду політиків національно-демократичного спрямування, що дотичним чином вплинуло на стан розробки теми в науці.

Тему політичного, а не етнічного характеру ідентичності нації продовжила політолог С. Коч, стверджуючи, що національна самосвідомість виражається усвідомленням «політичної єдності та єдиної політичної волі членів нації, яка висловлена в юридичній рівності членів національного співтовариства». С. Коч доводить, що розвинута національна свідомість як продукт етнічного ренесансу може мобілізувати суспільну міць для досягнення мети – побудови суверенної державності. Нація, що є носієм національної ідентичності, прагне оформити політичні права цієї спільноти, а це вимагає набуття політичного суверенітету².

Із позиції національного характеру трактує національну ідентичність філософ П. Гнатенко. На його думку, згадане явище є продуктом взаємозалежності виховання та національних почуттів, що може формувати національну культуру. Поміж іншим автор називає людину, на яку впливає дві культури і відповідно у неї є два типи національної самосвідомості, особистістю

¹ Вільсон Е. Українці: несподівана нація. Київ: Видавництво «К.І.С.», 2004. 552 с.

² Коч С. Етнічність у сучасному політичному процесі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2000. С. 12.

з унікальним характером, «подібним до хімічної сполуки»¹. Як показує практика, людина у повсякденному житті може піддаватися впливу декількох національних та подібних до національних культур, зокрема масової популярної культури, ідеології, релігійних догматів. Усі вони можуть або доповнювати, або вступати в протиріччя з ідентичністю нації². Однак у більшості випадків на прикладі українців саме національна ідентичність і культура є домінантами буття їхньої свідомості та завдяки впливу інших типів культур можуть пристосовуватися до сучасних викликів і естетичних уподобань.

У контексті розуміння національної ідентичності варто згадати україномовні доробки німецького дослідника В. Їлге. У площині бачення національної історії українців він розглядає національну ідентичність як образ історії, тобто продуковане політичними, соціальними, релігійними моментами суб'єктивне загальне уявлення про смисл, сутність, перебіг та мету історії, а також стосується надважливих подій, постатей в історичному процесі нації³. Не викликає сумніву, що категорія національної ідентичності має історичний характер, що вже згадувалося в описі кореляції феномену з історичною пам'яттю. Людське буття кожної миті занурюється в минуле і є історичним, тобто погляди які сформувалися на мить раніше, впливають на теперішнє і майбутнє. Цей факт підтверджує і мінливість явища національної ідентичності, яка може змінитися до невпізнання через специфіку історичного розвитку нації.

Під впливом західних праць про комунікативну теорію нації в Україні теж з'являються її прибічники. Наприклад, у колективній монографії М. Вівчарик трактує поняття «національна свідомість» як сукупність рис індивіда, групи або спільноти, які виникли в процесі спілкування з представниками інших національних спільнот⁴. Міжгрупова комунікація дійсно може фокусувати у

¹ Гнатенко П. Национальная психология: монография [Электронный ресурс]. Днепропетровск: Поліграфіст. 2000. 213 с. URL: <http://amkob113.ru/gnt/>

² Дедуш О. Идеология та національна ідентичність: етнологічний аспект // Етнічна історія народів Європи. 2017. № 53. С. 140-144.

³ Їлге В. Національна історія на прикладі зображення доби київської русі в українських підручниках з історії // Українська історична дидактика. Міжнародний діалог: фахівці різ. країн про сучас. укр. підруч. з історії. Київ, 2000. С. 79.

⁴ Вівчарик М. Українська нація: шлях до самовизначення: монографія / М. Вівчарик, П. Панченко. В. Чмихова. Київ: Вища школа, 2001. С. 54.

свідомості однієї зі сторін як спільні, так і відмінні риси своєї культури, ментальності, мови тощо. Проте не можна говорити, що більшість представників великих за чисельністю етносів чи відносно моноетнічних націй часто мають подібну міжгрупову комунікацію. Ця теорія добре апробована для так званих емігрантських націй, які формувалися в умовах колонізації іноетнічних віддалених просторів Америки, Австралії та Океанії, постійного контакту з тубільними етносами. Саме комунікативне утворення нової національної ідентичності могло йти двома шляхами: або міксацією з місцевими культурно-ментальними елементами на базі європейської (країни Латинської Америки), або консолідації колонізаторів у географічно забарвлену ідентичність (США та інші «англосаксонські» держави). Можливо, накладаючи на таке визначення національної ідентичності приклад України, автор брав за основу історичний період окупації українських теренів іншими державами, зокрема російською, австрійською, польською, румунською, титульні етноси яких мали потужну національну ідентичність та намагалися звести до мінімуму будь-які національні рухи меншин. Вимушена комунікація української інтелігенції з архетипом іншої національної групи безперечно могла форсувати утворення ідейних підвалин української національної ідентичності.

Водночас українські дослідники на початку 2000-х рр. здійснюють спроби створити поєднання декількох концепцій у свої, назвемо їх, «гібридні теорії». Для прикладу, дослідник історії української національної ідеї В. Масненко не виділяє національну ідентичність загалом, а оперує терміном «ефект усередненої ідентичності», який є основоположним компонентом національної пам'яті. Схему її формування можна описати наступним чином. Національна еліта формує з певних фактів таку історичну пам'ять, яка здатна консолідувати націю. Зазвичай ця «усереднена ідентичність» має привабливий та легко пізнаваний характер, базується на етнічних стереотипах і досягненнях історичної науки певної держави. Однак, такий спрощений підхід не може запустити ідентифікаційну функцію історичної пам'яті, оскільки потрібна потужна взаємодія між особистісним і національним рівнями національної пам'яті. Це допускає значну

варіативність реакцій індивідів на цей феномен¹. У таких поглядах вбачається вплив конструктивізму, теорії історичної пам'яті та вчення Е. Фромма про «ринкову особистість». На нашу думку, згаданий підхід добре підходить для опису механізму кризових явищ в українській національній ідентичності, позаяк у силу історичних обставин населення різних частин України отримувало різні образи національної історії, які, особливо на сході держави, переросли в стійкі ідеологеми. Більшість націй стикається з потребою модернізації чи перебудови певних образів національної ідентичності. Зокрема, у США до модернізації можна віднести масове знесення пам'ятників героям-«конфедератам»², а в Північній Македонії поступову відмову від чи не найголовнішого персоніфікованого ідентитета – Александра Македонського через суперечку з Грецією³. В Україні після подій на Євромайдані та російської агресії теж відбулися подібні процеси, які полягали у відмові від толерації цілого масиву комуністичних і меншою мірою російсько-імперських персон та подій у публічному просторі.

Активні політичні процеси, пов'язані з парламентськими виборами в Україні 2002 р., де перемогли опозиційні до президента націонал-демократичні політсили, сприяли актуалізації досліджень національно-ідентифікаційних процесів власне у суспільстві, а не з позицій особливостей титульного етносу чи державної політики, як раніше. Зокрема, О. Майборода визначає національну свідомість наслідком природної еволюції будь-якого соціуму. Слово «природний» тут стосується не лише об'єктивних чинників, а і суб'єктивних дій національної еліти, яка зацікавлена в творенні цієї свідомості. Історія, за автором, має багато прикладів формування штучної ідентичності⁴. Трохи іншої позиції дотримується

¹ Масненко В. Спільна історична пам'ять як чинник національної інтеграції у сучасному полікультурному суспільстві: випадок України // Національна інтеграція у полікультурному суспільстві: український досвід 1991-2000 років / Збірник. Відпов. ред. І. Ф. Курас, О. М. Майборода. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. С. 239-262.

² Трамп виступив проти знесення «прекрасних» пам'ятників конфедератам у США // Голос Америки. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/pamyatky-konfederatam/3989855.html>

³ Statues being removed from Skopje in move seen to appease Greece // Ekathimerini.com. URL: <http://www.ekathimerini.com/226058/article/ekathimerini/news/statues-being-removed-from-skopje-in-move-seen-to-appease-greece>

⁴ Майборода О. «Українська національна ідея»: інтегративні можливості віртуальності // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991 – 2000 років. Київ, 2002. С. 147-153.

В. Головка, який розглядає національну ідентичність як поєднання політичної та етнічної ідентичності¹.

Долучення вітчизняної філософської думки до новітніх шкіл також відобразилось і на новому баченні національної ідентичності. Представник феноменологічного напрямку у філософії В. Артюх пропонує визначення національної ідентичності як «результату ототожнення «Я» з певною нацією: образ такої нації стає «Я» індивіда і конститує його як неповторну самість». Національне «Я» окрема людина формує через взаємодію з культурним середовищем, яке її оточує. Засвоєння індивідом цього «Я», яке автор називає Традицією, утворює людську самість. Кожен представник нації зустрічає національну Традицію скоріше не як дану, а як задану категорію. Самість є значно загальнішим поняттям, ніж «Я», яке вбирає в себе і пласти не національного. Проте дослідник відразу відкидає можливість робити висновки про гіпнотичність національної ідентичності, оскільки людина як індивідуальна одиниця суспільства вносить свій внесок і в колективну свідомість. Також є така взаємозалежність і в зворотному напрямі².

Розуміючи недоліки теорій, побудованих на основі конструктивізму для українців як титульного автохтонного етносу, дослідники намагаються зобразити одним із основних «конструкторів» національної ідентичності саме суспільство. Наприклад, І. Вільчинська зазначає, що з позицій етнічного і національного буття індивідуума і соціуму сама ідентичність являє собою «своєрідний критерій і рівень поступу самосвідомості представників певних націй, країн, спільнот, які у процесі довершують різні типи ідентифікацій різних рівнів. Це скоріше не сукупність, а поєднання старих та нових елементів ідентифікації. Хоча у різних груп населення існують часто антагоністичні цінності та інтереси, все ж єдність людської психіки вимагає належності людини до певної спільноти, продуктом

¹ Головка В. Ідентичність як метафора: шлях від психології до історіографії // Український історичний журнал. Київ, 2002. № 3. С. 23–29.

² Артюх В. Національна ідентичність та місце історії в її структурі: збірник // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць ДДПУ / М-во освіти і науки України, Дрогобицький держ. пед. ін-т ім. І. Франка. Дрогобич, 2002. Вип. 6. С. 14.

якої є самоідентифікація й об'єднання людей у мегаспільноти¹. Оригінальним є твердження І. Вільчинської, що національна ідентичність не є вродженою рисою, а виникає в результаті суспільного виховання². Автор розуміє генезу національної ідентичності через призму зіткнення поглядів, що приводить до появи чогось іншого. Власне виходячи з класичної тріади теза–антитеза–синтез, націю та її ідентичність теж можна назвати творінням глобального компромісу. Перші модерні нації виникли у той час, коли відбулося зіткнення традиційних форм суспільства з новими, які виникли під тиском індустріалізації й урбанізації у Європі. Від традиційного суспільства були запозичені культура та основа для літературної мови як головні ідентитети, а від індустріального – метод здобуття національних інтересів у різних формах. Так зародилися і численні форми націоналізму з пролонгацією стійкої національної ідентичності, що могла перетворювати близькі етнічні групи у нації.

У першій половині 2000-х рр. все ще не було вирішено проблему співвідношення етнічної та національної ідентичностей в українців. Поруч із ідентифікаційними категоріями «етнос», «держава», «суспільство» починає фігурувати більш широке і комплексне поняття «простір» або йому подібні. Наприклад, В. Борисов детермінує національну самосвідомість як певний підсумок процесів упорядкування етнічного та національного оточення разом із включенням самого себе в ту чи іншу категорію, що виливається у повне національне ототожнення³. Усе ж національна ідентичність займає значно більший ідейно-дієвий простір, ніж простір між національним і етнічним оточенням. У глобальному плані на ідентичність може впливати геополітична кон'юнктура, соціально-економічна модель держави, події на рівні макрорегіонів. Узяти, наприклад, ідентитет «європеець». Попри різну інтенсивність у різні періоди новітньої історії України цей маркер однаково впливає на національну ідентичність українців у сфері цінностей та пріоритетів, не маючи змісту категорій етносу чи нації.

¹ Вільчинська І. Етнічна та національна ідентичність сучасної української молоді // дис... канд. політ. наук: 23.00. 05. 2002.. Київ: Київський національний ун-т будівництва та архітектури, 2002. С. 12.

² Вільчинська І. Етнічна та національна ідентичність ... С. 14.

³ Борисов В. Теоретико-методологічні основи формування національної самосвідомості. Краматорськ, 2003. 519 с.

Активізація політичного життя у зв'язку з президентськими виборами 2004 р. спричиняє популяризацію теми національної ідентичності і в сферах, які не пов'язані безпосередньо з етнологією, політологією чи історичними дисциплінами загалом. Варто виділити філолога Л. Васильєву, яка в руслі привабливих для лінгвістики комунікативних підходів називає національну ідентичність поняттям, яке поєднує образ спільного («ми») і відмінного («вони») і через це є комунікативним і розпізнавальним засобом окремих особистостей чи груп¹. Також дослідниця визначає національну ідентичність на рівні з мовою продуктом культури, історії, традицій, динаміки внутрієтнічних і міжєтнічних відносин, що дає їй характеристику змінної категорії². Українські релігієзнавці як суміжні до питань культури, політики та частково психології фахівці, починають досліджувати співвідношення релігійної та національної ідентичностей. Із точки зору термінологічної важливості можна взяти до уваги погляди релігієзнавця Ю. Мателешка, який одним із перших серед українських науковців визнає надзвичайну близькість за змістом поняття «ідентичність» і «самосвідомість». Сама ж національна ідентичність за ним є «усвідомлення особистістю своєї належності до певної нації, присутність образу нації у свідомості та впливана з цього певна національна поведінка»³.

Вищезгадані тенденції зростання міждисциплінарного інтересу до національної ідентичності та поява нових дисциплін, зокрема урбаністики, позитивно відображаються на динаміці досліджень явища. Наприклад, дослідник міської архітектури Б. Черкес схиляється до ідеї розуміння національної ідентичності як системи найрізноманітніших елементів (національних, етнічних, економічних тощо), пов'язаних між собою відчуттям солідарності, спільною пам'яттю, традиціями та міфами. Дослідник акцентує свою увагу саме на міфі, оскільки він є «деміургом соціальної поведінки», а також подібно ідентичності має дискусійну інтерпретацію. Він зупиняється на розумінні міфу як інструменту

¹ Васильєва Л. Національна ідентичність, мова та культура // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2004. Випуск 35: Літературознавство. С. 374.

² Васильєва Л. Національна ідентичність, мова ... С.378.

³ Мателешко Ю. Національна та конфесійна ідентичність українців в роки незалежності (1991–2004 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. Вип. 10. С. 103-124.

осмислення реальності, в якій живе певне суспільство¹. Такий погляд близький до імагологічного розуміння національної ідентичності, позаяк навіть саме визначення обране вченим доволі легко можна зіставити з одним із визначень поняття «образ» (лат. *imago*). Образ, як і міф, часто є осмисленим ідеальним типом, який на прикладі національної ідентичності лише частково повсякденно реалізується в бутті, але його повнота у свідомості дає низку механізмів підтримання та захисту національної ідентичності за несприятливих або відверто кризових моментів.

Попри зростання популярності терміну «національна ідентичність» не всі українські науковці позитивно ставилися до нього. Зокрема, упорядник хрестоматії «Національна ідентичність»² Т. Воропай критикує «українську моду» на нове поняття «національна ідентичність» та бачить у ньому рефлексію націоналізму, який вона необґрунтовано називає «убогим», не аналізуючи типи націоналізму та особливості їхнього розвитку в українському політикумі. Автор наголошує на проблемності частого абстрагування дослідження національної ідентичності від будь-якого філософського напрямку та її широку міждисциплінарність. Т. Воропай проводить межу між термінами «національна свідомість» і «національна ідентичність», називаючи останню «відношенням індивіда та нації». Саме це відношення сповнене не лише почуттям приналежності, а й потужним пластом критики її. І ця критика спричиняє мінливість і динамічність приналежності³.

Після подій кінця 2004 р. відкривається нова сторінка і для студій національної ідентичності, оскільки державне керівництво, беручи до уваги його заяви та деякі нормативно-правові акти, взяло курс на оформлення української політичної нації в рамках національно-демократичних принципів. Феномен масових громадянських акцій протесту під демократичними та патріотичними гаслами утвердив наявність української національної ідентичності як факту.

¹ Черкес Б. С. Архітектурна інтерпретація української ідентичності у XX столітті // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Архітектура». Львів, 2004. № 505. С. 5.

² Національна ідентичність: хрестоматія ; упоряд. Т. С. Воропай. Харків: Крок, 2002. 316 с.

³ Воропай Т. В. С. Соловьёв и современные споры о национальной идентичности. (аналитический обзор) // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Реферативный журнал. Москва, 2004. Серия 3: философия. С. 159-172.

Попри наміри проросійської політичної кліки регіонально поляризувати Україну у ставленні до національно-демократичного курсу події показали, що українська національна ідентичність функціонує і в переважно російськомовних областях нашої держави.

Окрім етнологів, етнополітологів, представників інших історичних дисциплін та психологів, після 2004 р. потужну нішу в студіях національної ідентичності займають соціологи, які починають більш регулярно проводити соціопитування і моніторинг суспільства з приводу порушеної проблеми. Торкнулося це і розробки дефініцій феномену. Наприклад, соціолог С. Бойко детермінує національну самосвідомість як динамічне утворення, яке історично розвивається в різних формах довершеності та вияву, і здатне об'єднувати людей в національний комплекс «ми». Подібно до інших дослідниць погоджується, що як комплекс людського буття вона насичена як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Вивчення національної самосвідомості дає змогу зрозуміти внутрішні механізми самоорганізації життєдіяльності нації¹. Твердження дослідниці про різні форми довершеності національної самосвідомості (ідентичності) апелює до позитивістських підходів, які з певною специфікою присутні в соціології. Автор не описує методику вимірювання критерію довершеності національної ідентичності, під яким можна мати на увазі: 1) рівень охоплення національно-культурними орієнтирами населенням держави, 2) рівень конкретності розуміння місця своєї нації в світовому співтоваристві та розуміння відмінностей її поміж культурно близьких спільнот, 3) рівень здатності відстоювати національні інтереси кожним громадянином. Саме слово «довершеність» має сенс певного фіналізму, який складно застосувати до відносно нового для історичного процесу поняття «нація». Проте абсолютно справедливо говорити, що національна ідентичність як динамічне явище особливо за допомогою держави прагне розвиватись у напрямку вдосконалення та довершеності.

¹ Бойко С. Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір.: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.12. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. С. 7-9.

На нашу думку, різноманітність теорій та поглядів на національну ідентичність разом із актуальністю такої проблеми у зв'язку з активізацією національно-демократичних почуттів у суспільстві сприяли появі наукових поглядів, близьких до «концепції єдності трьох компонентів». Наприклад, культуролог Г. Ковальова (Даніл'ян) бачить національну ідентичність «способом проведення відмінностей між тими, хто є членом нашого співтовариства і тими, хто до нього не належить». Основа цього феномену – це його дія, що є не чим іншим, як «прихованою комбінацією матеріальних та духовних (характер, рідна мова, темперамент, історична спадщина, культурні традиції), функціональних (національність, громадянство) й афективних (патріотизм) компонентів». Хоча цей перелік компонентів не є сталим і може доповнюватись, урізатися чи навіть із певних політичних причин замовчуватися, він загалом не змінює сутності національної ідентичності¹.

Через 5 років у 2010 р. вищезгадана дослідниця у новій статті дає більш конкретне визначення національній ідентичності: складний соціально-психологічний феномен, зумовлений ментальним досвідом, культурними, соціальними, економічними і політичними факторами існування нації. Змістом національної ідентичності є усвідомлення та відчуття індивідом своєї спільності з конкретною нацією через єдність соціальних, економічних, політичних аспектів їхнього буття та загальної культури, а також усвідомлення нацією власної єдності. Сучасні форми національної ідентичності – це нашарування основних історичних форм етнокультурної ідентичності, що консервує у своїй структурі й ідею спорідненості, і етнокультурні засади соціальної консолідації, доповнюючи їх засадами уніфікованої громадянської ідентичності². Теза про спосіб «проведення відмінностей» є спробою презентувати національну ідентичність продуктом національної культури та менталітету, що йде в рамках більш популярного у західній науці цивілізаційного підходу до розуміння історії як сукупності етнічних і національних історій. Таким цивілізаційним підходом є парадигма

¹ Даніл'ян Г. Національна ідентичність «постновітньої» доби: механізм та перспективи розвитку // Філософські обрії. Полтава, 2005. № 14. С. 79-91.

² Ковальова Г. Національна ідентичність та її формування в незалежній Україні в умовах глобалізації: культурологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. культурології: 26.00.01. Харків, 2010. 23 с.

А. Д. Тойнбі. Вона дає можливість абстрагуватися від модельно-схемних підходів і вивчати українську національну ідентичність як унікальне неповторне явище без прив'язки до аналогій, як це часто буває у позитивістській методології. Також авторка прагне згладити суперечності між категоричністю конструктивізму й етніцизму у питаннях важливості традиційної культури та націополітичних новотворів. Проте уніфікована громадянська ідентичність є скоріше ідеальним типом, оскільки складно уявити саму межу уніфікованості та її критерії.

Усе більше в українській науковій літературі національна ідентичність зображується не суто етнічною чи політичною, а категорією громадянського суспільства, що збігалось з українським суспільним запитом його створення. Для прикладу, Г. Палій пише, що національна ідентичність – це свідомий вибір та усвідомлення людиною громадянських вартостей, які містять універсальну компоненту, здатну об'єднувати різні сегменти суспільства в єдину націю. Нормальним є наявність компонентів, які потенційно небезпечні через внутрішні суперечності (міжрегіональні, міжетнічні, міжконфесійні тощо), проте вони мають властивість час від часу загострюватися. На час написання статті у 2005 р. авторка вважала, що в Україні такий перелік хоч і суперечливих компонентів дав змогу відвернути загрозу єдності держави. З одного боку, національна ідентичність, на думку Г. Палій, дає змогу створювати потенціал реалізації у формі української політичної нації. З іншого боку, національна ідентичність це потужний фактор відстоювання національних інтересів на міжнародній арені, що віддалятиме від держави і нації цілу мережу зовнішніх загроз різного характеру¹. Важко знайти державу, яка була б абсолютним монолітом, де не існувало б суперечностей ідентифікаційного характеру. Проте не кожна з них переживає чи переживала глибокі кризи, і в результаті держава могла втратити свою єдність чи суверенітет на певних територіях. Питання глибини суперечностей в ідентичності громадян певної держави часто апелює до її національного політикуму, які, використовуючи певні протиріччя, заробляють певні політичні

¹ Палій Г. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні // Політичний менеджмент. Київ, 2005. № 2. С. 39-45.

бонуси. Особливо це актуально для посттоталітарних суспільств, до яких зокрема належить і українське через те, що тривалий час не було активним учасником політичних процесів у державі. Політики як продукти політично незрілого суспільства часто не можуть знайти межу акселерації протиріч, що в результаті приводить до громадянських суперечностей, штучного сепаратизму та інших дезінтеграційних процесів. Якщо у 2004-2005 рр. така межа була знайдена, хоча й ціною фактичного заморожування розвитку багатьох інститутів держави, то у 2013-2014 рр. вона привела до жахливих наслідків, інспірованих інтервенцією Росії, під патронатом якої знаходились опозиційні до ідеї української ідентичності політики і сили.

Утім, переніалістські погляди на ідентичність нації продовжують бути популярними й адаптуватися до нових вчень колег-опонентів, особливо апелюючи до понять «народна мудрість», «досвід поколінь» тощо. Для прикладу, Ф. Медвідь детермінує національну ідентичність як «формування вивіреного досвідом багатьох генерацій психологічних засад людського ества, почуттів, волі та інтелекту, освоєння універсуму загальнонаціональних значень, зафіксованих зокрема у національній мові, що стає ціннісно-смісловим підґрунтям духовного світу особистості»¹. Помітно емпіричні мотиви, що поєднуються з підходами Е. Сміта, де надається надзвичайна важливість давнині, від часів якої накопичується досвід народу, а також формується національний менталітет.

Значний інтерес для української науки як спроби аналізу низки західних дослідників та переосмислення в авторській манері національної ідентичності складає праця польсько-української дослідниці О. Гнатюк «Прощання з імперією». Науковець використовує термін «національна тожсамість», який є повним синонімом слову «ідентичність» і виник під впливом польської мови (пол. *tożsamość*), де існують потужні пуристичні тенденції у нових наукових

¹ Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів // Політичний менеджмент. Київ, 2005. № 1. С. 35-43.

термінах¹. За О. Гнатюк, наш об'єкт дослідження – це «комплекс спільних переконань, позицій і вірувань, вироблених у процесі формування окремішності спільноти, який поєднувався з акцептацією політичних прагнень певної політичної групи або акцептацією держави»². Описане тлумачення поняття передбачає наявність у ньому сталих та змінних елементів. Вона розглядає також визначення ідентичності, дане Б. Стротом у праці «Європа як дискурс»: це породжений культурою конструкт, який містить у собі як тотожність (*sameness*), так і інакшість (*otherness*), але не в результаті вільної творчої винахідливості. Очевидною тут є спроба подолати слабкі сторони конструктивістського погляду на ідентичність як свідомо створену елітою соціокультурну систему. Допускається певна автоматичність або природність формування ідентифікаційного конструкту нації. Проте говорити про повну натуральність процесу генези категорій нації не варто, оскільки історична наука фіксує період появи усвідомлених політичних структур лише за умови активної діяльності національної творчої інтелігенції та національних політичних сил.

Усвідомивши складність та неоднозначність явища національної ідентичності, низка авторів дає складні визначення феномену, які охоплюють декілька дисциплінарних підходів одночасно. Наприклад, О. Шевченко висуває трійсту систему розуміння феномену національної ідентичності: 1) це соціально-психологічний підсумок когнітивно-емоційних і ціннісних процесів ідентифікації людини з національною спільнотою; 2) це мотиваційно-когнітивне ядро національної самосвідомості особистості; 3) це невід'ємна частина Я-образу особистості – надзвичайно важливий компонент структури загальної соціальної ідентичності особистості, який бере участь у соціалізації індивіда. Ці три, як автор говорить, аспекти проходять певні фази, які детермінуються психічним розвитком індивіда у ході біологічного старіння організму³. Авторка все ж розглядає явище національної ідентичності суто з точки зору психології та

¹ Селігей П. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі // Мовознавство. Київ, 2008. № 1. С. 49–66.

² Гнатюк О. Прощання з імперією. українські дискусії про ідентичність. Київ, 2005. С. 56.

³ Шевченко О. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2005. 20 с.

імагології, хоча тут існує проблема, що було першим: чи національна спільнота, яка взаємодіє з носієм національної ідентичності, чи сам носій, який разом з однодумцями формує національну (не етнічну) спільноту. Проблема заглиблюється у питання націогенезу, хоча зрозуміло, що фактичними творцями національних рухів, які акселерували перетворення етносів на націю, були представники національної інтелігенції.

Подібні до вищенаведених поглядів тактики виведення дефініції національної ідентичності здійснила філософ А. Дербак. Вона визначає національну свідомість як єдність трьох «моментів»:

1. Усвідомлення нацією власної цілісності та самодостатності як саморегульованого суспільного організму.
2. Бачення нею своєї особливості, неповторності як суб'єкта історичного процесу.
3. Визначення кінцевої мети національного розвитку та системи загальнонаціональних елементів.

Розвинені форми національної свідомості надзвичайно багаті за змістом і включають у себе знання, цінності, вірування, регулятивні нормативи, об'єктивні знання, суб'єктивні вигадки, міфи, вольові інтенції, світосприйняття. Механізм впливу національної свідомості на суспільне життя доволі складний, оскільки її ідеологічне ядро розробляється політично активними, патріотичними індивідами, а її здійснення відбувається широкими масами завдяки застосуванню різних метод. Зважаючи на те, що національна свідомість формується не лише об'єктивними чинниками, а й свідомими діями окремих суспільно активних персон, то суспільство має знайти дієві механізми впливу на формування національної свідомості для власних інтересів¹.

Прихильники концепту етнічного характеру нації надалі в середині 2000-х рр. примножували свій науковий внесок. Наприклад, соціолог Т. Саніна подає дещо спрощене визначення національної ідентичності, яку вона називає

¹ Дербак А. Духовні засади становлення національної самосвідомості (соціально-філософський аналіз): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Ужгородський національний ун-т. Київ, 2006. С. 4-9.

аналогом етнічної ідентичності, за умови якщо нація етнічна, до якої додається усвідомлення спільності політичних інтересів¹. А І. Іванов, подібно до М. Обушного, теж вживає термін «етнонаціональна ідентичність» і визначає його як «чинник консолідації української політичної нації, яка поєднує етнічну ідентичність (біологічні, соціокультурні ознаки) та національну ідентичність (національна правова держава, національна ідея, історична пам'ять, політична свідомість, громадянство, національні інтереси)». На думку І. Іванова, національна ідентичність народжується і функціонує у свідомості, що є явною спробою уникнення термінологічної плутанини між поняттями «національна свідомість» та «національна ідентичність». Зародження нашого об'єкту дослідження, за ним, пов'язане з початком боротьби етнічної та нової громадянської ідентичності². На відміну від М. Обушного, І. Іванов не говорить про перехідний етап становлення української нації, що передбачає додавання до української національної ідентичності приставки «етно-». Загалом, гуманітарна наука вважає етнонаціональну ідентичність разом із громадянською головними підтипами національної ідентичності. Для української ідентичності донедавна була характерна перевага етнічної ідентичності над громадянською, пов'язаною з нацією, що було наслідком слабкості громадянського суспільства, постколоніальних архетипів та побутуванням у багатьох українців подвійної ідентичності.

Помітною стає поява досліджень, де відзначається роль окремих знакових особистостей у формуванні національної ідентичності. Зокрема, С. Брижицька, досліджуючи вплив творчості Т. Шевченка на становлення національної ідентичності українців, характеризує це поняття так – це синтетичне явище, яке займає одну з найважливіших ролей, оскільки є множиною багатьох різновидів ідентичності. На відміну від етнічної ідентичності, що є явищем природним, національна – має суспільно-політичне походження і може трансцендувати за

¹ Саніна Т. Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоретичний огляд // Наукові записки НаУКМА. Київ, 2005. Том. 46. С. 22-26.

² Іванов І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування і консолідації української політичної нації // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». Київ, 2006. Вип. 75. С. 58.

межі вузькоетнічного кола своїх носіїв¹. Попри явний конструктивістський ухил дослідження авторка не говорить, що громадянська ідентичність має, окрім багатьох множин інших ідентичностей, таке, назовемо його терміном «образне ядро». Саме це ядро унеможливило розпадання національної ідентичності у її громадянському розумінні, а також забезпечує комунікацію у суспільстві між неблизькоспорідненими представниками нації.

Із позиції новітніх підходів можна виокремити С. Квіта, який вказує на те, що національна ідентичність та її похідна національна ідея в українському варіанті є неписаною традицією, яка компенсувала втрату українцями власної державності. Хоча вона спрощувала певні аспекти національного буття, але ефективно виконувала свою функцію – самозбереження народу². Не можна не погодитися з автором, що саме національна ідентичність дала змогу пережити століття окупації імперіями, які проводили колоністсько-асиміляційні заходи проти української етнічної спільноти на її автохтонному просторі. Аграрний характер імперій-окупантів також не сприяв зростанню освіченості серед українців, тому основою їхнього національного світогляду стала неписана традиція, яка відображала історію України та національні міфи.

Тема взаємозв'язку національної ідентичності та простору ще більше актуалізувалася з моменту початку дискусії в суспільстві з приводу майбутнього геополітичного курсу України. Зокрема, російські шовіністичні і релігійні кола після 2005 р. активізують просування ідеї триєдиного простору «руського мира», частиною якого, на їхню думку, була й Україна. Українська наукова спільнота також реагує на подібні претензії і розширює дослідження взаємозв'язків національної ідентичності як сфери побутування у національному просторі. Для прикладу, А. Ручка визначає національну ідентичність як форму суб'єктивної прив'язаності громадян до своєї держави, але з урахуванням певних просторових та територіальних маркерів. Тому сюди долучають побіжні ідентичності,

¹ Брижицька С. «Я не одинокий...»: Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX ст. середина 20-х років XX ст.): монографія. Черкаси: Брама-Україна, 2006. С. 34.

² Квіт С. Українська національна ідея // Україна в пошуках себе. національна ідея. проблеми розвитку. Київ, 2007. С. 10-18.

наприклад, локальні, національні та наднаціональні, а самі вони можуть або доповнювати, або виключати одна одну¹.

У цьому контексті науковці почали розглядати національну ідентичність складовою цивілізаційної приналежності. Скажімо, Б. Глотов називає національну ідентифікацію інструментом, який надає цілісність розрізненим оповідам самих українців про власну унікальність. Вищим за національну й етнічну ідентифікацію рівнем, за його словами, є культурно-цивілізаційна, коли індивіди та народи відносять себе до конкретного типу цивілізації. Принципово, що культурно-цивілізаційний тип ідентифікації ніколи не домінував над національним. Але лише вона здійснює культурно-історичну локалізацію народу та його самовизначення у багатьох вимірах. Засвоєння культурно-цивілізаційного маркеру відбувається на двох рівнях – усвідомленому та неусвідомленому². Позиція автора базується на розумінні ідентичності народу через національний комплексний міф, який почав вивчатись етнографами з початком романтичної доби і привів до зростання національних почуттів у європейських етнічних спільнот. Кожен українець бачить позицію українця по-різному, але у кожному баченні, яке може змінюватися є спільний, загальний, константний базис. Безперечно, на національну ідентичність впливають і наднаціональні ідентичності. На нашу думку, вони є менш стійкими і залежать від геополітичних змін, внутрішніх політичних процесів. Для прикладу, переважна більшість громадян України до середини 2000-х рр. мали погляди про потребу нашої держави орієнтації на структури СНД і Росії, маючи традиції розвитку України як європейської державно-політичної формації. Проте зі вказаного часу під гаслами повернення до європейської сім'ї народів та відсічі російській агресії українці поступово змінюють свою культурно-цивілізаційну ідентичність.

¹ Ручка А. Національна ідентичність в контексті євроінтеграції // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. С. 18.

² Глотов Б. Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03. / Національна академія держ. управління при Президентові України; Дніпропетровський регіональний ін-т держ. управління. Дніпропетровськ, 2008. С. 6-7.

Логічним продовженням розвитку вітчизняних учень про національну ідентичність у розрізі громадянського суспільства стало інкорпорування юридично-правових компонентів в авторські концепції. Історик В. Ткаченко детермінує національну ідентичність як приналежність, яка передбачає відповідальність за тих членів нації, до якої належить індивід, а також відповідальність перед представниками своєї нації¹. Така модель національної ідентичності добре підходить для ідеального типу пасіонарної людини, але категорія «відповідальність» передбачає високий рівень повсякденного усвідомлення національної ідентичності. Як показує досвід, у пересічних носіїв національної ідентичності вона фіксується на підсвідомому рівні у якості певних маркерів та образів, які функціонують повсякденно. Однак, безперечно, підтримка національної ідентичності у такому собі «тонусі» вимагає відповідальності, хоча б перед самим собою як шляху визначення свого місця у світі.

Продовжуючи тенденцію вивчення «правової складової» національної ідентичності, Д. Сладкий аналізує наш предмет дослідження у П. Альтера та М. Ігнат'єва. Зокрема П. Альтер розрізняв дві категорії – культурну національну ідентичність і громадянську політичну ідентичність. В основі культурної ідентичності лежить спільність традицій, мови, місця проживання, релігії, звичаїв, історії. Наріжний камінь політичної національної ідентичності – наявність у громадян політичної свідомості, яка гарантується *рівністю перед законом*. Із позиції М. Ігнат'єва громадянська національна ідентичність характерна для Великої Британії, Франції, США. Її сутність полягає в спільноті рівноправних громадян і патріотичній прихильності до спільних цінностей. Етнічна національна ідентичність, за М. Ігнат'євим – це спільність мови, релігії, звичаїв, традицій, позитивних експектацій лише до представників свого етносу². Автор не враховує можливий механізм входження до нації представників інших етносів.

¹ Ткаченко В. Україна: проблеми національної ідентичності // Політичний менеджмент Київ, 2007. № 3. С. 29.

² Сладкий Д. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки // Політичний менеджмент. Київ, 2008. № 2. С. 111-112.

Примітною рисою другої половини 2000-х рр. стало відображення в наукових працях прикладної сутності національної ідентичності, у тому числі у її визначеннях. Наприклад, за О. Шапаренко національна самосвідомість – це насамперед уявлення про себе як про національну спільноту, про націю, що має головне соціополітичне завдання для України – консолідацію держави і суспільства. Побудова національної самосвідомості є тою системою, що гарантує формування громадянськості¹. Автор торкається особистісного виміру національної ідентичності, опускаючи групову специфіку явища. Консолідація держави і суспільства в рамках національної ідентичності можлива лише за умови збігу курсу держави та суспільної позиції. В іншому разі діада «державо-суспільство» може вступити у протиріччя, що виливається у масові протести, революції, державні перевороти.

Попри зацікавлення українськими психологами ідентичністю національних спільнот із середини 1990-х рр., лише у середині 2000-х рр. починають підійматися питання поведінкового характеру явища. Для прикладу, О. Шнипко, загалом тримаючись теорії Е. Сміта, детермінує ідентичність як набір рис відрізнення від інших груп. Людина як соціальна істота має чималий перелік прагнень, але найбільш потужним та відповідним її сутності є прагнення до національної ідентичності. Автор пояснює, що людина у більшості випадків легко витримує критику власного професійного рівня, звинувачення у нечесності тощо, проте вкрай бурхливо реагує на образи щодо її етнонаціональної приналежності, що є брутальною образою людської гідності та честі. А реакція на такі випадки зазвичай є миттєвою і рішучою. Також попри глобалізацію і зростання населення Землі у людини часто виникає потреба відчувати комфорт власного культурно-генетичного простору, чим власне є сама національна ідентичність². Загалом автор влучно стверджує, що національна ідентичність є одним із найважливіших ідентифікаційних маркерів людини, що тісно пов'язаний із її емоційно-психічною

¹ Шапаренко О. Формування громадянськості в умовах соціокультурних трансформацій українського суспільства: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03; Харківський ун-т повітряних сил ім. Івана Кожедуба. Харків, 2008. С. 15.

² Шнипко О. До зрілої національної ідентичності крізь працю та віру // Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми. Київ, 2008. С. 29-30.

сферою. Але сучасна суспільствознавча наука виділяє і групи людей, які в силу своїх переконань чи низки обставин втратили свою національну ідентичність ставши об'єктами космополітичного руху чи замінили її на політичні погляди лівого та ліберального спрямування. Українське суспільство не стало винятком, оскільки специфіка історичного розвитку нашої держави спричинила наявність значних груп українців (за громадянством), що визнають своє соціальне походження чи певні політичні погляди, не відмовившись повністю від національної чи етнічної ідентичності.

Тривалий час переважна більшість українських науковців ставили знак рівності між ідентичністю та ідентифікацією. Одним із перших, хто зайнявся теоретичним розмежуванням двох понять, був М. Козловець. Ідентифікація (самоідентифікація) передбачає процеси, які співвідносять одні суб'єкти з іншими і таким способом виявляють спільні чи специфічні риси. А ідентичність практично є результатом тривалого буття ідентифікації. Із точки зору історії ідентифікація – це оповідь про життя, про історію у спробах надати цілісність розрізненому та «схопити» порску унікальність¹. Ідентичність виробляється у ході соціальної взаємодії, що відображає очікування і норми інших індивідів. Стосунок до етнічної групи – і тим самим визначення певної етнічної ідентичності – в індивідів визначається не походженням (біологічним чи культурно-історичним), а роллю в соціальній взаємодії. Саме синтез лежить в основі ідентичності, яка ґрунтується на послідовній низці подій або, інакше кажучи, на вибудовуванні подій у послідовність, створюючи лінії трансмісії «одного і того ж»².

Розробку проблеми ідентифікації продовжили В. Ігнатенко та О. Селіванова, які, послуговуючись терміном «етнічна ідентичність», очевидно апелюючи до нерозвиненості української нації, фактично описали національну. Вони вважають, що етнічна ідентифікація неможлива без етнічного самоусвідомлення себе як відносно стійкої системи свідомих уявлень на рівні

¹ Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. Житомир, 2009. С. 33-34.

² Козловець М. Феномен національної ідентичності... С. 34.

ототожнення себе з етносом. Вони додають, що наявність етнічного почуття, яке є свідомою, але неосмисленою категорією буття, викликає гордість за свій народ, любов до Вітчизни, формує позитивний образ явищ етнічної культури, інтересів свого народу, у деяких індивідів виникає готовність до самопожертви в ім'я свого народу. Саме тут можливе поєднання з екстремальним, гіпертрофованим почуттям переваги власного народу над іншими, появи ненависті до чужих етносів, зростання експансіоністських настроїв¹.

Також тему національної ідентифікації та ідентичності у своїх наукових напрацюваннях підіймав М. Кудря. Він, зокрема, зауважує, що необхідно чітко відмежовувати термін «ідентифікація» від «ідентичності», оскільки перший є уподібненням і встановленням тотожності об'єктів через взяття за основу чітких ознак окремішності, цілеспрямованим свідомим процесом зіставлення одного об'єкту з іншим за сукупністю певних ознак чи властивостей, як прийом, з допомогою якого встановлюється ідентичність чи відмінність об'єктів. Ідентифікація оперує динамічними, процесуальними аспектами формування ідентичності². Щодо власне національної ідентичності автор дає визначення з використанням термінології природничих наук: «не якась притаманна нації апріорна даність, а система світоглядно-орієнтаційних азимутів, яка набуває структурованого вигляду лише в результаті соціальної взаємодії»³. На основі згаданого визначення ми бачимо вплив шкіл функціоналізму, структуралізму та позитивістських підходів на погляди дослідника, зважаючи на психологічне спрямування дослідження.

У якості суспільного явища національну ідентичність можна визначати як об'єктивною, так і суб'єктивною за сутністю. Однією з перших цю проблему спробувала вирішити В. Воронкова, пояснюючи національну ідентичність як «суб'єктивне почуття й одночасно об'єктивна якість самототожності індивіда з нацією, виявлення цілісності індивідуального «Я», що сумісне з вірою індивіда в

¹ Ігнатенко В., Селіванова О. До проблеми етнічної ідентичності (пряма мова) // Вісник Черкаського університету: зб. наук. ст.. Серія «Історичні науки» / М-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. Вип. 133-134. С. 12.

² Кудря М. Питання ідентичності та національної ідентичності в зарубіжній літературі // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир, 2010. № 50. С. 23.

³ Кудря М. Питання ідентичності та національної... С. 25.

тотожність того чи іншого образу світу і людини». Також дослідниця розбиває за пунктами, чим є сама національна ідентичність: 1) єдина позиція сприйняття глобалізованого світу, відчуття стійкості та безперервності власного «Я» у просторі й часі; 2) включення в людську спільноту та тотожність особистісного та соціально-прийнятого типу світогляду в суспільстві; 3) формування его-ідентичності як засобу стабілізації норм психічного розвитку особистості; 4) побудова групової чи колективної ідентичності як показника належності індивідуального буття до певної спільноти; 5) психоісторична ідентичність; б) набуття екзистенційної (буттєвої) стійкості¹. Під впливом західної школи і використовуючи підходи сучасної психології, явище національної ідентичності названо суб'єктивним, що апелює до свободи совісті людини. Однак, у багатьох випадках ідентичність наближається і до об'єктивних категорій, оскільки пов'язана з національними інтересами, економічним зиском для власної території, потребу підтримання зв'язків із членами родини чи представниками власної групи (у цьому разі ідентичність може бути частковою або поверхневою, але потребує знання її елементів та їхнього використання).

У 2010 р. починається новий етап української історії. Не лише через зміну керівництва держави, але й через активні процеси формування інформаційного суспільства. Інформаційні технології стають потужним інструментом становлення суспільно-політичних настроїв, що відповідно відобразилося й у студіях національної ідентичності. Наприклад, А. Артеменко висуває інноваційно-технологічну версію визначення національної ідентичності як «результат впливу соціальних та інформаційних технологій на образ сьогоденного суспільства». До таких впливів належать звернення та виступи перших осіб держави на фоні національних символів, заходи з національною символікою висвітлені у медіа². Технології в добу інформаційного суспільства є потужним елементом функціонування держави, особливо в розвинених державах. Якщо раніше функції інтеграції нації відігравала національна

¹ Воронкова В. Місце і роль України в глобалізаційних процесах сучасності // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Запоріжжя, 2009. № 37. С. 16-32.

² Артеменко А. Шпучність і природність національної ідентичності // Гуманітарний часопис. Харків, 2010. № 2. С. 12-16.

інтелігенція через літературу та науку, державну пропаганду в навчальних закладах і установах, то зараз цю функцію можуть виконувати інтернет-спільноти, телерадіокомпанії тощо, часто будучи вільними від негативного втручання держави. Деякі з українських вчених, зокрема В. Пермінов, навіть виділяють «традиційну національну ідентичність», яка створювалася державою цілеспрямовано, а нова комунікаційна система руйнує її, замінюючи на транстериторіальну ідентичність¹.

Підсумок виборів 2010 р. підтвердив наявність розколу в українському суспільстві з питань, які не особливо змінилися з 2004 р. Українська ситуація не була унікальною, але потребувала прояснення існування суспільних протиріч у координатах єдиної національної ідентичності. Виходячи з цього, зокрема, Ю. Тищенко пише: «Національна ідентичність є комплексним феноменом, який містить соціокультурну та політичну складові. Політична складова проявляється в ідентифікації членів певної спільноти як співгромадян, у консолідованому розумінні громадських цінностей, які мають сприйматися більшістю на принципах консенсусу в суспільстві, що може бути можливим навіть у «розколотих суспільствах» шляхом віднаходження взаємних компромісів. До соціокультурних складових феномена національної ідентичності належать питання усвідомлення з боку суспільства спільного минулого та майбутнього, питання мови, культурної приналежності, етнічності². Інтеграційною основою Ю. Тищенко виділяє соціальний компроміс, який згладжує суперечності, які неодмінно з'являються у великих спільнотах, якою є нація. Така ідея про компроміс як джерело нації бере свій початок у вченнях про суспільний договір, сенс якої полягає в тому, що люди зі спільними інтересами укладають договір на основі поступок одне одному, щоб створити державу з сильною владою. Рівень рівноваги компромісу характеризує стійкість і тривалість нормального розвитку нації та побудову спільної національної ідеї, адекватних національних інтересів.

¹ Пермінов В. Концепція транснаціональної державності у сучасній політичній науці: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2011. С. 10.

² Тищенко Ю. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. Київ, 2010. С. 15.

У руслі демократичного розвитку українського суспільства, важливою проблемою завжди поставала свобода особистості у рамках створення організованої та свідомої спільноти, на кшталт нації. Певний аспект цього питання порушила політолог Л. Яковлева, яка розглядає національну ідентичність як стан усвідомлення самого себе, власної автономності, яке здійснюється через емоційне, раціональне та дійове самоототожнення і конструюється навколо мови, історії, традицій¹. Ідея власної автономності або автономії особистості була закладена ще німецьким священиком М. Лютером. Цим він сприяв розвитку національних церков у Європі, а відтак і базису для національних ідентичностей. За словами відомого американського психолога Е. Берна, автономія особистості є у прояві трьох вмінь: усвідомлення (awareness), спонтанності (spontaneity) та щирості (the capacity for intimacy), які розвиваються одна за одною². Ми вважаємо, що така структура вдало підходить для опису досягнення громадянами процесу національної ідентифікації.

Дослідники першої половини 2010-х рр. намагаються знайти баланс між роллю етнічної ідентичності та процесом формування політичної нації, розуміючи важливість історико-культурного спадку етносу. Наприклад, Г. Родик зазначає, що національна ідентичність є подвійною характеристикою, яка, з одного боку, акцентує свій погляд на національних цінностях етнічного походження (мова, культура, традиція), а з іншого – на загальногромадянських цінностях: національних інтересах, державній (національній) безпеці, захисті громадянських свобод, загальнокультурних цінностей, цивілізаційних здобутків³ і т. п. Наведене визначення є прикладним для титульного етносу, але чи достатньо воно може акцентувати увагу на національних цінностях корінних меншин, щоб національна ідентичність залишалася єдиною структурою? Досвід мультикультуралізму показав, що культурне співіснування, особливо в умовах перманентної імміграції, зазвичай переростає у фрагментацію, а не об'єднання

¹ Яковлева Л. Формування політичної ідентичності як соціального феномену // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. Одеса, 2011. № 13 Том 14. С. 467-472.

² Berne E. Games People Play. New York: Grove Press, 1964. pp. 158.

³ Родик Г. Національна ідентичність як конфліктогенний чинник сучасного суспільства // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2011. Вип. 7. С. 343.

суспільства, а сам соціум починає нагадувати арену боротьби різних світоглядів, культур, ментальностей тощо.

Серед сучасних авторів української західної діаспори, які порушують проблеми української ідентичності, можна виділити Н. Ханенко-Фрізен. Авторка на основі польових матеріалів вивчає специфіку функціонування, збереження ідентитетів в українців Канади та в самій Україні. Важливим є опис механізму впливу на ідентичність місцевої усної історії, яка значно відрізняється від такої ж на українській землі. Унікальними у вітчизняній науці практиками є зіставлення впливів самоплинної асиміляції у двох країнах – радянської денаціоналізації в Україні та протилежного їй збереження української культури емігрантами в Канаді^{1,2}. Подальше застосувавши зібраних даних ми зможемо виявити закономірності змін у мисленні, побутуванні культури та динаміку національної ідентичності в Україні.

Розвиваючи теорії поведінкової природи національної ідентичності, в українській науці актуалізується питання її сприйняття не лише як типу поведінки індивідуального, але й групового характеру. Для прикладу, Д. Судин з позиції структурного функціоналізму в соціології наголошує на тому, що національна ідентичність це, по-перше, усвідомлення індивідом своєї приналежності до тієї чи іншої групи, а по-друге, відповідність моделей поведінки персони тим, які санкціоновані цим суспільством³. Якщо перша частина визначення є класичною для дослідників цієї теми, то друга описує національну ідентичність як біхевіористську категорію. Тобто людина на свідомому рівні може сумніватись у деяких положеннях національної ідентичності та її складників (культури, традицій, національної історії), але саме санкціонованість, такий собі набір національного етикету, фактично змушує окрему людину зовні приймати всі ці моделі поведінки. Це дає змогу індивіду

¹ Ханенко-Фрізен Н. Інший світ або Етнічність у дії: канадська українськість кінця двадцятого століття. Київ: Смолоскип, 2011. 389 с.

² Ханенко-Фрізен Н. У пошуках нового суб'єкта історії: проект «Усна історія деколективізації в Україні 1990-х рр. – селянський досвід» // Український історичний журнал. Київ, 2010. № 5. С. 179-190.

³ Судин Д. Національна ідентичність з функціоналістської перспективи: сутність та основні типи // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012. № 993. Вип. 29. С. 12–16.

комфортніше почуватись у середовищі тих, хто сприймає національну ідентичність так само. З точки зору соціальної позиції національна ідентичність у такому ракурсі може бути пов'язана з конформізмом, який зазвичай виникає у людини як захисна реакція перед страхом бути невідповідним для більшості. Хоча виключення з рядів нації в сучасних умовах є неможливим, але на такому глобальному рівні це, можливо, є реліктом страху бути вигнаним за межі свого генетичного простору (племені в епоху родоплемінних відносин, міської чи сільської громади у пізніші часи).

На протизагу популярності позитивістських уніфікаторських підходів, деякі науковці далі розвивають ідею про унікальність української ідентичності. Наприклад, С. Йосипенко розглядає національну ідентичність як категорію національної філософії. Автор ставить під сумнів абсолютизацію універсальної філософії, оскільки не існує універсальної людської мови¹, якою б були написані важливі філософські праці, тоді як національна мова постає повнішим ретранслятором національної філософії, бо філософія не може бути повністю засвоєна національною культурою. Хоча, на думку С. Йосипенка, національна ідентичність ніяк не перешкоджає універсалізму філософії². Автор переконаний, що філософія не може існувати без національної ідентичності, хоча проблемою українських філософів є власне їхня крайня європейськість, що за формою перетворює їх на україномовних французьких, німецьких чи інших європейських національних мислителів, бо нівелює необхідний власний історичний досвід³.

Національно-демократичний відступ та реванш проросійських політсил в Україні запустили дискусію фіналізму-динамічності створення української нації. Прихильниця фіналістського підходу Л. Саракун визначає національну ідентичність як завершальний акт процесу усвідомлення індивідом чи соціальною групою своєї приналежності до певного національного утворення як підсумок прийняття ними цінностей, норм, ідеалів, якими керується ця нація, як результат оволодіння індивідом сукупністю знань про історичний шлях, яким

¹ Йосипенко С. Філософія та національна ідентичність // Гуманітарні студії: збірник наукових праць. Київ, 2012. Вип. 12. С. 63.

² Йосипенко С. Філософія та національна ... С. 65.

³ Йосипенко С. Філософія та національна ... С. 68.

пройшла та чи інша нація, про її долю і призначення, про місце серед інших націй¹. Ключовою ідеєю названої концепції автора є переконання в завершеності процесу усвідомлення, апелювання до потреб стабільності процесів у свідомості, що зафіксують конкретну систему поглядів на тривалий період.

Доволі популярну на Заході теорію виникнення багатьох абстрактних явищ як протидії чи реакції представив О. Удод, який детермінує ідентичність як феномен, що включає певний образ із кордону, межі, який займається самовідокремленням від інших, поділом на своїх і чужих, друзів і ворогів тощо. Поле перетинів цього явища містить цілу плеяду дихотомічних категорій: симпатії – антипатії, товариське ставлення – ненависть, образ ворогів – товаришів і т. п. Обриси ідентичності найповніше видніються лише за наявності образів ворогів, що, на думку дослідника, корелює з філософським ученням про антипод будь-чого у просторі. На прикладі ідентичності образ «супротивника» є ще і стимулятором, мобілізуючим механізмом, але для цього необхідна чіткість вищезгаданого антипода². Дійсно «образ ворога» може бути використаний у широкому спектрі: від мобілізації населення для реального захисту своєї території до підживлення експансіонізму і виправдання загарбницьких, нібито «превентивних» дій. Образ більшості росіян як ворогів зміг зруйнувати у багатьох українців міф про «братній народ» і практично «активував» національну ідентичність у більшості громадян України, створивши наші нові «громадські симпатії» на міжнародному рівні.

Тривалий час національну ідентичність не розглядали як явище пов'язане з економікою, можливо, абстрагуючись від радянських постулатів переваги господарських процесів над ідейно-культурною сферою. У зв'язку з цим, Т. Кучера на основі аналізу різних підходів вітчизняних етнополітологів та етнологів окреслює національну ідентичність як «співвіднесеність соціального суб'єкта з нацією, її історією, культурою, територією, державними та правовими

¹ Саракун Л. Криза національної ідентичності: причини та прояви // Гуманітарний часопис. Харків, 2012. № 4. С. 72.

²Удод О., Юрій М.Умови становлення української нації в XIX столітті // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія «Історія, міжнародні відносини». Тернопіль, 2013. Т. 1 Вип. 11. С. 14-27.
URL: http://shron.chtyvo.org.ua/udod_oleksandr/umovy_stanovlennia_ukrainskoi_natsii_v_khikh_stolitti.pdf

інституціями, соціально-політичними й економічними інтересами». Сама співвіднесеність виражається в національних почуттях, національній свідомості, національній ідеї та ментальності¹. Автор прагне пов'язати компонентний зміст явища національної ідентичності і його сутності. Хоча сама співвіднесеність найчастіше виходить із потреби у відносинах соціального суб'єкта з державою. Проте існує прошарок громадян, які добровільно вступають у взаємодію з державою, а відтак і з національною ідентичністю. Що більше, такі ініціативні групи можуть інтенсифікувати, вдосконалювати, модернізувати компоненти цієї співвіднесеності, оскільки, згідно з філософією Г. Гегеля, зміна самого явища можлива після заміни критичної кількості якостей її компонентів. Подібне визначення, без конкретних вказівок на економічний і правовий компонент, але з вказівкою на «національні цілі та потреби», дає представник педагогічної науки О. Лисенко².

Незважаючи на значну популяризацію терміну «національна ідентичність», з 2000-х рр. українські науковці продовжили пропонувати власні термінологічні аналоги вищезгаданого поняття. Наприклад, Д. Хуткий та С. Хутка у 2014 р. у власному соціологічному дослідженні вводять поняття «національне самопочуття», яке вони характеризують як «констеляцію ціннісних орієнтацій щодо своєї етнічності, національності та громадянства»³. Також дослідники визначають національне самопочуття як певну диспозицію, яка виникла через трансформацію радянських і пострадянських політичних номінацій, але через чисту їхню індивідуальність узагальнити її постає складним завданням. Хоча, на думку Д. і С. Хутких, певні структури прагнуть монополізувати та унормувати ці погляди, і це в сучасну добу набуває визначального характеру. На нашу думку, термін може мати місце в полі дослідження національної ідентичності, але він передає більше ситуативний і

¹ Кучера Т. Національна ідентичність та її зв'язок із регіональними інтересами в сучасній філософській думці // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Заопріжжя, 2013. Вип. 52. С. 38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2013_52_6.

² Лисенко О. Проблема національної ідентичності: педагогічний, соціологічний, філософський аналіз // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Педагогіка.. Івано-Франківськ, 2014. Вип. XLVII С. 138-146.

³ Хутка С., Хуткий Д. Національне самопочуття населення України: актуальний стан, основні чинники та наслідки: результати соціол. дослідж. Київ, 2014. 76 с.

моментний стан свідомості соціологічного респондента, ніж стійкого носія. Слід врахувати, що опитування хоч і несуть важливий масив даних про суспільну позицію, але можуть вплинути на емоційний та стан пам'яті опитуваного, що призводить до втрати важливих деталей. З іншого боку, це дослідження дозволяє відслідкувати найбільш мінливі та програмовані компоненти національної ідентичності українців.

Особливо цікавою для української етнології є позиція П. Костючка, за яким національна ідентичність – це комплекс ідентитетів – етнічних ознак, якими володіють етнофор (окремо взятий індивід, що є представником етнічної спільноти) та етнічна група (окрема спільнота людей), що дозволяє довести належність або співвіднести їх до певного національного організму¹. Очевидно, що П. Костючок сприймає націю та її ідентичність як явища суто етнічні, а не побудовані за допомогою втручання національної еліти чи медійних ретрансляторів громадської думки. З першого погляду, на прикладі України такий підхід є зручним, оскільки наша держава має переважну українську автохтонну етнічну більшість, а найбільш чисельні після українців етнічні групи (росіяни, білоруси) не є аборигенними етносами, а прибули на українські терени в результаті демографічних експериментів різних російських окупаційних режимів. Однак, етнічний характер нації та ідентичності не може пояснити їхні здатність і потреби пристосовуватися до нових викликів, модернізуватися в ідейному, символічно-архетипному плані. Вироблення адекватної позиції з низки питань, які відповідають національним інтересам, неможливе без участі в ній певних конструктивістських втручань із боку фахівців із національної інтелігенції чи державних управлінців, беручи за основу етнічну культуру, історію, особливості етнічної території. А без «народних трансформацій» та сконструйованих елементів національної ідентичності неможливе їхнє реальне функціонування у соціумі.

¹ Kostyuchok P. Ethnic and national identity: theoretical analysis attempt // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини = Current issues of social studies and history of medicine. № 3 (3). Чернівці, 2014. С. 17.

Накопичення та глибокий аналіз українським науковим товариством різних позицій щодо національної ідентичності та актуалізація проблеми у зв'язку з агресією Російської Федерації сприяли появі у середині 2015 р. перших комплексних визначень цього поняття без прив'язки до конкретного підходу. Для прикладу, П. Мовчан визначає національну ідентичність із п'яти позицій:

1. Національна ідентичність найкраще у науковому дискурсі та методології розглядається примордіалізмом, але варто долучати і позитивні моменти сучасної конструктивістської парадигми.

2. Поняття «національна ідентичність» і «національна самосвідомість» мають підпорядкувальний характер. «Національна ідентичність» має ширший характер з такими компонентами як національне самовизначення, національна самосвідомість і традиційна культура.

3. Національна ідентичність – це мінливе, динамічне утворення. Її соціальна роль може як зростати, так і слабшати, а це прив'язується до конкретної історичної ситуації та соціального оточення людини і народу. Тому тут можливий спектр інтенсивності від етнічного нігілізму до етнофанатизму.

4. Національна ідентичність є визнання народом самого себе; знання і повага до історії; національна культура, територія, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб.

5. Національна ідентичність як почуття любові, поваги до своєї батьківщини, культури, традицій, мови, історичної пам'яті наділена потужною як консолідаційною, так і диференційною силою¹.

Якщо спочатку М. Обушний, а пізніше І. Іванов вживали термін «етнонаціональна ідентичність» для позначення цілком самостійного явища, то сучасна дослідниця В. Хомрач вважає це поняття поруч із суспільно-політичною (громадянською) ідентичністю однією з форм суто національної ідентичності. Громадянська ідентичність, за нею, є завершеною формою розвитку етносу,

¹ Мовчан П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект // Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2015. № 17. С. 103-107.

оскільки його культура й етнічність розчиняють культуру й етнічність меншин. Етнонаціональна ідентичність використовує організаційні, ідеологічні ресурси держави, яка на перше місце ставить соціально-політичний зміст національної ідентичності. Отже, за В. Хомрач, національна ідентичність – це «самовизначення особи в національному контексті, усвідомлення власної причетності до певної нації та її системи цінностей, таких як мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини тощо»¹.

Досить довго в українській науці національну ідентичність розглядали через призму її підтипів, форм, рівнів, сумніваючись у її цілісності. Проте Д. Кравченко окреслює національну ідентичність як «синкретичний феномен, що поєднує елементи культурної (виникають унаслідок дії етнокультурних чинників, сформованих упродовж тривалого часу – історична пам'ять, культура, мова, релігія) і громадянської (базується на домовленостях спільнот щодо норм соціально-політичного співіснування) ідентичності». Змістом цього явища, за дослідником, є сфера ідей, цінностей і смислів культури, які можуть сприйматись і чітко формулюватись у свідомості громадянами держави². Отже, бачимо, що ключові слова «синкретичний феномен» підтверджують, що національна ідентичність є цілісною системою, де часто безроздільно поєднуються культурні, політичні, економічні елементи і т. п.

Сучасним та актуальним з точки зору позицій визначення поняття «національна ідентичність» можна вважати підхід Т. Полухтович. Автор розуміє національну ідентичність як соціокультурне існування, що розглядається як джерело формування українця, поле його самореалізації, без детермінації на громадському рівні національного походження людини, але з комунікацією індивіда зі слідами інших часів, поверненням її уявлення до культурних утворень, які треба засвоювати, а не ламати³. Позиція авторки є намаганням поєднати етатистську модель нації з мультикультуралізмом як *time trend* курсу

¹ Хомрач В. Політико-мовна ідентичність громадян України: стан та тенденції розвитку. Київ, 2015. С. 23.

² Кравченко Д. Національна ідентичність українців: соціокультурний вимір // Versus. Мелітополь, 2015. № 5. С. 99-105.

³ Полухтович Т. Національна ідентичність і культурна традиція // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог, 2016. Вип. 17. С. 8-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2016_17_4

нашої держави. Однак тут існує суперечність, яким чином визначити ступінь зв'язку (комунікації) зі «слідами часу» представників етносів, які мають власні держави по сусідству з Україною. Значний ступінь мультикультуралізму й історико-світоглядної сепарації згаданих груп може стати фактором зростання іредентистських тенденцій, спотворені аналоги яких ми спостерігали в Криму та на сході України. Залишаючи право на вільний культурний розвиток та історичну пам'ять кожного з народів, Українська держава передусім має дбати про побудову лояльного ставлення до самої себе в середовищі національних меншин, а на прикладі ЄС можна побачити кризу мультикультурного підходу в національній політиці.

Поняття «національної ідентичності» в українській науці було серйозно актуалізоване, починаючи з середини 1990-х рр. Процес еволюції підходів до трактування національної ідентичності достатньою мірою корелював із політично-соціальними процесами в Україні. Якщо з першої половини 1990-х до 2004 рр. переважало розуміння національної ідентичності як рефлексії етнічної ідентичності, або конструкту держави, то після подій Помаранчевої революції все більше говориться про ідентичність як єдність етнічних і громадянських ідентитетів, а кількість «гібридних» авторських підходів різко зростає. Поруч зі словосполученням «національна ідентичність» вживалися подібні за сутністю терміни – «національна свідомість», «національна самосвідомість», «національне самопочуття», «українська ідентичність», проте ми вважаємо, що їх можна сміливо розглядати у єдиній ретроспективно-історіографічній схемі з урахуванням стосунку або до індивідуальних, або до групових явищ. Отже, методологічно в українській науці презентовано практично всі відомі світові напрямки дослідження національної ідентичності, зокрема переніалізму, конструктивізму, структуралізму, комунікативних студій і найголовніше на їхній основі почали створюватися нові концепції, які долали слабкі сторони вищезгаданих із прив'язкою до українських реалій. На нашу думку, національна ідентичність є суспільним явищем індивідуального та групового характеру, яке створюється в умовах єдності трьох компонентів: 1) етнічної ідентичності,

2) інтелектуальних конструктів держави та національної інтелігенції, 3) внутрішньонаціональної комунікації. Третій компонент фактично здійснює реальне об'єднання етнічних ідентитетів та конструктів у живу систему, а відтак може самостійно розвиватись у суспільстві. Активне зростання комунікації української наукової спільноти зі світовим дослідницьким загалом у майбутньому сприятиме появі більш досконалих та оригінальних студій з цієї проблематики. Однак, зважаючи на складність явища «національна ідентичність» повного консенсусу у його розумінні, як в Україні, так і в світі, досягти не вдасться і дискусія буде тривати.

РОЗДІЛ 2.

ІСТОРИОГРАФІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

2.1. Періодизація розвитку української національної ідентичності у вітчизняній науці

Зникнення ідеологічно-політичних рамок, у які була загнана історична наука у радянський період, спричинює появу інтересу до, назовемо її так – «точки відліку історії українців». Найбільш повним маркером цієї періодизації не даремно було обрано ідентифікацію населення з етнонімом «українці», але головною проблемою тут залишається – яким чином визначити рівень охоплення населенням українською національною ідентичністю, а також чи не йдеться у такому випадку про етнічну ідентичність.

Типологія формування національної ідентичності в українській історіографії зазвичай опирається на схожі принципи, використовуючи у своїй основі етнічну історію українців. Головні відмінності полягають у більшій чи меншій деталізації періодів і дати відліку власне національної, а не етнічної ідентичності.

Типовими для української науки були і частково є спроби «задавнити» українську національну ідентичність, особливо це стосувалось українських переніалістів (неопримордіалістів), які на початку 1990-х рр. прагнули відшукати найбільш давню дату появи феномену. Зручною точкою відліку української національної ідентичності став період Галицько-Волинського князівства, оскільки за його часів уперше в межах однієї держави були сконцентровані всі тодішні українські етнічні території¹. Подібно до сучасної білоруської позиції,^{2,3} Велике князівство Литовське навіть у шкільних підручниках іменувалось однією з перших українських держав – «Русько-Литовське князівство», а особливий акцент прагнули поставити на даті 1362 р., коли відбулась одна з перших

¹ Кафарський В. Українська політична чи етнополітична нація? // Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 44-54.

² Ермаловіч М. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. 2-е выд. Мінск: Беллітфонд, 2003. 448 с.

³ Сичугова Н. Претенденти на три літери // Український тиждень. URL: <http://tyzhden.ua/publication/3256>

стратегічних перемог литовських і руських загонів над татарами під Синіми Водами.

Подібна ситуація в російській і польській історіографіях. Російські історики намагаються вивести російську ідентичність із таких дат, як правління Олександра Невського з відбиттям рицарської експансії¹, археологічно не локалізованої Куликовської битви², визволення від татарського протекторату³ або й від часу створення державного утворення у Великому Новгороді у 862 р.⁴ Польська наука, попри намагання звести початок відліку польської нації до етатистсько-політичного поля, все ж перебуває під впливом переконань, що ідентичність поляків почала формуватися ще в часи перших напівлегендарних князів із династії Пястів⁵, оскільки не вистачає даних про дохристиянські вірування та швидке, раннє зникнення племінного поділу на тих теренах⁶.

Конструктивісти ж навпаки, згідно з актуальною парадигмою теорії нації, починають періодизацію з новітньої історії України, а конкретно з появи модерної політичної і культурної еліти чи проголошення перших сучасних українських держав УНР і ЗУНР. Зроблено також спроби уникнути категоричності двох напрямів і пропонувалося зробити початком відліку повстання Б. Хмельницького як початок формування першої власне української держави.

Важливо зазначити, що питання періодизації національної ідентичності чи самосвідомості (свідомості) українців почало розроблятися набагато раніше, ніж проблема самого поняття «національна ідентичність». Далі спробуємо охопити більшість сучасних наукових вітчизняних поглядів на періодизацію ідентичності української нації.

¹ Шенк Ф. Политический миф и коллективная идентичность: миф Александра Невского в российской истории (1263–1998) // *Ab Imperio*, 2001. № 1. С. 141-164.

² Петров А. Куликово поле в исторической памяти: формирование и эволюция представлений о месте Куликовской битвы 1380 г // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. Москва, 2003. № 3. С. 23.

³ Полежаев Д. Российская идентичность в исторической динамике: ментальные аспекты исследования // *Известия ВолГТУ*. Волгоград, 2015. № 2 (155). С. 29-34. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskaya-identichnost-v-istoricheskoy-dinamike-mentalnye-aspekty-issledovaniya>

⁴ Кирпичников А. Исторические данные о 1150-летию создания Русского государства (862-2012 гг.) // *Труды III (XIX) Всероссийского археологического съезда*. Санкт-Петербург – Москва – Великий Новгород, 2011. С. 45-47.

⁵ Lukowski J.; Zawadzki H. *A Concise History of Poland*. Cambridge University Press, 2006. pp. 3-6.

⁶ Urbańczyk P. *Trudne początki Polski*, Wrocław 2008. 436 s.

Одним із перших у сучасній українській науці питання періодизації ідентичності українців порушив канадсько-український історик Ф. Сисін. Автор виводить появу національної свідомості з появи національної історіографії, якою він вважає козацькі літописні твори, перші з яких були написані в 20-ті рр. XVII ст. У Речі Посполитій, до складу якої входила більша частина українських земель, цей період був початком великих соціально-політичних змін, які набули форми етнічно-політичних конфліктів із польською панівною аристократією. На тлі пригноблення українці активізували та почали створювати свій національний історичний наратив. У згаданих літописах автори окреслюють і головні ідентитети нації: конкретну територію, відрізнення від інших православних і русинів, відчуття історичної спадкоємності. Хоча автор визнає нестійкість, характерну для Середньовіччя та раннього Нового часу, у використанні етнополітичної термінології типу «народ» і «нація», але поняття «батьківщина» стосується суто українських русинів¹.

Основною проблемою у дискусії про точку відліку було фокусування на етнічній або політичній історії українців. Водночас з'являються компромісні доробки без уточнення, про що йде мова – чи про етнічну ідентичність, або ж про національну. Наприклад, Н. Гончарова окреслює період початку формування «української самосвідомості» – XIV ст., а саме формування закінчує XVII ст., коли вже остаточно констатується саме національна самосвідомість. Автор зазначає, що в той період самосвідомість втілювалася насамперед у побуті та набувала наочної форми в «народній національній культурі». Потім дослідниця для позначення якісних етапів предмету дослідження вживає термін «етнонаціональна самосвідомість». Щодо етапів, то згідно з Н. Гончаровою їх три: 1) обрядовий період, який передбачає первинну етнічну самосвідомість або усвідомлення себе; 2) період ранніх дум – перехід від відчуття до усвідомлення особності етносом; 3) період історичних пісень – формування національної

¹ Сисін Ф. Поняття нації в українській історіографії 1620-1690 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. Вип. 1 / АН України, Ін-т сусп. наук; Київ, 1992. Вип. 1. С. 49-79.

самосвідомості, тобто усвідомлення етносом своєї ролі у світовій історії¹. Початкова дата XIV ст. може бути пояснена нами як релікт теорії давньоруської народності, оскільки авторка згадує у своєму дослідженні «становлення давньослов'янського народу», а сама концепція була доволі популярною у 1990-х рр. серед вітчизняних науковців. Суперечливим є співставлення етапів розвитку національної самосвідомості з обрядами, думами і піснями, тому що не дають змоги чітко простежити історичні віхи розвитку цього явища. Хоча важливість дум і історичних пісень для формування етнічної та національної ідентичності виділяли ще перші українські дослідники, зокрема М. Драгоманов, який справедливо називав такі твори політичними піснями².

Із упровадженням інформаційних технологій у кінці 1990-х рр. в українській історичній науці також зростає інтерес до носіїв інформації як рушіїв історичного процесу. Наприклад, розвинувши концепцію Ф. Сисіна, О. Струкевич виводить початки української нації з XVI ст., коли з'являється вітчизняне книгодрукування, а відтак і можливість ефективніше поширювати інформацію серед інтелігенції про єдину українську спільноту. На XVIII ст. в межах Гетьманщини, за словами дослідника, можна говорити про прояви саме національної, а не етнічної ідентичності. Як доказ він наводить текст С. Величка, де порушено питання «сармато-козацьких предків», живої історії українських земель довжиною в 70 років, проблема національних інтересів і їхнього відстоювання. Крім цього, О. Струкевич знаходить теми національної ідентичності у творах таких авторів, як Г. Полетика, Г. Граб'янка, С. Дівович, автор «Історії русів» тощо. Значну увагу вчений звертає на козацьку старшину як вищий політичний прошарок носіїв національної ідентичності. До «мазепинської катастрофи» українська еліта мала впевненість у своїх поглядах, але опісля значний тиск московської бюрократії та страх втрати майнового та політичного статусу нівелювали у значної частини старшини національні ідентитети. Інше джерело прояву національної ідентичності у XVIII ст. автор знаходить у

¹ Гончарова Н. Становлення самосвідомості українського народу в умовах повсякденного буття (сутність і генеза): автореферат дис. ... канд. філос. наук. Одеса: Південноукраїнський педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського, 1996. 20 с.

² Драгоманов М. Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст. в 2-х ч. Женева, 1883. 136+227 с.

юридичних документах Гетьманщини і діяльності військових канцеляристів взагалі, цитуючи М. Грушевського, який називав характер справи останніх підготовкою до національного відродження XIX ст.¹ Також у літописних творах козацької доби є описи, які чітко окреслюють лімес української території, яка чітко відділена від російської й інших етнічних тогочасних територій. Дослідник знаходить і розуміння, зокрема Г. Полетикою, економічної самостійності Гетьманщини як одного з осердь національної ідентичності, оскільки вже тоді російська влада позбавила українців багатьох економічних прав і почала експлуатувати ресурси Гетьманщини. У підсумку О. Струкевич зазначає, що вже у XVIII ст. утворилася національна ідентичність домодерної нації, яка базувалася не на етноідентифікаційному базисі, а на соціально-економічних, культурних і політичних інтересах козацької еліти. Це в свою чергу заклало потужне підґрунтя до перетворення українців у націю модерного типу².

Зі зміцненням державних інститутів в українській науці виникає тенденція пошуку витоків національної ідентичності в українській державності. Для прикладу, Ф. Медвідь підтримує позицію, що українська нація як продукт національної ідентичності починає формуватися з початком національно-визвольної війни під приводом Б. Хмельницького. Саме тоді, на його думку, українці «перетворилися на єдину козацько-селянську націю на всіх етнічних землях». Як підтвердження він цитує історика Н. Яковенко, яка зазначає про появу ідентифікації українських земель із тереном поширення козацького ладу і вольностей, при врахуванні усіх особливостей станових прошарків і окремих персон. Але попри таку глибоку традицію, згідно з позицією Ф. Медведя, процес консолідації нації та її самосвідомості (ідентичності) досі незавершений³. Попри те, що національно-визвольна боротьба під проводом Б. Хмельницького дійсно була чи не найважливішою подією національної історії та державотворення

¹ Грушевський М. Про українську історіографію XVIII століття. Кілька роздумів // Український історик: Журнал історії і українознавства. Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен. Рік XXVIII/XXIX. 1991–1992. № 3-4. С. 112-115.

² Струкевич О. Українська «нація до націоналізму»: пошуки критеріїв ідентичності в Україні Гетьманщині XVIII ст. // Український історичний журнал. Київ, 1999. № 6. С. 17-33.

³ Медвідь Ф. Консолідація української модерної нації: проблема збереження етнічної ідентичності // Етнічна історія народів Європи Випуск 1. Київ, 1999. С. 45-46.

українців, позиція про появу початків національної ідентичності у той час може видаватися намаганням задавнити українську націю. Тут варто врахувати, що селянами і козаками часто рухали релігійно-економічні мотиви у боротьбі з Річчю Посполитою. У переважно метаєтнічно слов'янській Речі Посполитій XVII ст. релігійна ідентичність була більш потужним ідентитетом, ніж етнічна, але на неї накладались і станові інтереси пізньофеодальної структури населення. Безперечно, з точки зору появи традиції державотворення формування нової плеяди національних історичних героїв і генези політичної еліти українців той період був фундаментальним. Проте нація – категорія суспільного буття індустріального суспільства, а не пізньофеодального станового. Тому наведений підхід до періодизації української національної ідентичності потрібно застосовувати обережно.

Поглиблене вивчення радянської коренізації та побутування певних прорадянських ностальгічних мотивів в українському суспільстві кінця 1990-х рр. не могло не відобразитися на позиції вітчизняних науковців. Зокрема, Ю. Лібер вважає, що справжня українська національна ідентичність з'явилася лише на початку 1920-х рр., оскільки під час радянської коренізації була виведена з суто сільського простору побутування в урбанізований, що акселерувало її розвиток. Дослідник бере до уваги той факт, що чи не вперше українська мова отримала статус офіційної та бажаної, що вилилось у підвищенні інтересу до неї, активізації українського письменства, розробки української термінології тощо. Нова українська література з оновленою мовою створила «коло україномовних читачів» – дещо замкнену спільноту, що відрізнялася від російської. Російська колись панівна спільнота переживала психологічний шок від українізації, проте деякі росіяни навіть стали частиною україномовних радянських громадян. Успіх українізації Ю. Лібер пояснює й індустріалізацією, яка живила міста новоприбулими селянами. Селянин, втративши свій господарський простір, зазвичай погано пристосовувався до міських реалій і радянські поступки у вигляді коренізації давали йому змогу хоч

якимось способом зберігати світоглядну орієнтацію¹. Хоч автор і вказує на тимчасовість акції українізації, але певною мірою ідеалізує її, оскільки не менш інтенсивні процеси розвитку української ідентичності відбувались у непідрадянських частинах України. Сама українізація була радше спробою згасити українські національні почуття, які були на підйомі після національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Ігнорувати українців і вважати їх частиною росіян було б стратегічною помилкою радянського режиму, який прийшов до влади у результаті перевороту та кривавого терору на території колишньої Російської імперії. Безперечно, українські культура і мова набули у ці роки офіційності та масовості, що було б неможливо без санкції комуністичних органів. Проте ідеологічні та соціалістично-реалістичні рамки загалом готували українців до нової епохи – створення безнаціональної особистості нового типу – радянської людини. Активне культурне будівництво йшло пліч-о-пліч зі знищенням церков і фактичним хірургічним видаленням християнської моралі зі світогляду українця. Саме економічний лібералізм НЕПу та культурна ширма коренізації дали змогу утвердитися на союзному олімпі кривавій кліщі на чолі зі Сталіним. Новий диктатор знищив первинного носія української національної ідентичності – селянство як клас – і згорнув політику українізації у містах.

Десятиріччя сучасної державності дозволило зацементувати певний пантеон національно значущих персоналій, які, безперечно, впливали на націогенез українців. «Персоніфікований» підхід до типів ідентичності був запропонований ще М. Шлемкевичем у 1950-х рр. у колі діаспорних вчених. Філософ А. Наконечний пропонує періодизацію національної ідентичності за діяльністю знакових персоналій і формами вираження. Загалом його схема передбачає два великих періоди з поділом на підперіоди.

1. Від періоду України-Руси до початку творчості Т. Шевченка (XI ст. – перша половина XIX ст.):

¹ Лібер Ю. Питання національної ідентичності в містах радянської України у 20-х роках XX ст. // Україна модерна. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, 1999. С. 206-216.

А) XI-XIII ст., яке виражене пам'ятками давньоруської літератури, що закликали зупинити міжусобну боротьбу та роздробленість і оперували протооб'єднавчими категоріями «руський народ», «руська земля» тощо;

Б) у XIV-XVI ст. українська національна ідентичність висвітлювалась у ключі несприятливих національно-культурних, економічних і політичних обставин у формах усвідомлення відмінності власної території, мови, релігії, права, національної приналежності. Переважно це була полемічна література І. Вишенського й інших противників зближення з католицизмом, а згодом унії;

В) Визвольна війна Б. Хмельницького та наступні події (1648 р. – кінець XVIII ст.), перша спроба об'єднання українських земель у формі модерної держави;

Г) конституційний процес П. Орлика (1710 р.). Автор дослідження визначає його як юридичну фіксацію історичного минулого та здобутків українського народу;

Д) відродження ідеї національної самостійності через вихід перших творів українською мовою та «Історії русів» на початку XIX ст.;

Є) діяльність «Руської Трійці» (30-ті рр. XIX ст.), яка спричинила імпульс відродження української ідентичності через українську словесність;

З) функціонування Кирило-Мефодіївського братства;

Ж) творчий доробок Т. Шевченка.

2. Сучасний етап, який виражений діяльністю таких суспільно-політичних діячів як І. Франко, М. Драгоманов, М. Міхновський, В. Липинський, Д. Донцов, Л. Ребет¹.

Із одного боку, «персоніфікований» підхід автора вдало поєднується з сучасною плюралістичною методою висвітлення явищ. Але з іншого – така громіздка і певною мірою суб'єктивна, часто персоналізована періодизація не відображає загальних явищ. У такому руслі важко прослідкувати загальну

¹ Наконечний А. Національна ідея як інтегративний чинник у суспільно-духовному житті України (друга половина XIX – перша половина XX ст.): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2001. 23 с.

діалектику процесу формування національної ідентичності через упускання історичних тенденцій і багатьох подій, що викликали їх.

Для подолання певних невідповідностей своїх концепцій світовій теорії нації українські науковці часто вдавалися до застосування термінів на кшталт «етнічна нація», вищезгадана «домодерна нація» тощо. Наприклад, дослідник М. Степико розглядає поняття національної свідомості в історичній ретроспективі. Саме поняття «українська нація», як автор цитує Ю. Липу, було вперше вжито в часи Б. Хмельницького¹. Проте негативна політична кон'юнктура спричинила втрату Україною здобутої суверенності та навіть власної цілісності. З тих пір українська ідентичність існувала здебільшого у середовищі «нижчих» верств населення – його мови, звичаїв, обрядів і т. д. Нерідко все це оформлювалось у чіткі форми: гасла і вимоги національно-визвольних рухів, шедеври словесності, які створили вихідці з народу. Власне, це був період функціонування та розбудови так званої «етнічної нації» українців². Автор виділяє етапи розвитку національної ідентичності:

1. Період етнічної нації (від середини XVII до початку XX ст.).

2. Спроба побудови політичної нації українців (1917 – початок 1920-х рр.).

В умовах існування УНР і Української держави почалось активне державотворення і спричинився перелом свідомості українців. Проте був закінчений у результаті окупації українських земель сусідами-агресорами.

3. Радянський період (1920-ті – 1990 рр.). Характеризувався розчиненістю усіх продуктивних сил у союзному блоці, через що Україна економічно та соціально перестала становити єдину структуру.

4. Період незалежності (від 16 липня 1990 р.). На цьому етапі кардинально змінюється політична ситуація в Україні, що поступово приводить до здобуття повної незалежності. Українці на референдумі 1 грудня 1991 р. демонструють появу чіткої національно-державницької ідентичності³.

¹ Липа Ю. Призначення України. Львів: «Просвіта». 1992. С. 103.

² Степико М. Українська політична нація: проблеми становлення // Політичний менеджмент. Київ, 2004. № 1. С. 19.

³ Степико М. Українська політична нація... С. 19-21.

Вчений подібно до багатьох своїх колег-попередників точкою відліку визначає початок Хмельниччини, у ході якої було окреслено територію першого власне українського державного утворення, використовуючи компромісний термін «етнічна нація», який є близьким до поняття «домодерна нація» О. Струкевича. Говорячи про етнічну чи домодерну націю, слід зазначати, що вона охоплювала не всю етнічну територію українців, оскільки повстання Б. Хмельницького не поширилося на територію Західної України та інші деякі землі на північному сході. Проте у XIX – XX ст. саме західноукраїнські території стали головним форпостом української національної ідеї та головним генератором української національної ідентичності класичного типу.

Наростання у Росії, у тому числі і в тамтешніх наукових колах, ревізійністських і великодержавних тенденцій у першій половині 2000-х рр., з метою оформити «історичні» претензії до України, викликало відповідну реакцію в українській науці. Наприклад, Б. Парахонський виводить історію української нації й ідентичності з останніх десятиліть існування Київської Русі, яка є контроверсійною до імперської російської історіографічної «парадигми» про початок формування українців з XIV ст. Власне початок формування українців збігся з початком монгольської агресії, що змусила змістити державно-політичний центр русько-української етнополітичної формації на Захід – у Галицько-Волинське князівство. З одного боку, українська етнічна спільнота далі розвивалась у межах певного державного утворення, хоча і на васальних умовах. Але з іншого, як зазначає дослідник, саме тоді почався розкол між західними та східними (маються на увазі наддніпрянськими) українцями. Особливо це відобразилося на ідентичності та ментальності, оскільки західна частина українців раніше опинилась і довше залишалась у складі держав із західноєвропейською культурою. Східна Україна розвивалась інакше, раніше потрапила в орбіту Росії, яка перервала українсько-західноєвропейські зв'язки й активно асимілювала окуповану нею частину українців. Підросійська Україна мала демографічний характер, а не історико-політичний. Проте відправною точкою української нації став 1917 р., коли було створено першу сучасну

державу українців. Але прорахунки різних українських влад, що займали весь політичний спектр від консерваторів-монархістів до соціалістів-республіканців, підіграли російсько-більшовицькій експансії. Головним прорахунком, на думку Б. Парахонського, було повільне формування прошарку військової аристократії, яка захистила б державу¹.

Події зими 2004 р., які були згенеровані загалом «знизу», стали першою якісно новою точкою біфуркації українського націогенезу. У зв'язку з цим виник інтерес до загальної динаміки розвитку української нації. Яскравим прикладом цих тенденцій є серйозно деталізована періодизація С. Бойко, яка лаконічно передає стан національної ідентичності на конкретному етапі. Автор виділяє такі етапи формування національної самосвідомості українців:

1. Етап кристалізації ранньомодерної національної самосвідомості (середина XVI – кінець 50-х рр. XVII ст.)
2. Етап гальмування (початок 1660-х – 1680-ті рр.)
3. Етап культурної стабілізації (кінець XVII – перша чверть XVIII ст.)
4. Етап деформації (друга чверть XVIII – кінець XVIII ст.)
5. Етап національного пробудження (кінець XVIII – 40-ві рр. XIX ст.)
6. Етап конституювання (1840 р. – кінець XIX ст.)
7. Етап самовизначення (початок XX ст. – січень 1919 р.)
8. Деструктивний етап (січень 1919 р. – 1923 рр.)
9. Етап радянської українізації (1923 р. – початок 1930-х рр.)
10. Етап денационалізації з національно-визвольними спалахами (початок 1930-х – друга половина 1980-х рр.)
11. Державотворчий етап (друга половина 1980-х – листопад 2004 рр.)
12. Етап громадянської самоорганізації (з листопада 2004 р.)².

Зазначену періодизацію характеризує продумана деталізація й історіософсько-культурологічний характер. Можуть виникнути питання до суто політичного закінчення згаданої періодизації, оскільки Помаранчева Революція

¹ Парахонський Б. Українська ідентичність і консолідація країни. національна ідея // Україна і Росія в історичній ретроспективі: Новітній державотворчий процес Том 3. Київ, 2004. С. 98-101.

² Бойко С. Становлення і розвиток національної самосвідомості ... С. 13

попри національні гасла не була кількісним показником стану національної ідентичності, а лише результатом її розвитку лише в частини українців.

Проблема подвійної ідентичності й ідентифікаційних нашарувань у періодизації була порушена у колективній праці «Український соціум» авторами О. Власюком, В. Крисаченком, М. Степиком, які наводять доволі лаконічну схему етапів української національної ідентичності:

1. Формування подвійної імперської ідентичності, коли існував загальнодержавний ідентитет (Російська імперія чи СРСР), а поруч із нею – ідентичність етнічна. Попри такий дуалізм у цей період починає посилюватися другий елемент, який став основою для повноцінної національної ідентичності постімперських націй.

2. Розвиток національної ідентичності в умовах появи руху за суверенітет і незалежної держави. Будучи раніше інкорпорованою в державну радянську ідентичність під впливом культурних, а згодом політичних обставин під час радянської Перебудови, змогла розвинутися з просторово-етнічної в національно-політичну. Подібні процеси відбулися в усіх пострадянських республіках¹.

Для електорально розділеної України другої половини 2000-х рр. важливо було продемонструвати всеукраїнський характер діяльності корифеїв української культури. Зокрема М. Скринник пов'язує поступ української національної ідентичності з розвитком романтизму в українській культурі. Він виділяє чотири «географічні» етапи еволюції українського романтизму:

1. Харківський – із 1830-х рр. до початку 1840-х рр.
2. Галицький (середина 1830-х рр.) характеризується пробудженням національної свідомості в галицько-української еліти, пов'язаним зі змаганнями за народну мову як літературну.
3. Київський – із 40-х рр. до весни 1847 р.
4. Петербурзький – 1855–1863 рр.²

¹ Український соціум ... С. 283-284.

² Скринник М. Буттєві смисли національної ідентичності в українському романтизмі. Львів, 2008. С. 12

Такий територіально-часовий підхід є цікавим у тому сенсі, що європоцентричний підхід до розуміння нації окреслює саме період романтизму як початок утворення націоналізмів. Також автор цією періодизацією передає охоплення процесами творення національної ідентичності всієї території України від Заходу до Сходу, а також імперської столиці як місця, де, на нашу думку, українська національна інтелігенція могла не лише обмінятися своїми інтелектуальними напрацюваннями, але й ознайомитися з працями західноєвропейських мислителів та митців.

Водночас штучно підігріті проросійськими силами проблеми інтеграції українських земель рефлексують і альтернативні підходи в науковій спільноті. Наприклад, Н. Пелагеша говорить про те, що українська національна ідентичність лише починає творитись, а її рівень знаходиться на рівні європейського модерну (мається на увазі ХІХ ст.). Ознаками інтенсифікації процесу є формування національного наративу, створення національно-комунікативного та культурно-символічного простору тощо. На думку авторки, ми є свідками побудови української національної уявної спільноти, яка має глибокі історичні та соціокультурні корені¹. На нашу думку, станом на 2008 р. формування української національної ідентичності відбулось, але як явище динамічне воно розвивалось і розвивається далі. Якщо пов'язувати початки національної ідентичності з державністю, то українська держава мала декілька таких «стартів» лише у ХХ ст., наприклад, період визвольних змагань часів УНР і Української держави, ЗУНР, проголошення Карпатської України, Акт відновлення Української держави 1941 р. Це вже може свідчити про наявність у ті часи національної ідентичності з запитом на національну суверенну державу. Символічне та теоретичне значення потуг перших сучасних державних утворень українців мало колосальне значення для утвердження України як держави, що відновила свою незалежність, а не відкололася від Росії як сепаратистський проект, ідеологемою якого досі марять російський переважно шовіністичний

¹ Пелагеша Н. Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація національної ідентичності в умовах глобалізації. Київ, 2008. С. 209.

політикум. Тому говорити про «сирість» української національної ідентичності треба з обережністю та врахуванням певних історичних фактів.

Наявність певного прошарку національної історіографії з проблеми національної ідентичності дає змогу в кінці 2000-х рр. зробити перші історіографічні огляди підходів до початку національної ідентичності українців. Для прикладу, М. Козловець інакше підходить до періодизації, хоча теж зауважує, погоджуючись із О. Струкевичем, що формування «національного» почалося ще у давньоруський період. Але він відкидає, що у часи Київської Русі могла існувати повноцінна національна ідентичність, оскільки тодішні маркери формувалися навколо донаціональних просторових утворень, які регулювались етнічними ознаками. Отже, тоді існувала етнічна, релігійна, вузькотериторіальна ідентичності. До періоду Нового часу людське мислення у питанні ідентичності перебувало у полоні історичної міфології, при чому в її публічному масовому варіанті. М. Козловець вважає непереконаливими погляди українського філософа В. Жмира, який, використовуючи історичні джерела, пропонує вважати початком процесу націотворення XIV ст. – період, коли українські землі перейшли у сферу впливу Великого князівства Литовського та згодом Польщі¹. Іншим етапом формування української ідентичності було входження українських земель до складу мегаімперій. Вплив російського патріархального світогляду на українську еліту, яка в результаті практично розчинилася в еліті північних загарбників, здійснила вкрай негативний вплив на українську ідентичність. Результатом стала інкорпорація в українську свідомість таких російських рис як конформізм, повага до сили, пасивність, опір західним впливам. Тоді й виникає малоросійська ідентичність, яка стала спробою поєднання локального патріотизму та лояльності до Російської імперії. Попри негативну сучасну конотацію автор вважає, що у тодішніх умовах говорити про повний негатив явища малоросійства не варто. Радянський період формування ідентичності характеризувався значними втратами, пов'язаними зі знищенням інтелігенції, формуванням денационалізованого прошарку пролетарів на

¹ Жмир В. На шляху до себе (Етносоціологічна розвідка). Київ: Демократичні ініціативи, 1995. 112 с.

південному сході України, знищенням українського селянства, яке було носієм української традиційної етнічної ідентичності, що могла стати основою іншої за характером ідентичності української нації. Новий етап настав після здобуття Україною незалежності, коли українська національна ідентичність стала розвиватися в умовах повноцінної державності. Проте негативні явища, успадковані з минулих епох, даються взнаки, що виливається у несприйняття української ідентичності значними масами навіть етнічних українців¹.

Тема конфлікту як засобу мобілізації населення навколо спільних інтересів притаманна не лише українській науці. Наприклад, традиційно початок самоусвідомлення російського народу виводять із масового вступу росіян до ополчення К. Мініна та Д. Пожарського для вигнання загарбників². В українській науці Н. Макаренко починає відлік формування національної ідентичності з початком польсько-українського протистояння через впровадження Берестейської унії (1596 р.). Тоді ж у творах українсько-руських мислителів з'являється, за аналогією з поляками, термін «руська нація». Першим супровідником української ідентичності, за його словами, була релігійна православна ідентичність. Наступним етапом була національно-визвольна війна, яка затвердила більшість державних атрибутів за Гетьманщиною й окреслила у свідомості її жителів поняття про належність до цієї фактичної держави. Російський етап сприяв втраті ідентичності більшістю української еліти, оскільки релігійне протистояння зникло через спільність релігії українців і росіян. Після цього йшов етап відродження української інтелігенції, який ознаменувався культурно-просвітницьким підйомом. Саме тоді починається боротьба таємних товариств за українську державність. Етапом теоретичного оформлення та розробки питань національної ідентичності стали 1850-70 рр., тому що в той період з'являються українські наукові гурти і видання. Періодом втрат українства позначилась остання чверть XIX ст. через те, що у Російській імперії активно проходила урбанізація й асиміляція українців. Хоча саме тоді

¹ Козловець М. Феномен національної ідентичності... С. 376-397.

² Diedush O. The periodization of Ukrainian and Russian national ... С. 45-50.

здійснюються перші кроки до систематизації української мови як літературної. Перша чверть ХХ ст. була етапом злету національної ідентичності українців. Саме тоді українці вперше змогли побудувати справжню модерну державу, яка хоч не довго існувала, але відклала свій відбиток. Наступними були періоди форсованої побудови радянської ідентичності та новий етап після здобуття незалежності¹.

Однією з продуктивних спроб поєднати трансформації релігійної ідентичності, господарських типів та національної культури у національно-ідентифікаційний комплекс була концепція М. Тиского. Автор погоджується з позицією І. Лисяка-Рудницького, що національна ідентичність бере свій початок із часів розпаду Київської Русі, а саме в період розвитку й існування Галицько-Волинського князівства і перших пір Великого князівства Литовського. З іншого боку, автор вказує на слушність теорії М. Грушевського, який пов'язував утворення національних почуттів разом із перебудовою канонічного православ'я у пристосований сільськогосподарський економічний тип українців. Цікаво, що ця перебудова йшла як зверху (від пасторів), так і знизу (від пастви). Другим етапом була середина ХVІ ст., коли наростає опір феодальним, а пізніше магнатсько-польським експансійним потугам, який діалектично переходить у національно-визвольну війну Б. Хмельницького. Це століття, на думку дослідника, можна класифікувати як зіткнення з іншою культурою, і в наслідку приводить до мобілізації етносу, підвищення темпів інтеграції близьких груп у єдину етнічну спільноту. Третій етап почався з вищезгаданої війни під проводом Б. Хмельницького та тривав до імплементації Переяславських угод. М. Тиский вважає, що за цей час у свідомості козаків і українців утвердились ідеали демократії та республіканської форми правління. Черговий етап був пов'язаний зі зростанням темпів русифікації України та віддалення від зразків європейської цивілізації, релігія втрачає роль захисника української самобутності, а навіть навпаки сприяє інкорпорації українських земель до Росії. Цей етап закінчився

¹ Макаренко Н. Національна ідентичність: особливості формування // Збірник наукових праць «Політологічні студії». Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2010. Вип. 1. С. 188-196.

після ліквідації залишків української автономії у складі Російської імперії. Але водночас після зникнення автономії у кінці XVIII ст. у середовищі колишньої козацької старшини виникає інтерес до козацької минувшини. Це збіглося з Французькою Революцією, яка пропагувала ідею звільнення народів. Саме на цій хвилі з'являється перший твір українською літературною мовою – «Енеїда». Фактично за втратою ознак української державності слідувало національне відродження, представлене «Руською трійцею», Кирило-Мефодіївським товариством, «Просвітою» й іншими. Наступним етапом була українська визвольна революція й УНР, коли українське суспільство було поглинуте боротьбою двох ідеологій – націоналізму та соціалізму в середині держави, а також багатовекторною зовнішньою агресією. Період із початку 1920-х рр. до 1988 р. автор називає підготовкою нового національного відродження, яке було представлене ОУН-УПА, шестидесятниками, дисидентами й іншими. Формування Народного руху України за перебудову стало новим етапом в історії національної ідентичності українців, який шляхом політичної боротьби зміг втілити «ядерну» ідею українців – здобуття української незалежності¹. Очевидно, що період незалежності автор вважає довершеним у плані націобудівничих процесів усередині України. Хоча, як показує практика, це не зовсім так. Із точки зору етнополітологів саме період незалежності є найбільш цікавим для вивчення національної ідентичності, оскільки в цей період можна говорити про її факт, а крім цього вона проходить нелінійний інтенсивний розвиток, який розбивається на декілька різних етапів. Із обережністю треба ставитися до ролі вищезгаданої політсили, яка переважно опиралася на прогресивні погляди української громадськості, але початково йшла у курсі комуністичної лібералізації. Багато дисидентів організували не менш впливові на національно свідомих громадян політичні партії. Отже, українська незалежність стала наслідком генерації зусиль цілої плеяди партій, організацій та рухів, члени

¹ Тиский М. Етапи становлення української національної ідентичності // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. Луцьк, 2011. № 21. С. 111-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnum_2011_21_23

яких реалізували апофеоз національної ідентичності – побудову української суверенної державності.

Очевидно намагаючись уникнути популярної теми пошуків невдач України у далекому минулому, низка дослідників точкою відліку обрали 1991 р., який розпочав етап новітньої державності в Україні. Зокрема С. Костіна вважає, що періодами української національної ідентичності слід розглядати її «кризи», що є очевидним впливом теорії Е. Еріксона:

1. Перший період почався 1991 р. і характеризувався замовчуванням питань, пов'язаних зі спільною історичною пам'яттю українців, потребою позбавлення радянської та вироблення нової національної символіки. Такий стан речей пояснювався необхідністю забезпечення стабільності нової держави. Проте невирішеність проблеми, на думку авторки, дала змогу новим політичним силам у подальшому маніпулювати цим.

2. Помаранчева революція. Цей етап характеризувався поляризацією різних частин України за специфікою їхньої ідентичності. Загалом, це було пов'язано з розвінчуванням міфу геополітичної багатовекторності, оскільки саме за такого стану речей кожна група українців видавала бажане за дійсне: проросійські громадяни бачили зближення з російськими неоімперськими структурами, а патріотична частина українства навпаки – інтенсифікацію євроатлантичного курсу держави. Після Помаранчевої революції політичні сили розбилися за поглядами на майбутній зовнішньополітичний курс України. На думку С. Костіної, це була чергова криза національної ідентичності українців.

3. Криза української національної ідентичності у ключі кризи європейської ідентичності. Авторка зазначає, що для подолання цього етапу потрібно пристосувати українські ідеали ідентичності до європейських стандартів, а також висловлює сподівання, що деякі елементи української національної ідентичності можуть вплинути на європейські ідентитети¹.

¹ Костіна С. Криза національної ідентичності в Україні // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: зб. матер. Третьої Інтернет-конференції / під заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь, 2013. С. 218-221. URL: <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/187-natsionalna-identychnist-problemy-zberezhenia-ta-transformatsii/627-kryza-natsionalnoyi-identychnosti-v-ukrayini>

Складно погодитися з тим, що дослідниця класифікує як кризу навіть етапи зростання рівня національної ідентичності. Попри історичну малу результативність Помаранчеву революцію слід розглядати як першу значну акцію української політичної нації, як прояв стійкої національної ідентичності, яка орієнтована на майбутнє, а не на минулі (історичні) досягнення. Розкол українських громадян відбувся саме за показником згаданої вище стійкості ідентичності. Радянські та квазісоціалістичні нашарування в свідомості значної кількості громадян півдня та сходу України не дали змогу їм увійти в процес української національної ідентифікації. Фактично тут перебіг б'єк «історичних здобутків», а не майбутніх. Якщо порівняти ті події з подіями 2014 р., то спочатку південні і східні регіони також проявляли подібні настрої, але в умовах відкритої агресії Росії змогли у більшості відійти від старих ідентифікаційних елементів. Цьому сприяла і специфіка періоду військової агресії та опору їй, оскільки саме тоді активно творяться нові герої, політична міфологія, ідеологія та власне нова історія держави з небаченою з 1991 р. динамікою.

Також концепцію криз ідентичності Е. Еріксона використовує у своєму датуванні української національної ідентичності й І. Колесник. Перший період (кінець XVI ст. – середина XVII ст.) характеризується кризою конфесійної, етнорелігійної ідентичності, який був викликаний інтеграцією українських земель в інший регіліїно-культурний простір – Річ Посполиту, з домінацією римо-католицизму та польської аристократії. У період протистояння з вищезгаданими силами виникають братства як український православний аналог Реформації, а козацтво влаштовує виступи проти польсько-магнатської влади. Другий етап як криза етносоціальної ідентичності українців (середина XVII ст. – середина XVIII ст.) позначений зміною гегемона на московського царя, а також процесом від формування козацької старшини й державних інститутів Гетьманщини до їхньої поступової ліквідації царатом. Третій етап (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) апелює до кризи культурної ідентичності та був позначений остаточним перетворенням підросійських земель на звичайну імперську провінцію, відтоком інтелектуальної частини народу в імперський

центр, але водночас позначений зростанням інтересу до народної творчості та минувшини. Опісля, за словами автора, йде формування розвинутих форм національної свідомості, зокрема націоналізму й авторських концепцій М. Драгоманова, М. Міхновського, Д. Донцова та інших¹.

Подібно до Ю. Лібера у руслі обережної «позитивізації» радянського минулого С. Іванюк розглядає важливим етапом української національної ідентичності створення «радянської» української мови з 20-х рр. ХХ ст., тобто насичення літературного стандарту новими термінами та вилученням тих, які презентували старі реалії суспільного життя – національні та релігійні. Здебільшого цей процес почався під приводом потреби перекладу творів теоретиків марксизму-ленінізму на національні мови більшовицької держави. Саме інша мова могла змінити суспільну свідомість українців, які ще декілька років тому мали власну державу². Можна погодитися з автором, що більшовики фактично створили нові мови на теренах підконтрольної ними частини колишньої Російської імперії. Мова йде не лише про нову орфографію російської мови та про цілі пласти скорочених слів аббревіатурного словотвору (комсомол, радгосп тощо), а й витіснення слів. В українській мові в часи українізації, крім огульного насичення лексичного фонду інтернаціоналізмами, почалася тенденція мовного очищення або пуризму³. Слова на кшталт «двигун», «мірило», «світлина», «літак» за десятиліття коренізації змогли зайняти своє місце в списку загальноновживаних слів. Проте політику мовного ренесансу й ентузіазм пуристів було зупинено у 1933 р. Окрім вилучення так званого «харківського правопису», було створено цілі списки заборонених слів, які таврувалися як застарілі чи полонізми. Процес вилучення певних слів (наприклад, *відсоток*, *багацько*, *багно*) тривав до 70-х рр. ХХ ст.⁴ Питання створення нової літературної мови як джерела нової національної ідентичності мають інші історичні приклади.

¹ Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 201-204.

² Іванюк С. Пізнати себе. Національна ідентичність у драматургії Миколи Куліша // Мандрівець. Тернопіль, 2013. № 3. С. 65.

³ Селігей П. Пуризм у термінології: український досвід ...С. 63-64.

⁴ Див. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали. / Упоряд.: Масенко Л., Кубайчук В., Демська-Кульчицька О. та ін. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.

Політика лідера також створеної у 20-х рр. XX ст. Турецької республіки К. Ататюрка передбачала тотальну модернізацію турецької мови, суть якої полягала у переході на латинську абетку, очищенню від арабських і перських слів, а також активному словотворенню за допомогою питомо тюрських лексем.

Зовнішня економічна стабільність пізнього етапу режиму В. Януковича дала змогу науковцям зробити порівняння економічної ситуації з процесами національної ідентифікації. Наприклад, С. Пахоменко та М. Подибайло вважають, що до середини 90-х рр. XX ст. національна ідентичність українців була у статусі «втраченої та ненабутої», оскільки до цього часу українське суспільство мало суттєві соціальні та моральні труднощі. Переломним для українців, на думку дослідників, став 1996 р., коли було зупинено гіперінфляцію та пов'язану з нею економічну катастрофу, вперше відбулися виступи власне української олімпійської збірної та було прийнято Конституцію України. Цей період, який колектив авторів називає «найбільш продуктивним у формуванні загальнонаціональної ідентичності», тривав до 2004 р., а станом на 2013 р. перебував під загрозою відцентровості та поляризації¹. На нашу думку, таке соціально-економічне датування не позбавлене політичного підтексту та політичних уподобань авторів. Проте успіхи держави на внутрішньо- та зовнішньополітичній арені є потужним консолідатором населення у єдину націю.

Російська агресія та зростання сепаратистських проросійських настроїв у частини українців знову популяризувало тему пошуку відліку національної ідентичності якнайпізніше. Зокрема Я. Калакура зазначає, що українці значно запізнились у процесі творення власної ідентичності. Переважно європейські нації «збудували» власні ідентичності у проміжку між XVIII та XIX ст. Для українців така проблема стала актуальною лише на рубежі XX – XXI ст.² Хоча з цим можна погодитися частково, оскільки українці мали спробу створення

¹Пахоменко С, Подибайло М. Ідентичність європейська vs ідентичність національна в контексті перспектив європейської інтеграції України // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». Львів, 2013. Випуск 32. С. 176–184.

² Українська культура: цивілізаційний вимір / Я. Калакура, О. Рафальський, М. Юрій. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. С. 385.

власної держави у 1917-1921 рр., мали власну історіографічну традицію, яка не переривалась, існуючи в емігрантському середовищі та маючи власний пантеон героїв, що боролися за незалежну Україну ще до проголошення незалежності в 1991 р. Тому у сучасному розумінні національної ідентичності вона почала створюватись у другій половині 1910-х рр. і не набагато відстала у часі від європейських тотожних тенденцій.

Однак популярність переніалізму в українській науці не зникла і в середині 2010-х рр. Наприклад, О. Майборода, розглядаючи питання національної ідентичності у західній школі, подає погляд фінського асиролога С. Парполи, який вважає, що сучасна наука вкрай «омолодила» згаданий феномен. На його думку, помилково вважати, що національна ідентичність виникає разом із поняттям Нового часу «громадянство», а існувала у взаємодії з територіальною приналежністю ще у месопотамських державах¹. Якщо накласти цю концепцію на український ґрунт, то можна припустити, що після розпаду племінних ідентичностей у Київській Русі могла почати формуватися і протоукраїнська. Літописці домонгольської Південно-Західної Русі активно використовували певні географічні маркери, що могли збігатися з ідентифікацією її жителів. Наприклад, згадка топоніму «Україна» в 1187 р. і т. п. Хоча перебільшувати стійкість і розвиненість цих ідентитетів у русько-українському населенні не варто, оскільки у часи Середньовіччя превалювали здебільшого релігійні маркери, але не етнічні, а тим більше національні.

Концепція впливу еліти й окремих видатних особистостей на націогенез не втратила своєї актуальності і сьогодні. Однією з найсучасніших є позиція М. Кармазіної, яка виводить початки суто української ідентичності від моменту усвідомлення її пасіонарно-елітарними прошарками українців. Загалом, на її думку, українці потрапили у європейську тенденцію і це відбулось у кінці 50-х рр. XIX ст., коли оформився політичний рух українофілів. Вона наводить слова О. Лоначевського-Петруняка, який писав: «Мойе бажання – стихійне

¹ Майборода О. Етнічність у міжнародній системі; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. імені І. Ф. Кураса. Київ: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2015. С. 39-40.

бажання! Воно сидить в душі кожного з нас, се б то кожному солодша «Україна» ніж Малоросія...». Тобто тут помітна затишність для автора ідентичності українців, а не ментальність, яка в ті та пізніші часи була головною ознакою консолідаційних процесів у народах. Також дослідниця цитує М. Драгоманова: «Ми хоч родилися від «подданных русского императора», але не є рускій «Ми – українець». Хоча такий стан речей був притаманний уже згаданій інтелектуальній еліті, тоді як прості жителі головною вважали ідентифікацію за місцем (ми – тутешні)¹.

Отже, ми можемо виділити чотири основні підходи до історичної періодизації української національної ідентичності, які прив'язані до часу появи національної ідентичності в українців:

1) «руський» (XIII – XV ст.). На думку представників цього напрямку, національна ідентичність в українців є аналогом етнічної та почала формуватися від початку остаточного розпаду племінних об'єднань східних слов'ян на території України до консолідації українських земель у складі Великого князівства Литовського. Представники: Н. Гончарова, А. Наконечний, Б. Парахонський, О. Майборода, М. Козловець;

2) «домодерної нації» (з кінця XVI – середини XVII ст.) – загалом визнає події Хмельниччини, рідше перших козацьких повстань, початком формування так званої домодерної нації. Представники: О. Струкевич, Ф. Медвідь, М. Скринник, М. Степико, С. Бойко, Н. Макаренко;

3) «модерної нації» (з початку XX ст.). За поглядами представників цього періоду (С. Іванюк, Ю. Лібер, М. Кармазіна) початок формування української національної ідентичності можна приурочити до початку XX ст. – часу формування модерної нації (події революції 1905 р. та визвольні змагання 1917-1920 рр.).

4) сучасний (від 1991 р. – донині). Прихильники напрямку вважають, що українська національна ідентичність або почала формуватися лише з проголошенням незалежності, або ще у процесі формування та не замінила

¹ Кармазіна М. Між історією і політикою. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. С. 219-220.

остаточно етнічну. Представники: Н. Пелагеша, Р. Пахоменко, Я. Калакура, Н. Костіна. О. Подибайло.

Загалом є стійкою тенденція задавнити українську націю, виводячи її з часів початку формування українського етносу. Часто це пов'язано з протидією російським намаганням «привласнити» період Київської Русі. Однак, станом на кінець 2010-х рр. усе більшої популярності набуває підхід зіставлення появи української національної ідентичності з появою перших сучасних українських держав у ХХ ст. Проросійські чи просто песимістичні концепції не дають свою періодизацію, стверджуючи про відсутність української національної ідентичності, або називають точками відліку її появи середину 2010-х рр.

2.2. Функції національної ідентичності: глобалізаційний та регіональний контексти українських історіографічних наративів

Визначення функцій національної ідентичності дозволяють краще зрозуміти сутність феномену і виявити через їхній аналіз загальні тенденції та процеси в національній ідентичності українців. Перелік функцій у дослідженнях вітчизняних вчених залежить від їхнього дисциплінарного спрямування та прихильності до певної наукової школи. Наприклад, психологи та соціологи можуть робити акцент на функціях соціалізації та пізнання, історики та політологи – на функціях, пов'язаних із перетворенням етносу чи групи етносів у націю, культурологи – на символічно-культурних функціях тощо. Хоча, загалом у всіх працях можна виокремити осердя функцій, які збігаються. Частково спільність багатьох підходів, особливо ранніх українських досліджень, пов'язані зі впливом праць Е. Сміта, з його поділом функцій національної ідентичності на зовнішні та внутрішні. Спробуємо розглянути та проаналізувати еволюцію різних підходів до детермінації функцій української національної ідентичності у напрацюваннях вітчизняних дослідників.

Для початку вважаємо за потрібне розглянути також і функції близького до національної ідентичності феномену – національна свідомість, із урахуванням її групового характеру. Детальний їхній перелік, наприклад, дає І. Кресіна. Насамперед вона виділяє *рефлексивну*, *пізнавальну* та *епістемологічну* функції. Вони забезпечують самопізнання і самоосмислення індивіда та нації. Ці функції визначають етнонаціональний розвиток, спільні цілі й орієнтири. *Світоглядна* функція теж корелює з проблемами національного розвитку й орієнтирів. Функція *національної соціалізації* сприяє засвоєнню національного досвіду, залученню людини до національної культури та соціальних зв'язків. Функція *консолідації* підкреслює спільність інтересів і історичної долі індивідів, що є засадою єдності нації. *Інтегративна* функція дає змогу оберігати національні святині, відроджувати їх і передавати наступним поколінням. Під час деяких подій інтегративна здатність національної свідомості може об'єднати людей у певному пориві, зазвичай патріотичному. *Символічна* функція сприймає та поширює

знання про розвиток нації завдяки національним знаковим системам. Найголовніше, що символи найчастіше фігурують у буденному житті представників нації. *Комунікативна* функція підтримує зв'язки між представниками нації та зв'язує між собою у процесі комунікації різні вияви національної свідомості. *Історична, естетична, виховна, оціночна, ідентифікаційна, регулятивна* функції відіграють важливу роль у націогенезі та зміцненні позицій нації у світі. *Інноваційна* функція обирає найперспективніші ідеї, концепції, прогнози, проекти, що можуть позитивно вплинути на розвиток нації. *Представницька* функція вбезпечує націю від кон'юнктурних потрясінь, які пов'язані з політичною модернізацією. *Мобілізаційна* функція пробуджує інтерес індивідуумів до політичного дискурсу, спонукає громадян до дії. *Легітимаційна* функція виправдовує діяльність нації у гаслах, ідеях, програмах для того, щоб їх сприйняли і схвалили маси. *Індикативна* функція несе в собі систему індикаторів за суттю настроїв, що панують у певному суспільстві, ступенем соціальної злагоди, сприйняття популістських гасел тощо. *Модернізаційна* функція відповідає за оновлення поглядів, підходів у суспільстві¹. Цей список функцій вражає своєю деталізацією, але, на нашу думку, низку функцій можна було б об'єднати задля уникнення дублювання описуваних ними дій. Наприклад, інтегративна та функція консолідації фактично є дублюванням одна одної, хоча авторка намагається надати їм різного відтінку. Це також стосується представницької та легітимаційної функцій, оскільки, представляючи себе у світі, нація обов'язково опирається на певні закони, гасла та програми. На нашу думку, потрібно уникати такого нагромодження, оскільки це може завадити ефективному втіленню програм і заходів зі зміцнення позицій українських ідентифікаційних практик.

Важливо розуміти, що національна ідентичність – це й активна політична категорія. Це питання з позиції детермінації її функцій спробував вирішити С. Веселовський, який, хоч і класифікує функції «соціальної ідентичності» у

¹ Кресіна І. Українська національна свідомість С. 122-125.

координатах політичних систем, проте цей підхід може бути прикладним і до національної ідентичності. Автор виділяє такі функції ідентичності:

1) створення суспільства як певного об'єднання людей (налагодження взаємодії між індивідом, групою та суспільством, забезпечення консолідації й інтегрованості суспільства тощо); 2) регулювання соціально-політичної поведінки та розвитку суспільства, забезпечення необхідного рівня узгодженості соціальної поведінки серед членів однієї групи, що стає чинником ефективності функціонування групи у суспільстві; 3) компенсація певних аспектів кризового розвитку політичної системи (забезпечення належного рівня політичної участі населення та легітимності влади через популяризацію, наприклад, національної ідентичності). Колективна ідентичність виконує широкий спектр функцій, які оформлюють життєздатність політичної системи. Групує він їх за системою Т. Парсонса: функції з відтворення зразка, інтеграції, ціледосягнення й адаптації політичної системи. Типовим є те, що найефективніше ці функції втілюються у структурі нації-держави. Сьогодні у низці регіонів ці функції затребувані на наддержавному рівні при забезпеченні діяльності таких організацій як ЄС¹ і т. п. С. Веселовський робить акцент на ідентичності як важливому елементі контролю й організації, проте мало приділено уваги саме символічній і духовній наповненості ідентичності, оскільки вона визначає місце індивіда у світі, відтак даючи певний психологічний комфорт від розуміння свого місця у світі.

Намагаючись розвивати прикладний бік теми національної ідентичності подібно до студій Б. Андерсона, деякі з авторів пропонують поділ її чинників на рівні. Зокрема, беручи до уваги екзистенціальний аспект національної свідомості, філософ І. Кутняк виокремлює у її функціонуванні три рівні: 1) буденний, який репрезентує повсякденні потреби, інтереси, ціннісні пріоритети, звичаї та традиції, які корелюють із національним характером; 2) теоретичний, який бере

¹ Веселовський С. Ідентифікації громадян України як чинник її зовнішньополітичного розвитку: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2000. С. 9.

участь у формуванні ідеології нації та національної ідеї; 3) державно-політичний, на якому національні інтереси проходять стадію своєї кристалізації¹.

Осмислення та доповнення результатів наукових досліджень західних дослідників стосувалось і теми функцій ідентичності нації. Так І. Іванов, трохи доповнивши теорію Е. Сміта, виділяє два типи функцій етнонаціональної ідентичності: внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать: 1) *згуртування людської спільності* завдяки державній системі обов'язкової освіти; 2) *засіб самовизначення та самоорганізації індивіда у світі* через засоби колективної особистості та своєї самотньої культури; 3) *розвиток соціальних зв'язків між класами й індивідами*, який створює спільні цінності, символи і традиції. До зовнішніх належать: 1) *політичні* – ведення політичної діяльності та врахування національних інтересів; 2) *економічні* – гарантування контролю нації над своїми ресурсами, їхній перерозподіл, вільне переміщення товарів і поділ праці; 3) *територіальні* – визначення власного соціального простору нації, де вона функціонує, а також забезпечує індивідів об'єктами духовного й історичного значення². Отже, попри вихід праці Е. Сміта ще на початку 1990-х рр., його авторитет як західного дослідника впливав і, можемо з упевненістю сказати, впливає на українську науку. Хоча, на нашу думку, вітчизняним науковцям варто розширювати спектр наукових поглядів, висвітлених у західних публікаціях і робити спроби власного осмислення явища національної ідентичності.

Часто у науковій літературі, яка стосується теми національної ідентичності можна зустріти і поняття «національна ідея». Це такий собі план дій, над виконанням якого має працювати вся нація. У цієї позиції виступає оригінальний підхід О. Пашкової, яка бачить у функціях національної ідентичності конкретні плани для втілення національної ідеї. За нею, функція *консолідації* полягає в тому, щоб національні соціальні та політичні групи суспільства (тут часто існує конфлікт інтересів) об'єдналися навколо спільних ідеалів, цінностей, заклавши

¹ Кутняк І. Національна свідомість у контексті антропологічно-екзистенційного виміру // Мультиверсум. Філософський альманах. Київ: Центр духовної культури, 2004. № 41. С. 15-18.

² Іванов І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування і консолідації української політичної нації // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». Київ, 2006. Вип. 75. С. 57.

основи консолідації спільноти, її організації та самоорганізації. Ця функція є базовою для інших функцій національної ідеї, серед яких виділяють і аналізують *ціннісно-ідентифікаційну, націєтворну, світоглядно-виховну, прогностичну і державотвірну*¹. Перелік схожий на список функцій за І. Кресіною, але зі спробою їхньої ієрархізації. На нашу думку, ідентифікаційна функція національної ідентичності звучить тавтологічно, оскільки описує основний процес діяльності нашого об'єкту дослідження. Однак кореляція національної ідеї та національної ідентичності на функціональному рівні останньої є чудовою теоретичною дорожньою картою для уніфікації геополітично орієнтованої національної ідеї українців і державного будівництва хоча б на рівні законодавства.

В. Карлова хоча трохи конкретизує значення кожної функції, та фактично також цитує Е. Сміта. Функції є зовнішні та внутрішні. Зовнішні: територіальні (демаркація історичної території у вигляді соціального простору), економічні (контроль над ресурсами території, до яких зараховуються і людські) та політичні (пошук соціальної опори для держави та влади, а також легітимізація запроваджених ними єдиних юридичних прав і обов'язків). До внутрішніх функцій національної ідентичності належать: згуртування членів спільноти, розбудова соціальних зв'язків через спільні традиційно-символічні цінності, самовизначеність і самоорієнтація особи у середовищі колективної свідомості².

Політологічний підхід, зокрема у позиції Ю. Рубана вважає, що основними функціями національної ідентичності є функція *підтримки демократії* та функція *уникнення конфліктів*. «Демократична» функція полягає в тому, що національна ідентичність як політичне явище і являє собою «згоду спільноти-поліції підкорятися певним чином сформованій владі відповідно до певних практик примусу». Також ця функція дає базу спільності майбутньої нації як набору особистих і колективних мовних, релігійних, класових, інших ідентичностей. Але слід пам'ятати, що це саме набір ідентичностей, а не їхня сума, оскільки за

¹ Пашкова О. Національна ідея як чинник консолідації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2008. С. 13.

² Карлова В. Становлення української національної ідентичності в сучасних умовах: проблеми та шляхи їх вирішення // Ефективність державного управління. Львів, 2009. Вип. 21. С. 162-163.

межами держави реалізація демократії без конституційно-правової системи неможлива. Прийняття демократичного процесу в державі є водночас визнанням наявності значних суперечностей між національною ідентичністю й ідентичністю окремих громадян-індивідів. Тому змагання за владу у демократіях є фактично «боротьбою за визначення нації, за збереження-модернізацію-встановлення її ідентичності». Лише розвинена багатовимірною національною ідентичністю виконує функцію уникнення конфліктів, бо деякі форми ідентичностей, відмінних від національної, можуть набувати радикальних форм. Дослідник указує на те, що попри конструктивістський характер національної ідентичності та її функцій подібні процеси мають відбуватися в демократичний спосіб. Ідеологічно нав'язані конструктиви будуть швидко відкинуті суспільством у разі послаблення державного тиску, що яскраво було продемонстровано в постсоціалістичних багатонаціональних державах, на кшталт СРСР, СФРЮ і ЧСР. Головним виразником відсутності тиску влади на певні конструктиви є комунікація з суспільством через загальні демократичні вибори^{1,2}.

Безперечно, національна ідентичність у своєму класичному розумінні стає масовою в низці країн із початком переходу в індустріальну епоху. З цієї позиції О. Удод і М. Юрій визначають завдання і функції національної ідентичності в контексті її індустріального модерного походження. Саме вона була покликана об'єднати розрізнених індивідів у нову спільноту, об'єднану не лише структурно, але й ідеологічно та культурно. Нація має властивість поповнюватись індивідуумами, які виринали з мас традиційного суспільства за допомогою індустріалізації, у такий спосіб відбувалося прискорення процесу руйнації традиційних суспільств через культурну уніфікацію³. Узагальнюючи названу позицію, можна припустити, що, на їхню думку, існують *уніфікаційна*, *модернізаційна* функції та функція *консолідації*. Попри таку лаконічність цей підхід є цікавим, оскільки в ньому функції національної ідентичності

¹ Рубан Ю. Демократія та національна ідентичність як комунікація влади і суспільства // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Київ, 2010. № 4. С. 183-190.

² Рубан Ю. Сучасна демократія і національна ідентичність: нерозривність конструювання // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Київ, 2011. Вип. 96(1). С. 140-142.

³ Удод О., Юрій М. Модернізація і становлення української нації // Сторінки історії. Київ, 2013. Вип. 35. С. 39-60. URL: http://shron.chtyvo.org.ua/udod_oleksandr/umovy_stanovlennia_ukrainskoi_natsii_v_khikh_stolitti.pdf

розглядаються ізольовано від етнічної ідентичності, яку на ранньому етапі цих українських студій ототожнювали з національною. На практиці ігнорування етнічного ядра національної ідентичності часто призводить до ігнорування традиційної культури, а опора лише на модерні її зразки сприяє космополітизації національної ідентичності, а відтак її розмиттю.

Багато абстрактних явищ людської свідомості мають масовий характер через свою роль певного стабілізатора. Відштовхуючись від цього, соціолог М. Пірен зазначає, що національна ідентичність «задовольняє потребу стабільності, їй притаманна стабільність складу, традиція спадковості поколінь, людину неможливо вилучити із національної спільноти». Також, як зазначає дослідниця, категорія національної ідентичності надихає людей на участь різних індивідів у вирішенні питань спільної долі в межах нації, сприяє особистості дістати «особисте відновлення і гідність у національному розвитку». Щодо групового рівня, то національна ідентичність є засобом, який сполучає та створює почуття солідарності у індивідів¹. Пошук власної позиції людини у світі – це важливий і складний елемент людського буття. Але саме національна ідентичність дає базис соціального самовідчуття і певної впевненості для подальшого розвитку особистості та духовно-фізичного поступу. У більшості громадян розвинених країн на перше місце виходить саме громадянська чи національна ідентифікація, а потім уже статева, соціальна й інші. Отже, можна погодитися з авторкою, що наявність національного ідентитету зміцнює позицію індивіда в суспільстві, дає первинний орієнтир, відштовхуючись від якого можна знаходити чи будувати інші ідентичності попри процеси денаціоналізації, які супроводжують глобалізацію.

Певним підсумком усього розмаїття підходів до функції ідентичності нації є перелік запропонований П. Костючком. Узявши за основу комунікативну теорію Ю. Габермаса та доповнивши її низкою інших концептів, він вважає, що національна ідентичність як система виконує такий перелік функцій: *пізнавальну*

¹ Пірен М. Національна ідентичність сучасної української еліти як чинник консолідації суспільства та реалізації демократичних реформ // Публічне управління: теорія та практика: Збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. Харків., 2013. Випуск 2(14). Травень. С. 62-70.

(когнітивну), комунікативну, захисну, емоційну, компенсаторну, ідеологічну, інструментальну, інтегративну, нормативну¹. Автор, на жаль, не розбирає кожен функцію. Однак особливий інтерес тут становить компенсаторна функція, яка походить із методології теорії комунікативної дії вищезгаданого Ю. Габермаса.

Отже, не можна стверджувати, що існує велике розмаїття підходів із кардинально різними баченнями функцій національної ідентичності українців. Головні відмінності полягають у додаванні чи навпаки ігноруванні тих чи інших функцій, а також спробах вибудувати певну їхню ієрархію. Значної популярності у вітчизняній науці набув підхід переніаліста Е. Сміта з його поділом на внутрішній і зовнішній блок функцій національної ідентичності. Але, на нашу думку, інші західні дослідники, зокрема Б. Андерсон, дають більш осмислене розуміння національної ідентичності, з якого можна по-іншому поглянути і на детермінування функцій національної ідентичності. Також деякі підходи до функцій національної ідентичності потребують роботи над уникненням наявності у переліку дублікатів і точності їхньої назви.

¹ Kostyuchok P. Ethnic and national identity: theoretical analysis ... С. 14-20.

2.3. Концепційні детермінанти пріоритетності складових української національної ідентичності і їх висвітлення у сучасному науковому дискурсі

Чи не найбільш дискусійним у студіях національної ідентичності українців є питання її складових. Залежно від наукового спрямування дослідника до компонентів нашого об'єкту дослідження можуть додавати найрізноманітніші явища, процеси та навіть матеріальні об'єкти, пов'язані з українською нацією. Найголовніше, що підходи до складових української національної ідентичності чи не найменше пов'язані зі змінами у суспільно-політичному житті держави, оскільки несуть хоч і науково обґрунтований характер, але з певним відбитком суб'єктивності автора. Все ж спробуємо відстежити основні тенденції у хронології дослідження зазначеного аспекту питання національної ідентичності.

Одним із перших в українській сучасній гуманітаристиці спробу осмислити розуміння складових національної свідомості зробив Я. Дашкевич. Зокрема він удається до історично-діалектичного поділу свідомості українців на рівні. Нижчий рівень має назву «етнічний» і полягає у набутті самоназви у формі «руський народ», початок відчуття окремішності від інших сусідніх етнічних спільнот і детермінацію кордонів українського простору. Вищий рівень, за Я. Дашкевичем – це ідеологічний. Його сутність полягала у різних формах боротьби: за національні права, за власну історичну традицію, спадкоємну з часів Київської Русі, за сферу функціонування української мови, за формування чіткої опозиції національним ренегатам. Через специфіку української історії та національної свідомості Я. Дашкевич дає настанову майбутнім українським ученим вивчати їх як унікальні явища, не накладаючи іноземний досвід¹.

Поширеним підходом до детермінації складових національної ідентичності був переніалістський, взятий із робіт Е. Сміта. Наприклад, етнополітолог О. Картунов називає складові національної свідомості чинниками і до них відносить такі:

- 1) національна мова державного рівня (можливо декілька);

¹ Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламі XVI- XVII ст. (Підсумки, джерела, методи дослідження) // Сучасність. Київ, 1992. № 3. С. 65-74.

- 2) власна територія;
- 3) спільні інтереси, назва;
- 4) спільна національна культура (поєднання декількох етнічних)
- 5) воля має бути єдиним цілим, усвідомленням спільності трьох площин часу – минулого, теперішнього і майбутнього¹.

З огляду на широкий діапазон дисциплін, які долучилися до студій національної ідентичності, варто звернутися до психологічної сторони феномену. Відтак О. Корнієнко подає доволі лаконічний, але безпосередньо пов'язаний із процесами мислення у людини набір компонентів національної свідомості: когнітивний і емоційний. Когнітивний являє собою поєднання історичної та культурної пам'яті, куди входять знання й уявлення про минуле свого народу, про певні події, пам'ятні дати, національних героїв, діячів культури, фольклор, традиції, обрядовість і звичаєві норми. Емоційний компонент представлений національними почуттями, які корелюють із патріотичними настроями народу і процесом формування національної гідності. Дослідник ключовою тут виділяє категорію «переживання», оскільки воно забезпечує національну визначеність самосвідомості людини, а досвід переживання національної культури дозволяє надовго зафіксувати ці емоції та відтворювати їх у національній культурі, зокрема мистецтві чи релігії². Варто зазначити, що О. Корнієнко робить акцент на ірраціональності національної свідомості. На противагу «логічному» космополітизму, почуття національної гідності справді має чимало ірраціональних елементів, однак оточення себе, назвемо її, націосферою, на основі потужної національної ідентичності створює цілком раціональні почуття безпеки, впевненості у майбутньому своєї держави, відсутності так званого «культурного шоку» від потреби сприймати чужі ідентифікаційні та культурні елементи.

¹ Картунов О. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз: дис... д-ра політ. наук: 23.00.02; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1996. С. 25.

² Корнієнко О. Співвідношення національного і загальнонародського, від протиставлення до консенсусу, оптимального балансу // Вісник Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія «Філософія і політологія». Київ, 1997. С. 32-33.

У радянський час елементи національної ідентичності було дозволено проявляти лише у цензурованому, шаблонному відтворенні зразків народної культури. Народне українське мистецтво у його справжньому вигляді стало одним із ключових чинників відродження української національної ідентичності. Таку «фольклорну» позицію презентує М. Вівчарик, за яким етнічні та особливо національні детермінанти, у тому числі національна ідентичність, задіяні в тісній взаємозалежності з народним мистецтвом, піснею, побутом або становими традиціями. Безперечно, за його словами, одним із головних чинників тут є релігія¹. На нашу думку, вмщати до компонентів національної ідентичності лише культурний етнічний традиційний елемент не зовсім доречно, позаяк нація є категорією, яка постійно генерує ідеї, культурні продукти, які для їхньої актуальності пристосовані до певної епохи, хоча й можуть мати у своєму корінні суто традиційний елемент.

Вітчизняна психологія у питанні ідентифікації індивіда та групи людей із певною нацією з часом прийшла до висновку, що цей процес недостатньо описувати у рамках загального механізму людського мислення. У такий спосіб було звернено увагу на унікальність національної ідентифікації. Виходячи з цього, психолог М. Боришевський у своїх дослідженнях національної самосвідомості виділяє п'ять основних складових цього явища: 1) національна ідентифікація, яка є усвідомленням належності власного «Я» до певного етносу чи нації; 2) знання й усвідомлення індивідом типових характеристик нації; 3) усвідомлена позиція до минулого, теперішнього та майбутнього власної нації; 4) знання про національну територію; 5) усвідомлене і дійове ставлення до національних цінностей². Не зовсім зрозуміло, що саме мається на увазі під типовими характеристиками нації та чи є сталими та конкретними вони для кожного пересічного українця. Наприклад, щодо ментальності, то дійсно більшість її носіїв можуть окреслити позитивні і рідше негативні сторони,

¹ Вівчарик М. Українська нація: шлях до самовизначення: монографія / М. Вівчарик, П. Панченко, В. Чмихова. Київ: Вища школа, 2001. 287 с.

² Боришевський М. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 138–144.

розглядаючи її як важливу складову національної самосвідомості (ідентичності). Ключовим і найактуальнішим у концепції М. Боришевського є «усвідомлене, а головне дійове ставлення до національних цінностей». Національні культурні цінності можуть бути записані, добре вивчені, але без їхнього усвідомленого та добровільного практикування вони приречені на зникнення або стати всього лиш науково-популярним, медійним продуктом. Не слід також уникати впровадження у національні цінності ідейно-практичних модернізацій, оскільки українська культура мала приклад так званої шароварщини, коли радянська влада звела національну культуру до розряду фольклорного шоу, але не інструменту підтримання української ідентичності.

На початку 2000-х рр. в Україні постала непроста ситуація. З одного боку, відбулась адекватна ревізія сприйняття багатьох комуністичних діячів, а також введено у науковий та публічний обіг нові українські персоналії та події, які свідомо замовчувалися в умовах радянського тоталітарного режиму. Стало зрозуміло, що потрібно створити якийсь чіткий, назовемо його «громадянсько-релігійний пантеон», який би сприяв національній консолідації. Опираючись на ці ідеї, філософ В. Артюх визначає, крім традиційних компонентів національної ідентичності (уявлення про єдність походження, національна пам'ять, рідний край (батьківщина), мова, самоназва народу, культура, своя держава), ще й культових героїв і національну історію (пам'ять). Остання складова є одним із найбільш складних і важливих компонентів національної ідентичності¹. Автор підкреслює важливість емоційних складових, які, на нашу думку, відфільтровують есенційний ідеальний тип національної ідентичності, виструнчує його структуру через певні спрощення у теоретично-подієвих лабіринтах багатовікового буття нації, змушує працювати частини людського мислення, які відповідають за враження. Лише яскравий образ ідентичності може впливати на апріорі споживацький тип мислення усередненої особистості постіндустріального суспільства.

¹ Артюх В. Національна ідентичність та місце історії в її структурі: збірник // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць ДДПУ / М-во освіти і науки України, Дрогобицький держ. пед. ін-т ім. І. Франка. Дрогобич, 2002. Вип. 6. С. 16.

Як і в будь-яких студіях, вивчення складових національної ідентичності українців не стало винятком для подальшого застосування методу абстрагування, для викорінення лише основних есенційних понять. Для прикладу, філолог Л. Васильєва використовує для опису елементів національної ідентичності термін «параметри». За її словами, параметри національної ідентичності поділяються на дві категорії: об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні параметри є тим, про що можна довідатись і має об'єктивний культурний зміст, тоді як суб'єктивні параметри – це емотивні компоненти національної ідентичності, наприклад, відчуття приналежності та лояльності¹. Фактично це такий собі «позиціоністський» тип класифікації складових національної ідентичності. Він значною мірою близький до поглядів О. Корнієнко, де є лише когнітивний і емоційний компоненти, однак, як і в попередньому випадку, цей підхід потребує детальнішої розробки та є надто загальним.

Сім десятиліть радянського атеїзму та витіснення релігійного світогляду на маргінес сприяли значній деформації релігійної ідентичності в українців. Хоча переважна більшість громадян продовжувала вірити в Бога, однак низка традиційних свят, які були прив'язані до християнського календаря, перестали святкуватись або побутували у спрощеній формі. Відродження релігійності було одним із напрямів відновлення української самобутності. Саме ця тематика стала об'єктом дослідження Р. Процюка, який розглядає релігійну ідентичність як одну зі складових ширшого поняття «національна ідентичність», що проектує у науці погляд на націю як уявну спільноту. Загалом релігійна ідентичність сприймається дослідником як явище з подвійним сенсом: «як стан спільності уявлень у суспільстві щодо його релігійної сфери і як процес формування такої спільності в перехідних суспільствах, що перебувають на етапі формування політичних націй»². У Західній Європі, де нації як феномен остаточно сформувалися, релігійна ідентичність є інтегрованою частиною ідентичності національної, а в деяких регіонах вона становить важливий компонент самозбереження певних

¹ Васильєва Л. Національна ідентичність, мова та культура // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2004. Випуск 35: Літературознавство. С.374.

² Процюк Р. Релігійна ідентичність нації як чинник становлення громадянського суспільства // Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки». Львів, 2004. Вип. 6. С. 123.

національних спільнот (ірландці британської Північної Ірландії). Навіть найрозвинутіші суспільства, які формально мають моноетнічне чи мононаціональне суспільство можуть переживати конфліктну фазу через релігійний фактор. Автор наводить прикладом численні «чорні церкви», які підкреслюють расову особливість афроамериканців в американському англomовному та формально об'єднаному національною ідеєю суспільстві. Тут церква виступає маркером окремішності в толерантному та культурно-гомогенному американському соціумі¹. Українське суспільство, на думку Р. Процюка, перебуває у пошуку нової релігійної ідентичності та у фарватері побудови національної ідентичності. Українці сприймають релігійний плюралізм як розкол нації, що гальмує інтеграційні процеси. Погіршує ситуацію наявність так званих «церков-суперниць» однієї конфесії. Хоча автор указує на те, що поліконфесійність зупиняє поширення фундаменталістських тенденцій серед українців².

Основним елементом радянської русифікації, який за собою вів решту наслідків, було цілеспрямоване обмеження сфери використання української мови. Тому питання мови стало ключовим у системі заходів подолання наслідків денационалізації часів СРСР. Наприклад, Л. Ляпіна, окрім «традиційних» національних ідентитетів наявності власної держави, культурної самобутності, культурних цінностей та національної ментальності, фокусує увагу на важливості наявності унікальної мови, відмінної від споріднених³. Для українського народу його локалізація поруч із мовно спорідненими слов'янськими державами Росією та Польщею тривалий час була проблемною через маніпуляції щодо мови. Російські експансіоністи називали українську мову малоросійським наріччям, яке «було зіпсоване польською мовою», польські шовіністичні кола навпаки східними діалектами польської мови. Якщо взяти за приклад сербохорватський або хорватосербський мовний ареал, то різноманітні нові нації на його теренах активно пробують створити власні стандарти літературних мов.

¹ Процюк Р. Релігійна ідентичність нації як чинник С. 125.

² Процюк Р. Релігійна ідентичність нації як чинник ... С. 128.

³ Ляпіна Л. Етнічна і національна ідентичності: характеристика теоретико-методологічних підходів // Політичні науки: Збірник наукових праць. Київ, 2004. Вип. 20. С. 78-81.

Використовуються такі засоби, як мовний пуризм (хорвати), впровадження арабської та тюркської лексики (босняки)¹ чи відродження унікальних локальних фонем (чорногорці)², адже це дасть змогу відгородитися від сербів, які досі переконані у штучності цих націй.

У вищезгаданих концептах О. Корнієнко та Л. Васильєвої не вистачало важливих компонентів, які б описували процес початку національної ідентифікації та головне – їхньої постійної підтримки. Наведену проблему спробувала вирішити соціолог С. Бойко, яка в рамках національної самосвідомості виділяє чотири взаємопов'язані компоненти: пізнавальний, емоційно-оцінний, регулятивний, ціннісний. Варто звернути увагу на ціннісний компонент, який інтегрує між собою решту всіх інших у єдине ціле: з пізнавальним – через ціннісні уявлення, з емоційним – ціннісне ставлення, з регулятивним – через ціннісну позицію³. Дослідниця притаманно для соціології застосовує ієрархічний підхід до компонентів національної ідентичності, де набута реальна цінність будь-якого прояву нашого об'єкта дослідження забезпечує його тривалу присутність у свідомості українців.

Теорія криз Е. Еріксона була значно популярною в Україні, оскільки ще з середини 1990-х рр. було стійким переконання в існуванні перманентної багатовекторної (культурної, політичної, економічної) кризи в Україні. Своєю інтерпретацію концепту Е. Еріксона стосовно складових національної ідентичності українців дає С. Коч. Зокрема вона зазначає, що у структурі етнічної ідентифікації, яка у ході кризи може трансформуватись у національну, особливе місце займають цінності – як частина світогляду спільнот, засіб реагування на соціальні ситуації. На різних етапах етнічної історії внаслідок конкретних історичних, соціальних і політичних змін різні цінності (територія культура, мова, історія, державність і ін.) можуть висуватися на роль домінуючих у структурі свідомої колективної етнічної дії. Повторюючи тези

¹ Мухамедов Р. Лексичні й фонологічні особливості сучасних балканських мов. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Кривий Ріг, 2017. № 16. С. 190-195.

² Чорногорську мову офіційно визнали і відокремили від сербської // Європейська правда/ URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/13/7074983/>

³ Бойко С. Становлення і розвиток національної самосвідомості ...С. 7-9.

переніалістів, авторка стверджує, що почуття етнічної приналежності ґрунтується на біологічних і природних чинниках, усвідомлення яких відбувається під впливом об'єктивних умов життя людини. Об'єктивні етнічні індикатори мають соціальне визначення і багато в чому залежать від суспільних трансформаційних процесів. Тому етнічна свідомість і поведінка зазнають впливу соціальних сил. У період ідентифікаційної кризи етнічна реальність набуває рис соціальної (національної) ідентичності. Етнічна група розглядається як новий соціальний об'єкт¹.

Якщо більшість авторів, які розглядають компоненти національної ідентичності відштовхуються від їхнього чинникоцентричного розуміння, то помітною альтернативою виступає сприйняття складових ідентичності нації як інструментів або середовищ, де вона побутує. Зокрема В. Ткаченко у статті «Проблеми національної ідентичності» розкриває такі компоненти національної ідентичності:

1) Суспільство яке усвідомлює магістральну стратегію та етапи розбудови громадянського суспільства. В Україні даються взнаки низький рівень громадської свідомості, політичної культури, нездатність політичної еліти відчувати і відстоювати національні інтереси. Все це істотно рефлексує на національну економіку, яка переживала протягом 1991-2007 рр. важкі часи, у зв'язку з засиллям тіньового сектору економіки².

2) Історія як засіб досягнення спільної історичної пам'яті, відчуття спільності історичної долі. Схема історичних знань під час функціонування в суспільстві подібні на багат шарову піраміду. На її вершині розташована академічна історична наука; нижче йде предмет історії, виражена навчальними програмами у навчальних закладах; а фундамент цієї піраміди – масова історична пам'ять, яку В. Ткаченко називає «буденною свідомістю». Українці не сформували єдиної буденної свідомості, яка відрізняється залежно від регіону³.

¹ Коч С. Еволюція соціокультурного змісту політичної ідентичності // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. пр. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2007. Вип. 7. С. 163-168.

² Ткаченко В. Україна: проблеми національної ідентичності ...С. 21-23.

³ Ткаченко В. Україна: проблеми національної ідентичності ... С. 24-26

3) Мова, яка забезпечує високий рівень функціонування щільності та інтенсивності мовних і культурних зв'язків українського суспільства. Грамотна мовна політика може демонтувати наслідки радянської русифікації, що негативним чином впливала і впливає на національну ідентичність, породжуючи комплекс меншовартості¹ і т. п.

Така структуризація національної ідентичності хоча є значно і, мабуть, свідомо спрощеною, але діалектично пов'язана з векторами державної політики, які могли би подолати проблеми національної ідентичності в організації української політичної нації. Проблеми суспільства активно досліджуються на Заході, а результати таких досліджень дають змогу виробляти механізми подолання проблем великих спільнот. Але потрібно уникати тенденцій, за яких історія як наука та феномен свідомості давно може стати інструментом державної деструктивної ідеології.

Економічно-обґрунтоване, раціональне пояснення багатьох абстрактних суспільних явищ не є новацією XXI ст. Наприклад, у марксистському розумінні, панівному до здобуття незалежності Україною, культура виступає лише надбудовою над реальними фізичними благами. Однак сучасний глобалізований ринок також недалекокий від сприйняття окремих зразків культури як товару, що може вдало реалізовуватися. Відповідно до цього економіст Т. Нагорняк вважає, що однією зі складових національної ідентичності українців має бути так званий «брендинг країни» – сприйняття держави своїми громадянами та світом². Суть її полягає в тому, що при згадуванні певної держави у свідомості людини виникає певний образ, який у загальних рисах і стереотипно характеризує ту чи іншу країну. Наприклад, Франція презентує себе як виробник продукції для людей зі смаком, тобто високої моди, кухні тощо, Німеччина – як країна дисциплінованих людей і виробник якісної техніки. Такий образ має конструюватися державою з залученням значних коштів, але відбуватися на реальному підґрунті, використовуючи наявні переваги та ресурси. Дається взнаки те, що з часів

¹Ткаченко В. Україна: проблеми національної ідентичності... С. 30-33.

² Нагорняк Т. Країна як бренд. Національний бренд «Україна» // Стратегічні Пріоритети. Київ, 2008. № 4 (9). С. 221.

імперської окупації українських земель українець міг співвідносити свою країну як частину імперії, яка її годує, але не отримує за це адекватної віддачі. Загалом позиція іноземців, які вважають нашу країну корумпованою, але населеною красивими жінками, впливає і на ставлення українців до власної держави¹. Можна констатувати, що тут є позитивні та негативні тенденції. Наприклад, корупція – однозначно негативне явище, а от «краса жінок» – уже суб’єктивна позиція. Слід зауважити, що українська історична наука тривалий час висвітлює тему українок-дружин іноземних монархів (французька королева Анна, дружина турецького султана Хюррем або Роксолана тощо) як позитив, що вплинув на світову історію.

Від часу публікації вищезгаданої статті імідж України або національний бренд значно змінився. З часу Революції Гідності та російської агресії в Україні українці почали сприймати себе як борці за свободу та демократію, а Україну як форпост перед навалою авторитарної Росії на Захід. Потужне висвітлення українського питання світовими впливовими ЗМІ певною мірою змінили образ України в світі, наблизивши його до сучасного внутрішньоукраїнського. Але цілеспрямованої політики держави з формування національного іміджу, який є вагомим компонентом національної ідентичності, досі не створено, а нові образи можуть втратити свою актуальність у зв’язку з економічними труднощами, корумпованістю та замороженням конфлікту на Донбасі.

Покращення становища української мови за президенства В. Ющенка значною мірою вплинуло і на стан української національної ідентичності. Тому М. Скринник при дослідженні українського романтизму, який у багатьох країнах став основою формування стійкої національної ідентичності, основним її компонентом називає народну мову. Народна мова невіддільна від культурної традиції, тому що є способом її буття. Мовний текст транслює традицію, стає носієм спадщини, а це дає змогу людині завдяки мові розпізнавати свій світ як власну сутність, а звідси традиція через спадщину стає базисом національно-культурної самоідентифікації. Світ мови є перехідною ланкою між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини і корелює з категорією, яка була

¹ Нагірняк Т. Країна як бренд... С. 224.

запроваджена німецькими романтиками – «дух народу». Мова, виражаючись як рефлектор національної ментальності, може опредметнювати дійсність індивіда. Лише традиція мови може найповніше відображати внутрішній стан нації¹.

Важливою складовою національної ідентичності є описаний Г. Касьяновим процес націоналізації історії. Так склалося, що українська історична наука практично перервала свою історіографічну традицію, здобутки радянської доби міцно вбудовувались у загальносоюзне бачення історичного процесу². Цілі сторінки української історії були під фактичним табу, оскільки рефлексували прагнення українського народу побудувати суверенну державу, звільнитися від імперської та союзної окупації. Останнім часом українці створюють власну історіографію, яка йде в одному напрямку з національною ідентичністю, але історики часто потрапляють у пастку «державного замовлення», що може слугувати пропагандистським тенденціям в історії нашої держави. Однак націоналізація історії не має носити тотальний характер, бо загрожує перетворити національну історіографію на опис етнічної історії українців³. Це гіперболізує етнічну складову національної ідентичності і може стати джерелом конфліктів на національному ґрунті, навіть попри те, що Україна не є поліетнічною державою. Г. Касьянов називає Росію «чемпіоном по націоналізації історії»⁴, а сучасні події доводять, що російська сучасна історіографія перетворилася на інформаційний інструмент підтримки геополітичного наступу на інші держави.

Відомо, що джерелами об'єднання будь-яких великих груп є принципи пасивної чи активної солідарності. На основі цього, наприклад, Л. Мазур вважає, що існує п'ять найголовніших джерел національної ідентичності, які ми можемо класифікувати як її компоненти. По-перше – це людські переконання: існування нації базується на самовизнанні її членів, які усвідомлюють спільні характеристики з іншими співвітчизниками, тому, відчуваючи через це певний комфорт, далі прагнуть цього співжиття. По-друге, спільне історичне минуле, яке

¹ Скринник М. Буттєві смисли національної ідентичності ... С. 19.

² Касьянов Г. Націоналізація історії та образ Іншого: Україна і посткомуністичний простір // Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації. Київ: Інститут історії НАН України, 2008. С. 15.

³ Касьянов Г. Націоналізація історії та образ ... С. 17.

⁴ Касьянов Г. Націоналізація історії та образ ... С. 17-18.

може виражатися як поразками, так і перемогами, спільні обов'язки й уявлення про спільне майбутнє. По-третє, спільні дії або ідентичність дії. По-четверте, постійне проживання в одній країні, батьківщині, державі¹.

Тему ролі образів в ідентифікації українців порушили в свій час М. Костомаров та В. Антонович. Із позицій сучасної філософії та зокрема імагології Н. Лисак вважає, що основними елементами національної ідентичності є національні образи. Деякі інші представники імагології (М. Ільницький і В. Будний) взагалі вважають їх власне ідентичністю. Національні образи фактично є маркерами, які апелюють до національної ідентичності індивіда. Національні образи подібно колективним феноменам тожсамості є стійкими і тривалими явищами, проте теж піддаються змінам. Зміни у національних образах сприяють метаморфозам і в національній ідентичності та навпаки. Національна ідентичність попри це є менш рухомою та більш сталою. Національні образи як складові національної ідентичності змінюються під впливом історично-політичних обставин, а сама національна ідентичність належить до психічної сфери діяльності людини. Автор також указує на те, що національна ідентичність може інкорпорувати й узгодити між собою сутнісно протилежні національні образи². Можна погодитися з автором, що національні образи – це окреме явище, проте на нашу думку, ці складові є побутовою або повсякденною рефлексією національної ідентичності, які більше прив'язані до ментальності та культурних стереотипів українців. Переломні моменти історії певної держави можуть докорінно змінювати національні образи або звужувати-розширювати сферу їхнього впливу. Для прикладу, Революція Гідності та російське вторгнення на Донбас і Крим розширили сферу впливу національно-визвольних національних образів, пов'язаних з УПА, актуалізували призабуті сторінки історії УНР і Української держави. Але це лише деякі з них, сам характер української нації та її ідентичності не змінився докорінно, хоча набув кількісно-якісних метаморфоз. На

¹ Мазур Л. Співвідношення етнічної і національної ідентичності // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 602.

² Лисак Н. Національна ідентичність та національні образи в літературі: розходження і точки дотику // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія «Філологія». Літературознавство. Миколаїв, 2011. Т. 168, Вип. 156. С. 76-80.

перший погляд може здатися, що вся українська ідентичність кардинально нова, але якщо приймати концепцію національних образів, то змінилася лише її поширеність і умовна глибина серед представників української нації.

Співвідношення реального та персонального в національній ідентичності продовжували досліджувати. Наприклад, подібно Л. Васильєвій Н. Глебова поділяє національну ідентичність на два аспекти: об'єктивний і суб'єктивний. Об'єктивний має стосунок до конкретних, часто фізично матеріалізованих об'єктів, які впливають на культуру і соціум та ідентифікують «акторів-суб'єктів», тобто групи чи індивідуумів. Суб'єктивний аспект наповнений припущеннями про певну ідентифікацію тих же «акторів-суб'єктів». Об'єктивні та суб'єктивні аспекти ідентичності мають набір певних ідентитетів. Об'єктивні – це місце народження, проживання, географічна місцевість, соціальне угруповання, етнічна група, національна спільнота, мова, традиція тощо. Суб'єктивні – різноманітні суб'єктивні прояви, форми, рівні, типи, тобто усвідомлена та неусвідомлена, відкрита і прихована, постійна і тимчасова, реальна й уявна, тривала і короткочасна, однозначна і суперечлива, стабільна і маргінальна, вкорінена і поверхова, інтегральна і часткова ідентичності індивідуальних і колективних «акторів-суб'єктів»¹.

Із посиленням впливу державного апарату на суспільство у часи президенства В. Януковича актуальною стала проблема місця держави у структурі національної ідентичності. Певну спробу вирішити її здійснив В. Караваєв, який оперує поняттям «індикатори» національної ідентичності. Набір «індикаторів» приблизно такий: рівень громадянської лояльності, згуртованості та відповідальності, рівень патріотизму, зовнішньополітичні орієнтації громадян. Кожен із індикаторів не може тривалий час існувати сам по собі без інструментів конструювання у вигляді державних програм, діяльності відповідальних політиків, а також розбудови самодостатніх структур

¹ Глебова Н. Соціальна, національна, етнічна ідентичність: вітчизняний досвід // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія «Соціологія». Миколаїв, 2012. № 201, Вип. 189. С. 119.

громадянського суспільства¹. Серед наведених складових не помітно держави, яка у власних інтересах має як слід проводити системні заходи для підтримання вищезгаданих «рівнів» і «орієнтацій», але не зводячи все до односторонньої й обмеженої ідеології. На жаль, держава не завжди є виразником політичної волі всього населення, а лише є продуктом електоральної кон'юнктури за умов демократичного ладу. Україна на власному досвіді відчула, коли у період із 2010 по 2014 рр. українська політична верхівка зробила ставку на регіоналізацію держави й обрала шкідливий для національних інтересів геополітичний курс. Навпаки відбувалися демонтаж українськості в низці регіонів та гра в розкол. Тому в оцінці неведеного переліку не може бути цілковитої однозначності.

Зважаючи на синкретичний характер зв'язків між категоріями свідомості, слід розглянути підхід В. Яремчука, який описує компоненти національної ідентичності у контексті розуміння її як явища ідеологічної свідомості. Хоча дослідник застосовує цей термін лише до представників історичної науки у радянський період², на нашу думку, його можна проаналізувати як складову національної свідомості усіх громадян України. Попри потужний *impact* національної ідентичності в українців їхня позиція з приводу різних питань може залишатися кардинально іншою. Така фрагментарність є властивою для суспільств із плюралістичною політичною системою та зазвичай не є перешкодою для консолідації нації. У такому сприйнятті ідеологічна ідентичність, якщо вона не є опозиційною до України, є рефлексією індивідуальної розмаїтості українців. Але все ж існує система позицій і поглядів, назвемо їх фреймовими, які є спільними для носіїв української національної ідентичності. Серед таких є незалежність України, територіальна цілісність, потреба культурного розвитку нашої держави, важливість наявності сильної української економіки та збройних сил тощо.

¹ Караваєв В. Українська національна ідентичність як об'єкт державної політики // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог, 2012. № 9. С. 79-83.

² Яремчук В. Ідеологічні ідентичності істориків в радянській Україні // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В.А. Смоля. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 43-52.

Основну складність у дослідженні національної ідентичності становить її значна нестатичність. Із огляду на це В. Хомрач вважає, що структура ідентичності динамічна і змінюється через зміни пріоритетності її складових. На думку дослідниці, національна ідентичність має у собі такі основоположні компоненти: світогляд, національна самосвідомість і менталітет, національний характер, історична пам'ять, етнонаціональні образи, національні традиції, міфи, символи та стереотипи поведінки, на підставі комбінування і поєднання яких і постає така система¹. Хоча структура будь-якого явища дійсно притаманна будь-якому, навіть абстрактному феномену, однак національна ідентичність має стосунок і до підсвідомого рівня психіки людини, що часто апелює до синкретизму його елементів. Інакше кажучи, пересічна особистість не завжди розділяє окремі компоненти національної ідентичності, сприймаючи її комплексно, і не має змоги за допомогою оціночних механізмів мислення змінювати пріоритети її компонентів. Але ми вважаємо, що на це здатні громадяни з високим рівнем усвідомлення національної ідентичності, які мають чітке орієнтування у національних інтересах і можуть відповідати на виклики політичної кон'юнктури в Україні. Також потрібно визнати, що декілька елементів ідентичності української нації мають залишатися кореневими, а зміна їхнього пріоритету може погіршувати стан явища. Зокрема це стосується української мови, яка тривалий час була чи не основним національним ідентифікатором у період окупації українських земель різними державами.

Позиції переніалізму та похідних від нього концептів є доволі популярними, у тому числі і через звернення до категорій «спорідненість», «рід». Людина в такому ракурсі схильна бачити маси невідомих їй людей не просто представниками однієї нації, а навіть чимось більше – такими собі далекими родичами. Таку позицію представляє Ю. Руденко, яка переконана, що національна ідентичність зберігає у своїй структурі і «парадигму роду», і етнокультурні основи соціальної консолідації, пропускаючи їх через призму

¹ Хомрач В. Політико-мовна ідентичність ... С. 29.

уніфікованої громадянської ідентичності¹. Використана дослідницею категорія «парадигма роду» (в оригіналі *парадигма родства*)² є доволі популярною в Росії та була сформульована на основі праць Е. Сміта і Л. Гумільова відомим російським філософом культури І. Малигіною. Цікаво, що автор бере до уваги не суто кровну спорідненість, а місце народження, оскільки це явище російська дослідниця прикладає до такого ідеологічного ідентитету, як «радянський»³. Таким чином російське трактування структури національної ідентичності вийшло за межі неопримордіалістських підходів і стає реальним обґрунтуванням геополітичного реваншизму у тамтешній науці. Хоча, безперечно, відчуття своєї спорідненості з певною землею є значно тривалішим за культурні ідентитети. Наприклад, нащадки емігрантів часто починають шукати своїх пращурів на історичній батьківщині через декілька поколінь проживання у новій країні.

Щодо згаданих ідентитетів культурного штибу Т. Полухтович детермінує основним компонентом національної ідентичності поняття «культурний стрижень» або спільність культури. До неї входять складові двох типів. Об'єктивні (зовнішні): існування певного людського групування, територія, де воно розташоване, мова (діалекти), історична пам'ять, засоби існування, звичаї, обряди, традиції, зразки спілкування тощо. Суб'єктивні (внутрішні): соціалізація, стереотипи, вірування, символи, ритуали, поведінка, свідомість, самовизначення, орієнтації членів цієї групи. З часом ці риси можуть генералізуватися, тобто частково зливатися у щось єдине⁴. Наведена структура національної ідентичності розроблена дослідницею з позицій соціологічного розуміння національної ідентичності, яка була висвітлена зокрема у Н. Черниш⁵.

¹ Руденко Ю. Національна ідентичність як складова цивілізаційної ідентичності в контексті забезпечення національної безпеки України // Українознавчий альманах. Київ, 2015. Вип. 18. С. 31-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2015_18_10.

² Малыгина И. Страсти по идентичности: методологический тупик или возможности примирения оппозиций // Межкультурный и межрелигиозный диалог в целях устойчивого развития: материалы международной конференции, 13–16 сентября 2007 г. Российская Академия государственной службы при Президенте РФ. Москва: Изд-во РАГС, 2008. С. 418.

³ Малыгина И. Динамика этнокультурной идентичности: мировые тренды и российская специфика // Культура культуры. Москва, 2017. № 1 (13). С. 8-20. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dinamika-etnokulturnoy-identichnosti-mirovye-trendy-i-rossiyskaya-spetsifika>

⁴ Полухтович Т. Національна ідентичність і культура ... С. 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzuoakl_2016_17_4

⁵ Черниш Н. Соціологія. Київ: Знання, 2009. 468 с.

Хоча поділ на внутрішні і зовнішні складові є все ж очевидним впливом праць переніалістів.

Серед останніх доробків, скажімо так, «солідарного» напряму трактування структури національної ідентичності українців можна виокремити С. Пішуна. Науковець до її складових відносить: 1) сформовані особистістю базові стійкі риси, що виражають своєрідність спільноти або соціуму, усвідомлення нею співвіднесеності себе з соціокультурним простором власної території, держави, усвідомлення себе як складової частини нації; 2) екстракція з соціуму собі подібних особистостей, які є носіями подібних соціокультурних і національних підстав і зіставлення їх як квінтесенції зі змістовними характеристиками цієї особистості; 3) упізнання індивіда як свого з боку національно-етнічної спільноти, яка об'єднана спільними рисами чи атрибутами¹. Хоча стійкість навіть базових рис можна піддати сумніву, оскільки будь-яке явище, що корелює зі свідомістю, має відносну стабільність. Оригінальним є процес екстракції собі подібних, бо він містить у собі, на нашу думку, крім культурно-екзистенціальної подібності, ще спільність оцінки атрибутів національної ідентичності, а також процес побудови спільних компромісних образів у її носіїв у майбутньому.

Отже, на основі отриманих результатів можемо констатувати, що в українській науці проблема складових національної ідентичності є доволі дискусійною, але загалом окреслюються декілька підходів до неї. Найбільш популярним до середини 2000-х рр. був дуалістичний поділ на внутрішні та зовнішні складові, запропоновані західними переніалістами, але в багатьох випадках значно допрацьований українськими дослідниками. Інший підхід опирається на соціологічний інструментарій побудови ієрархії компонентів національної ідентичності, корені яких виходять із вчень психологів З. Фрейда, К. Г. Юнга та соціолога Е. Еріксона. Але в останні роки українські науковці все інтенсивніше пропонують власні підходи, засновані суто на власних

¹ Пішун С. Соціокультурні концепти національної ідентичності в добу глобалізаційних процесів // Сучасна українська нація: мова, історія, культура: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 16 березня 2016 р., м. Львів: з нагоди 15-річчя кафедри українознавства / ред. рада: Т. Єщенко [та ін.] ; МОЗ України, ЛНМУ ім. Данила Галицького, Каф. українознавства. Львів, 2016. С. 226-228.

спостереженнях або з залученням синтезу іноземних гуманітарних доробків. Серед них можна виділити під умовними назвами такі: «об'єктивно-суб'єктивний», «історичний», «мовний», «солідарний», «дійовий» тощо.

РОЗДІЛ 3.

ВІДЗЕРКАЛЕННЯ СВОЄРІДНОСТІ СУЧАСНИХ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ПРАКТИК У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 1990-Х – ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 2010-Х РР.

3.1. Специфіка і націоконсолідаційний потенціал української ідентичності в історіографічних викладах вітчизняної гуманітаристики.

Інтерес до специфіки української національної ідентичності виник хронологічно раніше за теоретичне осмислення самого поняття, оскільки кожен із дослідників зміг найповніше реалізувати свої авторські концепції та підходи. Другим важливим аспектом у дослідженні унікальності української національної ідентичності є низка процесів, подій, тенденцій, які можна об'єднати під назвою чинники або фактори. Окрім детермінації унікальності національної ідентичності українців, вони дають розуміння можливих проблем і сильних сторін, які можна відповідно послаблювати і посилювати шляхом реальних заходів із боку громадянського суспільства, політиків, держави тощо. Проте подібно до детермінування поняття «національна ідентичність» позиція дослідників чинників ідентичності української нації змінювалася під впливом політичних, суспільних процесів, які відбувалися в Україні. Ці зміни ми намагаємося розглянути через аналіз основних позицій та підходів українських науковців щодо цієї проблеми.

Одним із перших проблему чинників української національної самосвідомості порушив В. Сарбей у контексті її історичного розвитку. Він виділяє чотири типи факторів, із якими найтісніше пов'язана національна самосвідомість: 1) нація як спільнота, що виникла у результаті еволюції етносу; 2) державні утворення, які проводять ту чи іншу політику щодо національної самосвідомості; 3) національно-політичні катаклізми, які можуть завдати значної шкоди державі та нації; 4) понадкласове об'єднавче прагнення досягнути поставлених завдань та ідеалів нації та держави¹. Дослідник, визначаючи чинники національної самосвідомості, опирається на етнічне розуміння нації та визначає

¹ Сарбей В. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) // Український історичний журнал. Київ, 1993. № 7-8. С. 4.

зазначений феномен однією зі сфер діяльності держави, яка може перерости у створення негнучкої однобокої ідеології. Згадка про класи є явним відлунням марксистської парадигми у науці, що поступово відходила в небуття станом на 1993 р.

Розуміючи національну ідентичність похідною від етнічної, в українській науці досить популярним було переконання, що національні міфи – базис ідентифікації. Наприклад, О. Гриб називає головним чинником національної ідентичності систему національних (етнічних) міфів, які забезпечують її реальний чи уявний зв'язок із історичними формами колективної свідомості, що детермінує спрямованість і специфіку цієї ідентичності. Ця специфіка може бути наповненою раціональними та нераціональними компонентами¹. Наведений підхід витриманий у руслі імагологічного підходу, який оперує образами, що визначають явища у свідомості людини. Дуже близько до поняття «образи» стоять гранично стійкі категорії стереотипів, які умовно можна поділити на ірраціональні та раціональні залежно від причини виникнення і їхнього функціонального використання².

Зростання ролі засобів масової інформації в умовах демократизації і тотальна інформатизація на початку 2000-х рр. сприяють фокусуванню уваги українською наукою на інформаційному просторі як чиннику багатьох суспільно-політичних явищ. Для прикладу, дослідник інформаційного простору та національної ідентичності В. Ішук розглядає фактори, що деструктивно впливають на престижність ідентифікації індивіда з українським народом, через що запускають гальмівні процеси у формуванні української ідентичності. Науковець дає такий перелік цих факторів: недосконалість засобів масової інформації; відсутність інформаційно-аналітичного центру, який міг би вивчати та формувати громадську думку в Україні; відсутність української національної еліти, що пов'язувала б себе з титульним етносом і як його частина сприймала потребу зміцнення державності як базис безпеки; засилля у свідомості українців так званих «імперських» автостереотипів про власну відсталість і провінційність;

¹ Гриб О. Національна та етнічна свідомість як соціокультурний феномен: дис... канд. соціол. наук: 22.00.06.; Львів: Львівський держ. ун-т ім. І. Франка, 1998. Арк. 149-166.

² Дедуш О. Національна ідентичність крізь призму імагології // Народна творчість та етнологія. Київ, 2017. № 1. С. 68-72.

поразка державної програми пропагування національної ідеї. Автор вважає, що Україна потребує конструювання як сучасної української культури, так і української ідентичності на культі героїв-переможців. Сучасна ж візія українських історії та культури обертається навколо культу поразок¹. Хоча сучасна ситуація дещо змінилась у порівнянні з 2000 р. і в контексті відсічі військової агресії з боку Росії українці змогли перебудувати сприйняття своєї держави та нації з позиції жертв на переможців, проте зауваги автора загалом залишаються слухними. Інформаційний русифікований простір, який є цариною панування російського шоу-бізнесового капіталу², низький рівень патріотизму чиновництва і покладання національного виховання на інші недержавні інституції є головними проблемами зміцнення національної ідентичності. Але наявність потужних координаційних центрів з формування громадської думки може мати зворотний ефект, оскільки може ввести державу в русло пропаганди та монополії думок. Такі інституції формально вже існують в Україні і ризикують стати «міністерствами правди», тобто інституціями розбудови ідеологічного курсу. Курс нашої нації та держави на євроатлантичні геополітичні структури вимагає наявності соціального плюралізму поруч із потужними державними інституціями.

Актуальним для початку 2000-х рр. на тлі активізації політичних процесів у суспільстві постало питання трансформації українського етносу в ядро повноцінної політичної нації. Наприклад, політолог С. Коч розглядає проблематику національної ідентичності через призму етнічної ідентичності, яка є рушієм етногенезу, а у подальшому і націогенезу. Продовження першого явища другим розмежовується лише за хронологією, при цьому диференціації зовнішнього плану етносу і нації не існує. Власне тут є можливий збіг етнічної ідентичності з національною, коли ідентичними є етнічна й національна культура та мова. Авторка виділяє такі умови трансформації етнічної єдності в національну:

¹ Ішук В. Україна: проблема престижності та ідентичності (Масова комунікація і культура як суб'єкти формування громадської і національної свідомості). Київ, 2000. 89 с.

² Дедуш О. Архетипна автаркія у російській масовій культурі в кінці ХХ – початку ХХІ ст. // «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28-29 жовтня 2016 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 19-22.

- 1) збіг етносу з геосоціальним організмом, що сприяє об'єктивній економічно-політичній самостійності;
- 2) дискомфорт етнічної групи, внаслідок чого етнос стає політичною силою (прагнення політичної самостійності як засобу збереження етнічної спільності);
- 3) використання етнічного чинника національною елітою з метою досягнення влади.

Водночас націогенез може стати результатом спільного проживання декількох етносів, які сприймають один одного як співвітчизників, що усвідомлюється як доцільність спільного існування в єдиному геосоціальному організмі. Тут національна ідентичність базується на спільному громадянстві, об'єднує певні ознаки етнічних груп, які складають національну державу і кореспондуються із загальнозначущими метою і цінностями¹.

Політичні проросійські сили, особливо починаючи з початку прем'єрства В. Януковича, створюють ідеологему про Україну як конгломерат історично, культурно й економічно різних регіонів. Деякі науковці, якоюсь мірою підтримуючи цей геополітичний зовнішньо інспірований міф, рефлексували його на національну ідентичність. Наприклад, Л. Климанська визначає специфічність формування національної ідентичності українців у істотних регіональних відмінностях цих процесів, а також у середовищі різних конфесій, мовних груп і груп етнічних меншин. Як наслідок – національна ідентичність часто має амбівалентний характер, де відсутній консенсус щодо базових суспільних цінностей². Акцент на національних меншинах, які навіть на час проведення перепису у 2001 р., що хронологічно близько до часу публікації вищенаведеної праці, складала менше чверті населення, будучи в переважній більшості наслідком радянської імперської політики переселень, говорить про певну тенденційність та прихильність автора до руйнівного для України регіоналізму.

Популярну тему «комплексу національної меншовартості» у національній ідентичності в середині 2000-х рр. висвітлила Г. Дичковська. Вона зазначає, що

¹ Коч С. Етнічність у сучасному політичному ... С. 11-12.

² Климанська Л. Філософсько-соціологічний аналіз проблеми політичної ідентичності // Зміни у самосвідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. Київ: Видавничий дім «КМАcademia», 2001. С. 115–138.

українська національна ідентичність досі йде у фарватері традиційного «самопригноблення». І мова йде не лише про найбільш яскравий його вияв – малоросійство, але й про інші архаїчні та сучасні форми. Здебільшого це проявлялось у слабкості протидії численним окупантам. Звідси дослідниця виділяє ще й такі терміни як «малопольськість», «малоавстрійськість», «малорумунськість» у ретроспективі. Щодо діаспори, то формами демонстрації меншовартості у неї були так звані «малогерманськість» і «малоанглійськість». Сучасним українцям притаманна «малоамериканськість» і «малоєвропейськість».

Г. Дичковська пояснює це не лише тим, що представник українського народу вважає власний простір і свою діяльність другорядною, але й готовністю постійної втечі від власного Я. Поміж цього певним особам української минувшини чи рідше сьогодення надається крайня героїзація, глорифікація, що пориває зв'язки з іншими особами, які могли допомагати творити цій персоні або просто якимось чином впливали на неї. Український індивідуалізм, за переконаннями авторки, є протиставленням на рівні «Я – Ми», ігноруванням «надособистісних» структур, єдиним шляхом самоствердження. Це такий собі національний тип повсюдного егоцентризму¹. Проблеми, яких торкнулась авторка у 2003 р., не втратили своєї актуальності, а навіть навпаки підтверджуються на тлі постійного кредитування України міжнародними кредитними установами, трудової міграції у більш розвинені держави, відсутністю кореневих реформ у всіх сферах держави та суспільства, відсутністю потужного громадянського суспільства, корупцією тощо. Хоча цьому є багато причин, зокрема тривалий період бездержавності, але крім цього українцю заважають ментально-ідентифікаційні особливості, які хоча й можуть змінитися під впливом певних подій, але змінюються дуже повільно. Українська держава існує вже ціле так зване «історичне покоління», тобто більше 25 років, проте позитивних метаморфоз у мисленні типового представника української нації спостерігається критично мало.

¹ Дичковська Г. Український індивідуалізм і проблема державотворення // Філософська думка. Київ, 2003. № 4. С. 90-102.

Дискусія про роль держави у формуванні та особливостях української нації та її ідентичності сприяла прихильності вітчизняних дослідників конструктивістським підходам. Зокрема, Н. Погоріла розглядає «величезну роль “рукотворності”» у національній ідентичності. Традиції, історична пам’ять, міфи і легенди на переконання автора є самодостатніми, автентичними категоріями. Політики ж можуть перетворити міф на інструмент побудови штучних спільнот і спільних інтересів. Однак, така штучність є нейтральним явищем, хоча варто завжди усвідомлювати різницю між історією та міфами як матеріалом і похідними утвореннями, які виникають у результаті їхньої переробки¹. Дослідниця робить висновки про штучність конструювання української національної ідентичності, але поєднуючи його з традиційною для посттоталітарних суспільств недовірою до політикуму та українського негативного егалітаризму (недовіри до влади). Можна погодитись із тим, що зараз найбільш активними будівничими української національної ідентичності є українські політики, а не культурні діячі та представники історичної науки, які презентують національний наратив. Проте західна культурна антропологія та соціологія дійсно перекладає функцію оформлення національної ідентичності у струнку систему поглядів саме на національну еліту, якою беззаперечно є український політичний *beau monde*. Характер її діяльності у цьому плані – це інше питання. В умовах демократичного суспільства соціум здатен впливати на політику та результати її діяльності.

Напередодні ключових для України президентських виборів 2004 р. українська наукова спільнота часто розглядала українську націю як категорію, що перебуває у стані кризи або на початковій стадії формування. Наприклад, А. Бадан характеризує українську національну ідентичність трьома специфічними рисами:

1. Перебування усіх громадянського та національного рівнів ідентифікації українців у стані кризи, що стало наслідком економіко-політичної нестабільності протягом усього періоду незалежності.

¹ Погоріла Н. Національна ідентичність: чи варто від штучних утворень очікувати ідентичності // Україна шукає свою ідентичність: Збірник статей / Ред. Т. Гребнева. Київ: Поступ, 2004. Вип.1. С. 62-64.

2. Ренесанс етнічної ідентичності і занепад ідеологічних ідентичностей, типу «радянської людини». Також протікають амбівалетно-дихотомічні процеси «генералізації-специфікації», що виражається у зростанні космополітизму у деяких громадян або регіональних ідентичностей у інших.

3. Потреба всебічного розвитку титульної нації та етнічних меншин у рамках державного курсу толерантності й мультикультуралізму¹.

Дійсно, перші 13 років незалежності були позначені чималою кризою в усіх сферах життя, тому до Помаранчевої революції побутувала думка, що національна ідентичність українців є доволі слабкою, а сам культурний ренесанс пояснювався зростанням етнічної ідентичності. Власне, на нашу думку, головна відмінність етнічної та національної ідентичності і полягає у тому, що у першому випадку у спільноти існує «воля до культурної інакшості», тоді як у другому – «воля до повноцінної держави». Події зими 2004 р. хоч і під значним тиском одного блоку політсил, але показали, що українці мають волю утвердження власної незалежної держави, підкріплену конкретними вимогами, здоровими ідеологічними засадами, які опираються на культуру титульного етносу українців. Занепад радянських ідентитетів мав місце, але поляризація суспільства у тому ж кінці 2004 – на початку 2005 рр. показала, що вони живі, хоча й еволюціонували у бік квазіетнічних. Квазіетнічність полягала в тому, що українці Півдня і Сходу, підтримуючи проросійського кандидата, усвідомлювали свою єдність із українським народом, але водночас прагнули залишатися в орбіті російської культури, ретранслятором якої виступала рідна їм російська мова. Мультикультуралізм у західному світі на той час також не переживав явних кризових явищ, оскільки в 2004 р. у Західній Європі не було цілеспрямованого міграційного потоку з країн Африки та Близького Сходу, тому Старий Світ гарантовано віддавав свої голоси за ліберальні політичні сили, які пропагували демократичні цінності всесторонньої толерантності.

¹ Бадан А. Трансформація української ідентичності в умовах глобалізації // Філософські обрії. Полтава, 2004. № 12. С. 112-124.

Події кінця 2004 р. продемонстрували, по-перше, існування української національної ідентичності у широкому загальному українців, але, по-друге, було помічено зіткнення декількох ідентичностей у рамках українського суспільства. Колективом авторів О. Власюк, В. Крисаченко, М. Степико у праці «Український соціум» (2005 р.) наведено специфічні риси української ідентичності, яка на час публікації праці мала низку проявів кризових тенденцій. Їхнім наріжним каменем була стрімка втрата традиційних ідентичностей (національно-державна, економічна, політична, духовна), які існували у СРСР через форсовані трансформаційні процеси. Нова ідентичність розвивалася повільно за різних гальмівних обставин: 1) ігнорування та неможливості виконання гарантованих Основним Законом економічних і соціальних прав громадян; 2) руйнівні процеси відчуження громадян України від держави у ході процвітання корупції, бюрократизму, провальних реформ чи бездіяльності; 3) неспроможність держави почати будівництво державного патріотизму, а не просторового, що був продовженням радянського розуміння України як землі походження, малої Батьківщини, життєвого простору. Загалом політична нація українців практично не створювалася. Рух був лише у наголошенні на ментально-психічних особливостях українців. Це рефлексувало і на сприйнятті українців та Української держави у світі як бунтівної частини або трохи інакших росіян¹. Також колектив науковців подає перелік основних чинників національної ідентичності:

1. Сучасні процеси глобалізації значно тиснуть і вимагають формування такого типу національної ідентичності, що більше опирається на позанаціональні цінності (демократія, лібералізм, економічний зиск), а не на культурну самобутність народу.

2. Політикум несе меседжі не стільки політичній нації українців, а етнічним українцям. Це, звісно, гальмує процес генези стабільної ідентичності та

¹ Український соціум / Власюк О., Крисаченко В., Степико М. та ін. / За ред. В. Крисаченка. Київ: Знання України, 2005. С. 86.

штовхає державу до формування у цілих груп комплексів жертв чи дискримінованих меншин.

3. Національна ідентичність українців амбівалентна, оскільки на гетерогенній основі українців існує декілька ідентичностей, що походять від регіональних, релігійних, історичних, соціальних особливостей певних їхніх груп. У такому розмаїтті складно сконструювати на ідейному ґрунті «унітарну ідентичність».

4. Держава відчужена від особистості, спричиняє активну еміграцію через некомфортність умов життя у багатьох планах.¹

Останнє десятиліття позначилося поживленням обговорень глобалізаційних процесів як головного чинника розвитку нації. Більшість дослідників сходяться на думці, що глобалізація сприяє послабленню націоналізму та національної ідентичності. Проте культуролог Г. Ковальова (Даніл'ян) вважає інакше. На її думку, глобалізація аж ніяк не спричинює усунення національної ідентичності, а в деяких ситуаціях є фактором її посилення. Корінь цих висновків лежить у двох аспектах: сучасна криза ідентичності особистості й особливості сучасної глобалізації. Щодо кризи особистісної ідентичності, то у складні часи людина прагне перевірених, сталих орієнтирів, які пов'язані з запитаннями ким вона є, звідки й куди йде. За цих умов, як вважає дослідниця, «надійними групами підтримки» стають етнос або нація. Ідентифікація себе частиною «ми» є запорукою психологічної безпеки і стабільності, але тут важливо, щоб індивід відчував привабливість ознак цієї спільноти. Сталість етнічних та національних рис як детермінанти національної ідентичності актуалізує саму себе на етапах буття пов'язаних із глобальними перебудовами світу. Специфіка глобалізації створює попит на «провінціалізм», який за допомогою сучасних інформаційних технологій підігриває інтерес до локального. Під час глобалізації фактично відбувається розмиття національного, натомість виникають сприятливі умови для появи нових форм міжкультурних зв'язків. Глобальна культура інформаційного суспільства просто забезпечує

¹ Український соціум С. 656-657.

підтримку «міжнародного національного плюралізму». Водночас інформаційні технології сучасності полегшують поширення національної культури через освіту, уможлиблюють широку участь мас у культурному житті країни, дають реально усвідомлювати унікальність власного етносу чи нації у світі через порівняння інших культур зі своєю¹.

На тлі суспільних вимог реформування держави, економіки в українській гуманітаристиці розпочато дискусію про необхідність «реформ» і в самому суспільстві. Наприклад, Ж. Деркач відзначає потребу політичного реформування національної ідентичності. Її «збагачення ідеями козацької доби» явно недостатні для викликів сучасного світу та не відображає ступінь розвитку української нації. Свідченням можливості такого реформування дослідниця називає спроби громадянського суспільства побудувати правову державу у 2004 р. Також носієм новітньої національної ідентичності може стати так звана «українська модернова партія», яка являє собою якнайбільший прошарок жителів України, а не суто діаспори як, за її словами, було раніше, що здатний проводити ефективну розбудову своєї землі, де вони проживають і будуть проживати². На нашу думку, реформування національної ідентичності, попри її часткову конструктивістську природу, неможливе без накопичення якісних змін у свідомості значного числа українців. Події 2004 р. та 2013-2014 рр. продемонстрували, що державний курс значно відстає від настроїв народних мас у плані трансформації національної ідентичності. Таким чином, для успішного реформування національної ідентичності «зверху» Україна має отримати владу, яка матиме окрім продуманої на роки національної ідеї, ще й систему особистих поглядів, які здатні відповідати потребам або якісно випереджати ці потреби українського суспільства.

Тема зіткнень ідентичностей, порушена авторами «Український соціум», еволюційно розвинулась у тему нашарувань ідентичностей, які демонструвалися

¹ Даніліян Г. Національна ідентичність «постновітньої» доби: механізм та перспективи розвитку // Філософські обрії. Полтава, 2005. № 14. С. 79-91

² Деркач Ж. Проблема національної ідентичності і формування громадянського суспільства в Україні // Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава // Матеріали XIII Харківських міжнародних Сквородинівських читань. Харків: ТОВ «Прометейпрес», 2005. С. 193–195.

не електоральною підтримкою проукраїнських політичних сил, а внутрішньою опозицією реальному реформуванню держави в особі представників компартії і так званих "регіоналів". Для прикладу, М. Розумний визначає фактори культурно-історичної (фактично національної) самоідентифікації індивідів в Україні, які ми можемо назвати «ідентифікаційними нашаруваннями»:

- Параметри та критерії традиційної української етнокультурної ідентичності. Його суть полягає в уявленні стереотипного українця, ідеальний тип якого був започаткований із середини ХІХ ст., здебільшого завдяки українській літературі романтично-реалістичної спрямованості. Проте на думку автора, активні революційні події та діяльність «націоналістів-волюнтаристів» початку і середини ХХ ст. змогли частково модернізувати стереотипний погляд на українця. Органічно в цей фактор включається створений українцями пантеон відомих українців (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, С. Петлюра, С. Бандера), фольклорно-ідейний антураж українського житла, світогляд козацької вольниці, національно-культурні та політичні ритуали. Але найголовнішим здобутком цього фактору є літературна норма української мови. І він цілком або частково покладений у політичні засади національно-демократичних політсил України.

- Імперська російська культурна традиція бере свій початок із часів царизму й у своїй основі має схилення перед культурним авторитетом низки російських діячів (О. Пушкіна, М. Гоголя, М. Лермонтова, Ф. Достоевського, Л. Толстого, С. Єсеніна, О. Блока, А. Ахматової, В. Набокова, Б. Пастернака, М. Булгакова, Й. Бродського, В. Висоцького, О. Солженіцина, М. Глінки, М. Мусоргського, І. Рєпіна), що рефлексували та рефлексують на культурні вподобання і світоглядні засади багатьох українців. На думку М. Розумного, станом на 2007 р. цей фактор мав інерційний характер, але від цього він не менш значущий. Його вплив можна знайти у переконаннях багатьох українців у тому, що російська мова має більш високий стиль для застосування у культурі, бізнесі тощо. Цей фактор активно акселерується представниками проросійських політсил.

- Спадщина комунізму також зараховується дослідником до значних факторів української національної ідентичності. Автор переважно відносить цей чинник до носіїв ідентичності «радянської людини». Її вплив був, на відміну від російсько-імперської, агресивно та цілеспрямовано насаджений центральною владою протягом радянської окупації України. Стійкість цього впливу М. Розумний пояснює скоріше не реальною ідеологічною наповненістю, а психологічною реакцією громадян на низький рівень матеріального добробуту, «втомою від змін», «психологічним притулком». Тут детермінується схожість із сектами, але секулярними (світськими). Представники у політикумі, які традиційно апелюють до ностальгії, нездатні вирішити нагальні сучасні проблеми різного плану.

- Ліберальна вестернізація є важливим фактором, але скоріше не з позитивного боку, а негативного, оскільки ще з радянських часів було активне запозичення західних ліберальних стереотипів, а не сутності притаманних йому явищ. Наразі цей процес триває за активної участі мас-медіа. Дослідник зауважує, що моральні підвалини минулих епох змінює широко-трактоване поняття свободи особистості, яке виключає відповідальність¹.

У певних факторах можна погодитися з автором, проте слід вказати на те, що наразі відбувається зрощення частини з них. Особливо це помітно у комуністичному та російсько-імперському факторах, якщо взяти до уваги позицію М. Розумного. Ностальгія неінтегрованих в український культурний простір громадян, найчастіше поєднує велич Російської імперії і СРСР як «золотих епох» для України. Ця тенденція активно експортується з Росії, де спробували поєднати символізм та героїку всіх російських держав і режимів. Для прикладу, сепаратисти в Криму та на сході України не складають єдине політичне крило, а розпадаються на російських націоналістів і комуністів, але спільні «ідеали» дозволяють їм воювати проти Української держави пліч-о-пліч. Схожа ситуація з українським і західно-ліберальним фактором. Під час подій Революції Гідності «правий» загаль громадськості максимально зблизився з ліберально-прозахідним,

¹ Розумний М. Фактори сучасної національної самоідентифікації українців // Політичний менеджмент. Київ, 2007. № 1. С. 93-99.

оскільки згадані події передбачали «повернення» України до ідеалів європейської цивілізації і відхід від неоімперських російських впливів. Проте після збройної агресії Росії проти України відсутність адекватної реакції Заходу на дії агресора та відсутність реформ в Україні почали віддаляти ці два табори, принаймні частково через те, що націоналістичне крило українських громадян завжди було євроскептично налаштованим.

Узяття курсу на євроатлантичні спільноти починаючи з 2005 р. позитивно позначилося на організації наукових студій, зокрема національної ідентичності. Наприклад, на основі даних проекту «Ідентичність і соціальна лояльність» О. Волович та Т. Воропаєва тезами виділяють такі специфічні риси національної ідентичності:

- культурно-інформаційні та духовно-світоглядні фактори відіграють головну роль в ідентифікаційних процесах;
- соціальна категоризація і міжгрупове порівняння є базисом для процесів національної ідентифікації;
- індивід формує власну ідентичність завдяки ціннісно-смісловим утворенням (імовірно, мова йде про свідомість);
- національна (або громадсько-політична) ідентичність українців будується на основних підвалинах української національної культури;
- національне буття в свою чергу розпадається на етнокультурну інформацію, базові цінності культури та національну ідентичність;
- оптимізація державотворчих і націотворчих процесів можлива лише за переходу українців від досуб'єктного до суб'єктного типу самовизначення;
- потреба у державній підтримці тих найяскравіших елементів, найактивніших інституцій, що презентують українську ідентичність;
- важливість розробки нових гуманітарних технологій для вироблення та підтримки в українців почуття національної самоповаги, шанобливого ставлення до української мови та культури¹.

¹ Волович О., Воропаєва Т. Проблеми самоідентифікації російськомовних українців // Стратегічні пріоритети. Київ, 2007. № 4. С. 86-90.

Дослідники пояснюють важливість медіа як елементу переконання людей і підтверджують гнучкість національної ідентичності, як і будь-якого процесу людської свідомості. Саме культурно-ідеологічна база нації є слабким місцем конструктивізму, оскільки ніщо не виникає з нічого і ми бачимо, що всі емігрантські нації виникли на основі етнічної культури країни-засновниці екс-колонії (США – англійської, Бразилія – португальської) і надалі зберігають ідейне ядро культур цих етнічних культур. Метропольна основа нових емігрантських націй із часом починає обростати нашаруваннями локальної історії, героїки, видозміненими через дію середовища та господарського типу звичаїв. Певною мірою відбувається руйнування історичної пам'яті колишніх колоністів, що тут, на відміну від автохтонних етносів, відіграє скоріше позитивну роль, позаяк полегшує створення нової такої пам'яті. Також часто превалювання локальної історичної пам'яті в регіонах однієї держави може стати поживним ґрунтом для виникнення сепаратизму, особливо за умови його підтримки зовнішніми силами.

Певне пробуксовування суспільно-політичних змін та реванш проросійських еліт після 2006 р. сприяв новій хвилі актуалізації потреб у змінах в ідентичності українців. Для прикладу, Я. Грицак зазначає, що завданням істориків у царині створення нових підручників є редефініція (перевизначення) старої та побудова нової ідентичності¹. Українська нація у цьому контексті потребує не добудови, а модернізації, яка полягає у виході за межу категорії «національного». Основою ідентичності мають стати саме конкретні цінності, які упорядкують розбіжності серед громадян у багатьох питаннях². Попри заяви про цінності як основу ідентичності кожен її носій у першу чергу виділяє свої цінності, які він знаходить спільними з ідентифікацією себе як українця. Тут можлива суперечність, оскільки звужений компромісний перелік цінностей веде до значних спрощень у символічно-культурній складовій національної ідентичності.

Торгівельні війни Росії у середині 2000-х рр. проти України і російська збройна агресія проти Грузії у 2008 р. підняли питання пошуку реальних загроз

¹ Грицак Я. Парадокси національної ідентичності // День. Київ, 2007. URL: <http://www.day.kiev.ua/189810/>

² Грицак Я. 26-й процент, або Як подолати історію. Київ, 2014. 136 с.

українській ідентичності. О. Григор'єва виділила та сфокусувала свою увагу на загрозах національній ідентичності, яких, на її думку, існує дві:

- незрілість національної ідеї рефлексує на громадян негативні сторони ринкових відносин;
- засоби масової інформації, які виконують функцію розповсюдження інформації та певною мірою духовних цінностей суспільства, часто здійснюють негативний вплив через демонстрацію агресивної поведінки на особистість і маси¹.

Економічна ситуація завжди корелює зі ставленням громадян до держави. Україна, у якій перманентно з часів незалежності відбуваються економічні експерименти явно не на користь громадян, зазнала негативного впливу, сутність яких полягає у скептицизмі до багатьох цінностей суспільств з реально ринковою економікою, зокрема конкурентоздатності, плюралізму та відстоюванні національних інтересів.

Від теми загрози українські науковці зміщують акцент на механізм реальної підтримки національної ідентичності серед широких мас. Наприклад, етнолог Г. Бондаренко констатує, що забезпечення та підтримка національної ідентичності та її окремих складових здійснюється державою, проте це не буде нести масового позитивного результату без належного поступу в соціальній і економічній сфері. Через ці причини позитивне ставлення до власної держави та національної ідентичності в Україні часто перебивається з відчуттям втрати колишнього відносного благополуччя. Такий стан речей ще й призводить до посилення ідеологічного та культурного впливу більш економічно успішних сусідніх держав, особливо це стосується порубіжних регіонів України, що виливається в різноманітні фрагментаційні тенденції, зокрема регіоналізацію². Дійсно, за словами одного з основоположників реформи децентралізації в Україні А. Ткачука, неефективність державного управління на місцях і розвиток регіональної, а не місцевої структури управління соціальною та економічною

¹ Григор'єва О. Сучасні загрози українській ідентичності // Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми. Київ, 2008. С. 160-162.

² Бондаренко Г. Держава як фактор у процесах національної ідентифікації населення українського порубіжжя // Матеріали до української етнології: Зб. наук. пр. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2008. Вип. 7(10). С. 10-13.

сферою у період президенства Л. Кучми і В. Януковича запустили процес регіоналізації¹. Це явище нагадує собою латентну федералізацію, яка не могла сприяти консолідації українців, а навпаки зміщувала їхні ідентитети у сторону власного регіону, або гірше – у бік сусідньої держави. У результаті – деякі переважно російськомовні регіони стали жертвами ідеологічного навіювання з боку Росії, яка, отримуючи надприбутки від власної сировинної бази, створила в мас-медіа ілюзію забезпеченості власних громадян. Наклавши це на знайомі з радянської доби історико-пропагандистські кліше, в Україні було запущено дезінтеграційні процеси. Хоча ще в 2012 р. на сході України, зокрема на Слобожанщині, не були помітні стійкі регіональні ідентитети та сепаратистські настрої².

Накопичення статистичних даних і наявність відносно тривалого вітчизняного моніторингу процесів націогенезу дали змогу створити перші ретроспективні дослідження української національної ідентичності. Зокрема, Г. Редькіна на основі інформації, отриманої завдяки соціологічним опитуванням 1992-2006 рр. щодо ставлення до української культури, мови й електоральних уподобань, зазначає, що українська національна ідентичність у той період перебувала у стані амбівалентності, була неоднорідною і неструктурованою. На той час була помітна тенденція до відчуження мешканців регіонів і конструювання специфічних регіональних ідентичностей. Остання позиція, як вважає дослідниця, є основним гальмівним чинником поступу національної ідентичності. Проте песимістичну картину розбавляють дані, що говорять про наявність і зростання ваги спільних позицій, що можуть стати осердям єдиної ідентичності нації. Авторка підкреслює наявність потужного психологічного потенціалу українців щодо консолідації у єдиний національний колектив³.

¹ Ткачук А.: За три місяці в Україні сім відсотків громад об'єдналися. Це рекорд всіх часів і народів // Громадський простір. 2015. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=a-tkachuk-za-try-misyatsi-v-ukrajini-sim-vidsotkiv-hromad-objednalysya-tse-rekord-vsikh-chasiv-i-narodiv>

² Піскун О. Особливості процесів етнонаціональної ідентифікації мешканців Слобідської України // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Історичні науки». Кіровоград, 2012. Вип. 17. С. 26-32.

³ Редькіна Г. Українська національна ідентичність: потенціал психологічної консолідації населення України // Наукові записки. Київ: Інститут політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса, 2009. Вип. 44. С. 207.

Дійсно, станом на 2014 р. пропаганда місцевими елітами та російськими спецслужбами сконструйованої регіональної ідентичності на Донбасі привела до антидержавних виступів частини населення регіону та військової інтервенції держави-інспілятора. Соціальною базою такої ідентичності стали тамтешні маргінали, при чому як соціальні, так і етнічні. Перші вбачали у побудові квазіреспублік можливість підняти своє становище за допомогою так званого соціального ліфту та ймовірної реставрації певних радянських реалій, другі – можливість інтеграції Донбасу з Росією, посилаючись на «мовний аргумент» та історичний період колонізації фронтиру Дикого поля Російською імперією (так звана «Новоросія»)¹². Власне нові регіональні ідентичності, за польським дослідником Д. Вояковським, є новою потужною формою експансіонізму³. Однак приклади експансії та окупації частини інших держав за допомогою конструювання ідентичностей уже були випробувані мілітаристською Японією, міжвоєнною Польщею тощо⁴.

Стрімкий процес глобалізації та поширення інформаційних технологій викликає занепокоєння у вітчизняній гуманітаристиці через перспективу прискореного стирання граней між етносами та націями. Наприклад, Н. Кушакова-Костицька розглядає національну ідентичність у розрізі глобалізації та впливу інформації на суспільство, яке сприяє загальній уніфікації та денационалізації світу. Українська національна ідентичність, на її думку, станом на 2009 р. вирізняється трьома основними рисами:

- відсутність мовної ідентичності на території України через популярність російської мови попри значну українізацію багатьох сфер життя з часу здобуття незалежності;

¹ Дедуш О. Соціальний конструктивізм і джерела сепаратистської ідентичності на українському Донбасі // Народна творчість та етнологія. Київ, 2016. № 3. С. 85-90.

² Дедуш О. Персонаж «Шубін» як рефлексія регіональної ідентичності українського Донбасу // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації. Суми: СДПУ, 2016. Ч.2. С. 170-173.

³ Вояковський Д. Ментальні кордони в Європі без кордонів; пер. з польськ. В. Саган. 2-ге вид., доповн. Київ: Ніка-Центр, 2015. С. 12.

⁴ Дедуш О. Опосередкована окупація та конструювання ідентичностей як засоби зовнішньополітичної експансії у ХХ столітті // «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: збірник матеріалів XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 25 червня 2018 р. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 18. С. 43-47.

- недорозвиненість і фактична неуніфікованість державницької ідеології, що здатна об'єднати націю для здійснення стратегічних для держави завдань у різноманітних сферах;
- розмиття моральних і духовних цінностей, яке хоча й зародилось у колоніальний період української історії, але значно посилилось у часи розвитку України як незалежної держави. Християнська етика була замінена на ідеологічні комуністичні догми, а відродження релігійності все ж не змогло в силу низки причин стати об'єднувачем для українських громадян¹.

Слід сказати, що дослідження написане на початку активної інформатизації українського суспільства, тому консервативні зауваження автора були викликані побоюваннями подальшого прискорення глобалізації світу з відповідними втратами ідентичності, тотальною вестернізацією культур і т. п. Проте, починаючи з початку так званої «Арабської весни», світ спостерігав явище поширення радикально-консервативних ідей за допомогою мережі Інтернет та інших цифрових технологій. В Україні Революція Гідності попри свою зовнішню європейську спрямованість сформувала інформаційне поле, яке ставило за мету потребу відродження українських традицій, мови тощо. Інформаційне суспільство це насамперед суспільство вибору, у тому числі вибору ідентичності. Сам процес вибору має амбівалентний характер – одні індивіди здійснюють його через суб'єктивні причини, інші – через об'єктивні. Сучасні технології можуть активніше, а головне швидше згуртовувати індивідів за інтересами чи ідентитетами.

Проблему мінливості української національної ідентичності тривалий час не порушували через опис цього аспекту у працях західних основоположників студій ідентичностей. Проте, наприклад, Т. Ящук, відштовхуючись від того, що ідентичність є просторово-часовою та соціальною категорією, зауважує, що просторово-часова сторона національної ідентичності не є фізичною, а корелює з актуальним образом часопростору. Ідентичність зберігає цілісність як людського

¹ Кушакова-Костицька Н. Національна ідентичність як психологічна проблема особистості в інформаційну добу // Юридична психологія та педагогіка. Київ, 2009. № 2(6). С. 276-283. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2009_2_28.

«Я», так і всього людського загалу у певний момент історії. Говорячи про стан української ідентичності, дослідник скаржиться, що наша пострадянська кон'юнктура не виробила у багатьох українців «машини ідентифікації», оскільки навіть ідентичності нижчого рівня, наприклад, професійного, легко полярно перетікають і змінюються. Причиною цього є відсутність, як і у всіх пострадянських суспільств, традицій, а відтак і набору значень, які забезпечують комунікацію з минулим. Стан національної ідентичності українців вчений називає терміном «ідентифікаційне *intermezzo*», вказуючи на його перехідний характер і ймовірні докорінні зміни в майбутньому¹.

Хоча про макрорегіональну ідентичність українців писали ще В. Антонович, М. Костомаров та В. Вернадський, тривалий час ця тема у сучасній українській науці не досліджувалася. Проте О. Попович звернула увагу на те, що фундаментальною специфікою формування національної ідентичності в сучасній Україні є умови переходу від тоталітарного суспільно-політичного устрою до демократичного, на який накладається історична особливість – Україна в періоди окупації різними державами знаходилася під впливом двох кардинально протилежних цивілізацій – західної і східної. Автор вважає, що ці чинники детермінували виникнення двох основних українських ідентичностей: етнічно-української та східнослов'янської. Згідно з нею, до складу етнічно-української ідентичності входять українська мова, українська культура, власна історія. Прибічники цього типу ідентичності визначають українців як європейський тип нації. Ідентичність східнослов'янська бере за основу російсько-українську бікультурність і білінгвізм, наявність спільних історичних періодів та породжених ними міфологем, а також опозиційність до європейської ідентичності. У науковому середовищі цей тип національної ідентичності часто іменують подвійною або гібридною та пострадянською. Тут наріжним каменем стоїть ідея підкреслення спільного україно-російського коріння і відповідно неєвропейського

¹ Ячук Т. Історична пам'ять як чинник трансформації національної ідентичності в пострадянській Україні // Філософські проблеми гуманітарних наук (Збірка наукових праць). Київ, 2009. 500 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-203.html>

характеру української культури¹. Можна погодитися з тим, що російські імперські кола спробували розколоти національну ідентичність українців, трансформували суто радянську ідеологічну самосвідомість у глобально-регіональну східнослов'янську, яка не надто відрізняється від першої, але враховує сучасні реалії. На момент написання праці подібна ідентичність могла відносно мирно співіснувати, послуговуючись термінологією авторки, з етнічно-національною. Проте після революційних подій 2013-2014 рр. і російського вторгнення ця свідомість переродилася в опозиційну і деструктивну до українських держави та нації систему поглядів, яка виправдовує північно-східного агресора. Фактично її можна виключити з системи національної ідентичності українців. На нашу думку, кількість носіїв етнічно-української ідентичності значно зростає, що пояснюється кризово-мобілізаційними умовами, але і почала рух до монополії у системі нашої національної ідентичності. Така монолітність національної ідентичності, можливо, не збережеться надовго, але її нові підтипи вже не будуть орієнтуватися на обскурантистські проросійсько-східнослов'янські детермінанти.

Розуміючи превалювання свідомості *homo sovieticus* в Україні, деякі автори наважилися говорити про відсутність самої національної ідентичності як такої. Наприклад, на думку Л. Яковлевої, станом на 2011 р. серед українців була повсюдно поширена ідентичність пострадянської людини, яка є соціальною за своєю суттю та опираючись на досвід оцінює власні перспективи адаптації до нових умов². На нашу думку, ідентичність пострадянської людини не можна назвати повним еквівалентом національної ідентичності, оскільки у її корені стоять більше соціально-економічні підвалини, аніж трактування національної ідеї та національних почуттів. Тривалі економічні негаразди часто сприяють відходу національно значимих питань на другий план, а також формуванню більшою чи меншою мірою національної індіферентності.

¹ Попович О. Українська ідентичність між «Заходом та Сходом» у політичному дискурсі виконавчої влади (1994-1999) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог, 2011. С. 336.

² Яковлева Л. Формування політичної ідентичності ... С. 467-472.

Теми важливості національної культури, літератури давно визнавалися українськими науковцями. Але одним із перших про важливість української національної історіографії як чинника формування національної ідентичності заговорив С. Плохій. За ним, національна ідентичність як система поглядів є результатом роботи інструментів соціалізації (освіта, політика, преса, спорт, щоденне життя). Але крім цього, важливим у конструюванні системи національної ідентичності є колективне минуле, яке визначає її зміст. У свою чергу необхідні створення та розвиток національного історичного нарративу, який відображає відносно спільну позицію з ключових подій минувшини певної нації¹. Як представник західної школи, і Гарвардського університету зокрема, С. Плохій розуміє національну ідентичність із конструктивістських позицій, але робить зауваження щодо важливості спільного минулого і національного нарративу для «склеювання» системи ідентитетів. Така новація є спробою згладити мінуси концепції сконструйованих спільнот у випадку українців, які мають глибоку етнічну історію на одному генетичному просторі.

Буквально відразу вищезгадана теорія здобула своїх прихильників серед власне українських вчених. Наприклад, Т. Ліщук-Торчинська також визначає одним із найголовніших факторів національної ідентичності великий історичний нарратив. Його ядром, на її думку, є ідея про спорідненість національної групи за походженням, що крім історичних фактів доповнена ще й міфічними складниками. Основною функцією історичного нарративу є підтримка національної ідентичності за такими напрямками: створення морального почуття і моральної керованості вчинків; виховання на зразках героїчних сторінок історії (предків); згуртуванні спільноти, зміцненні її солідарності; спадкоємності культури тощо. Поява нового великого історичного нарративу буде основним ідейним забезпеченням перебудови і національної ідентичності².

¹ Ковальчук Н. [Рецензія на кн.: Плохій С., Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського / Пер. з англ. Микола Климчук. Київ: Критика, 2011. 600 с.] // Україна Модерна. 2012. Число 19. С. 247-250. URL: http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/441/Kovalchuk_Velykyj%20peredil.pdf

² Ліщук-Торчинська Т. Національна ідентичність та великий історичний нарратив // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: збірник наук. праць. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН., 2012. Вип. 58 (№ 3). С. 327-332.

В. Бондар погоджується з Т. Ліщук-Торчинською у тому, що основними чинниками національної ідентичності виступають поняття «історична політика» та «націоналізація історії». Перший термін є західнонімецьким за походженням і відносно сучасним, проте заходи подібного характеру задовго до появи ФРН вживались іншими державами. Основною метою заходів «історичної політики» було вироблення механізмів впливу історичних трактувань на політичні дебати. Так історія стає об'єктом дослідження (чи використання) не лише суто професійними істориками, але й політиками, що проектують майбутнє держави або нації за допомогою минулого. Дуже близько до цього поняття підходить історична пам'ять, яка часто кон'юнктурно залежить від державної позиції до низки тих чи інших питань у разі тривалого впливу на неї державної ідеології. Автор підкреслює, що у світі панує загальна тенденція політизації історії, а такі маніпуляції можуть прославляти, спотворювати або буквально стирати певні історичні факти чи події з суспільної думки. В. Бондар цитує П. Бурд'є, який називає напівофіційну історію інструментом впливу на колективну пам'ять. Матеріально це виражено в урочистих заходах до певних дат і т. п. Дослідник вбачає у політичній історії скоріше тематику наукових досліджень із метою пошуку відповідей на питання історичних інтерпретацій і їхньої ролі в політичній боротьбі. Політика конструює певну модель політичного бачення минулого. Націоналізація історії – це зміна підходів до історії у бік акцентування уваги на державотворчій нації. Для України це актуально, позаяк її історіографія перебувала в ідеологічних межах радянського історичного нарративу. Різними президентами України це робилось у свій спосіб. Л. Кравчук маневрував між ідентичностями Заходу і Сходу, Л. Кучма сприяв створенню синкретичного поєднання козацьких, радянських і націоналістичних сюжетів. В. Бондар вказує на те, що курс націоналізації президента Л. Кучми був доволі послідовним, але часто амбівалентним і кон'юнктурним¹. Низка політологів минулого і сучасності тривалий час піднімали тему потреби розробки певних стандартів презентації

¹ Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції // Історіографічні дослідження в Україні. Київ, 2013. Вип. 23. С. 377-400. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Idvu_2013_23_20.

національної історії громадянам. Ми вважаємо, що ця подача не має обмежуватися стандартною презентацією національного нарративу у шкільних підручниках, а також не має переростати в цілеспрямоване ідеологічне насадження певних історичних моментів, оскільки таким способом можна повторити досвід пострадянських автократій, наприклад, Узбекистану, Туркменістану, Білорусі. На порядку денному стоїть актуальне завдання – сформуванню ідейний корпус єдиної суспільної позиції до конкретних подій історії України, що буде сприяти консолідації української політичної нації. Така робота проведена зокрема з фактом засудження і визнання геноцидом українців Голодомору за межами України. Однак низка історичних подій досі репрезентовані в українській суспільній думці часто не в хорошому для національної історії та інтересів світлі. Громадяни-носії такої позиції можуть піддатися деструктивному впливу потужних пропагандистських спецоперацій Росії чи інших зацікавлених сторін.

На тлі зростання антагоністичних настроїв у суспільстві у 2013 р., викликаних цілеспрямованими заходами для регіоналізації України режимом В. Януковича, в українській науці виникають перші праці, присвячені антиукраїнським типам ідентичностей. Для прикладу, В. Троян висунув теорію двох великих груп ідентичностей в Україні: національно-патріотична і орієнталістична. Носії національно-патріотичної ідентичності вважають пріоритетними культурні аспекти і форми, а саме мову, історію, походження, традиції. У геополітичній орієнтації вони вдаються до теми антиазійства та повернення України в лоно європейської цивілізації. Відповідно Росія та її спадок у нашій історії визнається деструктивним через багатовікову окупацію, яка характеризувалася русифікацією та навіть фізичним знищеннями українців. До представників орієнталістичної ідентичності дослідник включає тих, хто ігнорує національний шлях розвитку, перебуваючи у пошуку інших геополітичних структур. Зазвичай це носії ідей відродження наднаціональних утворень або входження в уже наявні. Головним рушієм тут зазвичай виступає ностальгія за культурною перевагою (у випадку певних меншин).

Прихильниками подібного типу ідентичності експлуатується питання культурної загрози, яка часто є не реальною, а уявною¹.

Тему загрози сепаратизму через штучні регіоналістські тенденції, у тому числі і в царині ідентичностей, продовжив О. Карабіло. Він наводить доволі чисельний перелік характерних рис національної ідентичності українців:

- Регіональна нерівність у розміщенні економічних потужностей, яку західна наука називає внутрішнім колоніалізмом, що є джерелом для загроз проявів сепаратизму в економічно віддалених регіонах.
- Політизація етнічності, яка є об'єктивним процесом, що переходить у стадію етнічного ренесансу разом із накопиченням суперечностей у процесу державотворення.
- Відсутність загальнонаціонального політичного консенсусу, особливо у питаннях чіткого геополітичного курсу.
- Руйнація «етнокультурного поділу праці та підприємництва». На думку дослідниці, «свідомість аграрного сектора України містить антиросійський компонент, створює чинник міжетнічної упередженості»².
- Перебування етнічної еліти в кризовому стані водночас є ініціатором політизації та загострення міжгрупових взаємин.
- Наявність регіонального партикуляризму, що фактично розділяє державу на клани, які активно борються один з одним. За такого стану речей національні цінності відверто зневажаються.
- «Політичний автономізм» російської меншини в ареалах їхньої значної чисельності, який взяв курс на конструювання спільноти подібної на етнос із наднаціональними цінностями.
- Збільшення ступеню іредентизму в деяких західних регіонах (Закарпаття), яка виливається у спробу конструювати нову націю і створити в наслідку новий осередок напруженості¹.

¹ Троян В. Національна ідентичність в контексті сучасного українського регіоналізму // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Центрально-східна Європа: двадцять років системних трансформацій і геополітичних змін». Рівне: Рівненський інститут слов'янознавства, 2013. С. 230-233.

² Карабіло О. Національно-етнічна єдність та ідентичність українців у трансформаційний період // Наукові записки. Серія «Культурологія». Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Культура в горизонті сталих і плінних ідентичностей» (12--13 квітня 2013 року, м. Острогож). Острогож, 2013. Вип. 11. Частина 1. С. 382-383.

Можна погодитися з багатьма пунктами О. Карабіло, проте слід зазначити, що цей виклад все ж є політично спрямованим до центристського спектру, тому не враховує багатьох реалій, що створили деякі проблеми. Етнічний ренесанс є безперечно позитивним явищем, особливо для етносів та націй, які тривалий період перебували в колоніальній залежності. Суперечності, які породжує етнічний ренесанс є не чим іншим, як реакцією постімперських реліктів на процеси зміцнення нації. Якщо дослідниця має на увазі крайній націоналізм, то попри популярність ультраправих ідей вони не посідають домінантне становище в суспільстві. Дивна заява про «антиросійський компонент аграрної свідомості» теж апелює до певних кліше, які побутують у системі поглядів проросійських сил. Вочевидь опозиція до українського аграрія (селянина) пов'язана з його індивідуалістським менталітетом, який конфронтує з російським колективним уявленням про суспільні відносини, що органічно розвинулися в умовах радянського соціалізму. Побутова ксенофобія є поширеним явищем у різних прошарках різних за розвитком держав, але класифікувати його як одну з основних рис української національної ідентичності виглядає вкрай тенденційно. Загрози від російського іредентизму і конструювання квазіетносів на Донбасі справдилися у 2014 р., буквально через рік після публікації дослідження О. Карабіло. Хоча сепаратизм на сході та півдні України був процесом не безпосередньо пов'язаний із українською ідентичністю, а результатом вдалих інформаційних маніпуляцій на сприятливому ґрунті інших ідеологічних реліктів, законсервованих у конкретних проблемних регіонах.

Ще один напрям російських інформаційних спецоперацій щодо створення нових ідентичностей на базі регіональних, тепер вже на заході України, був порушений у збірнику «Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку», який вийшов теж у 2013 р. Автори видання, зокрема Г. Скрипник, говорять про сепаратистські політтехнології, які перетворюють регіональні особливості українців Закарпаття, які стосуються

¹ Карабіло О. Національно-етнічна єдність ... С. 383.

місцевої говірки, зразків матеріальної та нематеріальної культури, на нібито аргументацію існування на тих теренах окремого східнослов'янського етносу, що може претендувати на своє державне утворення. Однак дослідниками українців Закарпаття та сусідньої Пряшівщини у Словаччині, наприклад М. Сополігою, було спростовано міфи щодо так званого «русинства»¹. Від себе скажемо, що Росія, яка досі не вийшла з геополітичної парадигми імперського збирання земель і створення держав-клієнтів, і надалі шукає в Україні нові регіони, де за допомогою софістичної «аргументації» та різноманітних спекуляцій з історичними фактами можна створити умови для появи сепаратизму чи стану перманентної напруженості. Для прикладу можна назвати український Буджак. Строкатий етнічний склад, близькість проросійського квазідержавного Придністров'я й економічні труднощі регіону вже дозволяють РФ створювати потрібні їй настрої. Значною проблемою є те, що часто це робиться за допомогою українського законодавства. Наприклад, у 2019 р. у Болградському районі подано документи на створення об'єднаної територіальної громади, яка включає у себе весь тамтешній ареал проживання болгарської меншини, замість пропонованих двох ОТГ. При цьому порушено основоположні для децентралізації принципи спроможності та розміру громад, закладаючи умови для протоавтономій в Українській державі².

Водночас офіційний курс режиму В. Януковича на асоційоване членство у ЄС підняв і в українських студіях питання щодо місця національної ідентичності в рамках європейської. Зокрема, О. Жарська вважає національну ідентичність важливою передумовою входження України у європейські політичні структури. Українська ідентичність, за нею, є першим етапом здобуття ідентичності європейської, а її потужність стає важливим запобіжником втрати самобутності. Важливим для цього є виявлення спільного минулого, історичних подій чи міфів, але у рамках християнської доктрини. Суттєво на свідомість і

¹ Скрипник Г. «Русини» – етнонім, що має українців єднати... // Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2013. I-XXIV..

² Синяк Д. Етнічний фактор не стоїть на заваді об'єднанню громад. Результати дослідження. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11970>

ідентичність українців, на думку О. Жарської, вплине імплементація європейської не за формою, а саме за духом, системи правосуддя та вільне пересування у межах об'єднаної Європи¹. Такий підхід до національної ідентичності витриманий у дусі німецького християнського демократизму, який є послідовним адвокатом євроінтеграційних процесів у Старому Світі. З одного боку, християнські демократи вважають розвиток особистості первинною цінністю, але цей розвиток неможливий без взаєморозуміння, взаємодопомоги на рівні суспільства. Для українців як переважно християнської нації, яка тривалий час перебувала в координатах атеїстично-матеріалістичного трактування моралі, ця модель, на нашу думку, дійсно змогла б стати одним із інструментів ціннісного оздоровлення.

Продовжуючи тему пропонованих «реформ у національній ідентичності», порушену ще Ж. Деркач у 2005 р., варто звернути увагу на погляди Н. Годзь. Авторка, цитуючи дослідника єврейського народу Ш. Еттингера, вважає, що для нормального функціонування національної держави, національна ідентичність має містити елементи месіанства, наводячи як приклад, окрім євреїв, також греків та римлян, які свого часу створили величні цивілізації та держави². Якщо аналізувати цю тезу, то з нею можна частково погодитися, поглянувши, наприклад, на новітню історію Польщі. Складна кон'юнктура після Першої світової війни не завадила створити полякам незалежну державу, оскільки польські очільники в очах населення та цивілізованого світу окреслили месіанську роль Другої Речі Посполитої як східного бастиону проти більшовизму. Це, з одного боку, стало потужним фактором зміцнення ідентичності польської нації, до того розірваної між трьома імперіями, а з іншого – забезпечило міжнародну підтримку молодій державі³. Варто сказати, що подібний імідж намагається вибудувати й сучасна Україна, але розмитість та

¹ Жарська О. Європейська ідентичність громадян як чинник формування зовнішньополітичного розвитку України // Політологічні записки. Северодонецьк, 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_38

² Годзь Н. Ідентичність та культурні стереотипи на тлі соціально-екологічних стратегій // Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія «Культурологія». Острог, 2014. №. 14 (1). С. 51-52.

³ Дедуш О. Формування польської національної ідентичності. Порівняння з українським аналогом // Мовний простір слов'янського світу. Тези доповідей III Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених, 26 травня 2017 р. Київ, 2017. С. 27-30.

неглобальність ідеології «руського мира» для Заходу не дає змогу цивілізованому світу повноцінно сприймати українську націю як певного захисника від російської агресії.

Близьким до цивілізаційного, але в рамках власне національної ідентичності українців є підхід В. Хомрач. Автор веде мову про українську «мовно-національну ідентичність», виділяючи два її типи:

- 1) західна – це переважно громадянсько-національна ідентичність, інакше названа як ідентичність рівноправних громадян Української держави, заснована на історичній території, належності до політико-юридичної спільноти, політико-юридичній рівності членів, спільній громадянській культурі та ідеології;
- 2) східна – це ідентичність, виражена фактично етнічною ідентичністю, що включає основним ідентитетом наголос на спільності походження та цінності рідної культури¹. У своїй праці авторка посилається на погляди В. Трояна, змінивши назви типів і деталізувавши їхню сутність.

Російське вторгнення в Україну та перехід української нації на передній рубіж цивілізованого світу спричиняє появу більшої кількості міждисциплінарних статей і праць, пов'язаних із національною ідентичністю. Тут можна згадати Л. Ярошенко, яка визначає формування національної ідентичності синергетичним процесом, що при проведенні досліджень вимагає врахування комплексу феноменів так званих точок біфуркації або роздвоєного неповернення. Вони є індикаторами «збудженого стану» систем і знаходяться на абстрактному перехресті, і навіть незначне зовнішнє коливання може стати причиною подальших трансформацій еволюційних шляхів². Національна ідентичність, як і будь-яка категорія буття та історії людства, містить такі часово-трансформаційні піки, що змінюють свою форму й сутність до невпізнання через накопичення інших несингулярних численних якостей. Саме дослідження біфуркаційних трансформацій дасть змогу виробити ефективну державну програму з підтримки процесу консолідації нації навколо

¹ Хомрач В. Політико-мовна ідентичність ... С. 54-55.

² Ярошенко Л. Соціокультурний феномен «національна ідентичність»: соціально-філософський аналіз // Гілея: науковий вісник. Київ, 2015. Вип. 102. С. 189-193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_49.

національних інтересів, а також дасть змогу завдяки моделюванню ситуацій створювати ефективне прогнозування настроїв серед носіїв української національної ідентичності.

Розглядаючи питання національної ідентичності через призму категорій війни та миру, Є. Бистрицький визначає національну ідентичність культурним горизонтом, який є умовою нашого буття, нашими діями назовні. Вона може існувати лише у сфері конкретних дій і вчинків. Тут, за дослідником, закладена подвійна сутність ідентичності. Породжена певним досвідом із ціннісних векторів, вона дає змогу вийти за межі наявного досвіду. Саме тут, як зазначає Є. Бистрицький, і розходяться два основних підходи у розумінні цього феномену – модерний і новітній. У питанні культури національна ідентичність виконує функцію її предметного втілення, бо існує завжди у двох формах – буттєвої можливості й історичної завершеності¹. Подібні «дієві» особливості української національної ідентичності в її стосунках з архетипом «українець» виділяє політолог О. Вовченко. За ним, вони набувають трьох форм: 1) зіткнення; 2) толерантна взаємодія; 3) кардинальна зміна, відрив від традиційної ідентичності за допомогою схем спрощеної раціональності².

Суспільно-політичні, економічні та зовнішньополітичні труднощі в Україні після 2014 р. поставили на порядок денний питання розуміння місця українця у світі. Наприклад, Т. Полухович вказує на те, що основним негативним фактором національної ідентичності українців є фактична відсутність її престижу та фактори, що руйнують цей престиж: «Багатошаровість етнічних елементів в українстві, агресорська позиція сусідньої Росії до процесів інтеграції України до європейського співтовариства; російська автократична політика»³. Загалом у сучасному світі популярна теза про те, що прихильність до громадянства та ідентичності потрібно здобувати не шляхом пропаганди, а побудовою загального добробуту. Така модернізація розуміння нації вносить

¹ Бистрицький Є. Проект війни: від ідентичності до насильства // Філософська думка. Київ, 2015. № 1. С. 61-74.

² Вовченко О. Архетиповість українського суспільства як визначальний чинник самоідентифікації нації (безпековий вимір): дис. канд. політ. наук: 21.01.01. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2016. С. 97-98.

³ Полухович Т. Національна ідентичність і культурна традиція... С. 8-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2016_17_4

космополітичну лепту у цю сферу. «Я живу там, де мені добре» – цей головний консюмеристський слоган сучасного світу не показує ефективності, оскільки посиляється на раціональні складові людського буття, тоді як національна ідентичність є скоріше емоційно-іраціональною категорією.

Концепція національної ідентичності як вічного безуспішного пошуку компромісу висвітлена філософом В. Сіверсом. Усі здійснені спроби звести національну ідентичність до таких розпливчатих характеристик, як мова і територія, марні, позаяк її серцевинне поняття – нація – теж не несе однозначності та часто залежить від контексту вживання. Відштовхуючись від розуміння національної ідентичності як виконання вимоги тотожності самій собі щодо певної спільноти у процесі змін, автор вважає за необхідне зробити ключовою рисою цього явища гідність. Свою позицію він пояснює визначенням «гідності» Е. Канта, яке говорить про свободу особистості від негативних практичних мотивів, насамперед, корисливості. Саме корисливість, за В. Сіверсом, не дає змогу змінюватися державі та нації у позитивній динаміці, а євроатлантичні прагнення України можуть слугувати лише зовнішнім виразником справжніх ціннісних змін суспільства¹. Попри таку песимістичну філософську позицію В. Сіверса щодо можливості досягнення консенсусу в розумінні національної ідентичності можна заперечити, що більшість цих абстрактних і масових явищ мають двоїсту природу, а саме кореляцію водночас до великих груп людей і окремого індивіда. Такі явища майже ніколи не претендують на досягнення повного консенсусу, оскільки у їхній сутності вдало поєднується елемент об'єднання індивідів і елемент особистого духовного простору, де є значна свобода розуміння тих чи інших елементів національної ідентичності. Але підтримка дискусії в гуманітаристиці з цього приводу дає змогу підтримувати систему відносно єдиних підходів і оперативно реагувати на якісні суспільно-ідейні зміни, що рефлексують на національну ідентичність і дотичні до неї феномени.

¹ Сіверс В. Цінність трансформації національної ідентичності // Путро Олексій Іванович (2 липня 1940 р.– 7 грудня 2011 р.). Київ: НАКККіМ, 2017. С. 162-164.

Значні зміни у суспільній свідомості та фактична поразка російського пропагандистського міфу про східнослов'янську православну цивілізацію в Україні дозволила з нових позицій розглянути суперечності в українській національній ідентичності. Наприклад, М. Рябчук у праці «Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності» (2019 р.) провів ґрунтовний аналіз основних наукових теорій національної ідентичності та зіставив українські найактуальніші події з історичним розвитком українців, адже, як ми раніше з'ясували, події можуть суттєво впливати на національну ідентичність. Дослідник наголошує на тому, що в українців за сприяння відповідних державних інституцій і громадянського суспільства з'явився шанс подолати ідентифікаційну амбівалентність, яка полягає у наявності пострадянських підходів до розуміння місця у світі власної національної спільноти у рамках держави¹. Можна погодитися з М. Рябчуком у тому, що багато пострадянських реліктів у сприйнятті українцями самих себе було подолано «шоковою терапією», яка виникла внаслідок прямої збройної агресії Російської Федерації. Однак російський агітпроп також не стоїть на місці та під виглядом впровадження нових світоглядних позицій через формально незалежні медіа та фонди може впливати на стан української національної ідентичності на рівні мас. Така амбівалентність перетворюється на багатовекторність і фрагментацію ідентифікаційних практик. Наприклад, під виглядом новітньої ідеології лібертаріанства можливо просувати космополітичні ідеї денационалізації, а під виглядом ліберального пацифізму – рухати Україну до здачі національних інтересів і капітуляції перед російським неоімперським проектом. Тому без синхронізації зусиль проукраїнської громадськості та державних органів українці не здатні впоратися з новими загрозами для національної ідентичності.

Отже, визначаючи фактори та специфіку української національної ідентичності, більшість українських дослідників виділяють серед них негативні чи кризові та наголошують на потребі зменшення їхніх проявів. Також у баченні

¹ Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.

особливостей української національної ідентичності оформилася «реформістська течія», яка єдиним шляхом до позитивних змін у державі визнає проведення реформи національної ідентичності, однак методи втілення цієї реформи у них все ж розходяться. Особливо дискусійним є питання взаємовідносин національної ідентичності українців із глобалізацією – чи органічно інтегруватись у систему мета національних ідентичностей, зокрема європейської або для збереження якнайбільшої самобутності українців адекватно протистояти глобалізаційному розмиттю національних рис. Перелік чинників і особливостей української національної ідентичності напряду залежав від ситуації в державі. Якщо мова йде про початок 1990-х рр., то серед авторів помітне повне обожнення національної ідентичності з характерними особливостями української культури і віх етнічної історії. Кінець 1990-х – середина 2000-х рр. позначені впровадженням у перелік чинників ідентичності українців держави та її політики у цій царині. З середини 2000-х рр. серед найважливіших чинників національної ідентичності чільне місце посідає громадянське суспільство або потреба його побудови, а у темі специфіки активно розвивається проблема ідентифікаційної цілісності українців і множинності ідентичностей. Слід також підкреслити значну прогностичну цінність багатьох досліджень, які фактично передбачили в Україні можливість сепаратистських заколотів, навіть у переважно етнічно українських регіонах. Актуальною є також позиція дослідників, яка вказує на важливість уміщення в комплекс національних цінностей геополітичних орієнтацій, що не є опозиційними до української державності.

3.2. Сучасні вияви української національної ідентичності крізь призму рецепцій вітчизняних науковців

Зацікавлення національною ідентичністю не могло не вплинути на суміжні напрямки дослідження відображення національного буття людини в матеріальній та нематеріальній культурі, діяльності. Особливо така тенденція набула інтенсивності в останні роки, що пов'язано зі збільшенням репрезентативності «національного» у таких сферах, як архітектура, міський простір, одяг. За словами папи Іоанна Павла II, певна традиційна архітектура разом із іншими елементами рідного простору створює відчуття психологічної комфортності, яка в свою чергу формує своєрідну та неповторну національну ідентичність¹. Спробуємо розглянути вітчизняні дослідження матеріальних і нематеріальних виявів української національної ідентичності.

Перш за все потрібно розглянути дослідження української культури як комплексу, що є водночас сховищем, передавачем та генератором національної ідентичності українців. Тут варто виділити працю Г. Скрипник «Українська культура як джерело державного самоствердження нації», де автор охоплює найрізноманітніші елементи культури українців, складний період боротьби за українську культуру. Також Г. Скрипник торкається актуальності демократичного розвитку держави для формування здорової і конкурентоздатної культури української нації, а відтак і її ідентичності. Було також помічено, що станом на 2008 р., попри значний поступ у процесі захисту культурного надбання українців, нікуди не зникли систематичні прояви руйнування споконвічних матеріальних та духовних надбань. Все це відбувається через застарілу нормативно-правову базу у цій сфері, недосконалі механізми реєстрації й обліку пам'яток, розквіт «чорної» археології, недостатність фінансування музейних установ².

Вперше у вітчизняній науці до проблем пошуку національних мотивів в архітектурі звернулися на межі 1960-1970-х рр. Саме тоді радянська архітектура

¹ Jan Paweł II. Pamięć i tożsamość. Kraków: Wyd-wo Znak, 2005. 174 s.

² Скрипник Г. Українська культура як джерело державного самоствердження нації // На сторожі української народної культури: матеріали міжнар. наук. конф. Київ, 2008. С. 3-8.

через тиск зверху шукала нові ідеї для відходу від форм сталінсько-хрущовського ампіру. У Середній Азії та на Кавказі процес утілення національних форм у нову архітектуру, таких як імітація казахських юрт, вміщення середньоазійської панджари, стилізація будівель під кавказькі оборонні башти, йшов більш жваво та цілеспрямовано, ніж на європейській території СРСР¹. Було помічено, що архітектура зберігає більш автентичний стиль саме там, де є унікальні кліматичні показники. Одним із таких регіонів була Західна Україна, де через дощову погоду у житлових будинках поширене будівництво критих галерей, а у культових спорудах – навісів (опасання)². Східніші регіони України у цьому плані більше підлягали впливу загальносоюзних тенденцій використання «правильних» соцреалістичних архітектурних форм.

Серед сучасних досліджень національної ідентичності в архітектурі слід відзначити роботи Б. Черкеса. Власне, ситуацію з репрезентативністю української національної ідентичності на мапі України дослідник уявляє як біполярну модель, яка розділена на східну, центр якої локалізувався у Донецьку, і західну з центром у Львові. Фактично це є роздвоєнням української ідентичності на соціокультурну й етнополітичну як результат тривалого цивілізаційного розриву. Сам розрив підтримується відсутністю єдиного пантеону героїв та міфів, які виникли через «мирну трансформацію колонії у самостійну державу»³. З точки зору архітектури національна ідентичність почала з'являтися в архітектурних ансамблях із середини 1990-х рр. Але цей процес стосується переважно великих міст, зокрема Києва і Львова. Ці намагання, на думку автора, є формою пошуку стабільних і неперехідних цінностей, яких так потребує пострадянське суспільство⁴.

Колега Б. Черкаса Я. Юрик також ґрунтовно й одним із перших в Україні почав досліджувати вияви ідентичності в архітектурі, зокрема міста Львова й інших. За ним, ідентичність в архітектурі є своєрідним діалектичним процесом творення та збереження об'єктів архітектури шляхом взаємозв'язку з унікальним

¹ Утенова Ш. В поисках национальной формы // Строительство и архитектура Узбекистана. Москва, 1988. № 6. С. 22.

² Яралов Ю. Национальное и интернациональное в советской архитектуре. Москва, 1971. С. 38.

³ Черкес Б. Національна ідентичність в архітектурі міста: монографія; Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів, 2008. С. 47.

⁴ Черкес Б. Національна ідентичність в архітектурі ... С. 80.

довкіллям, що є відображенням архітектурно-розпланувальних, композиційних, містобудівних, образних вирішеннях різних історичних і національних архетипів¹. Автор вважає, що національна ідентичність в архітектурі є одним із важливих компонентів інтегральної ідентичності певного архітектурного об'єкта, що в свою чергу є підсумком нашарування на цей об'єкт національної ідентичності архітектора чи архітекторів усіх змін призначення та використання будівлі протягом її історії². Можна цілковито погодитися з автором щодо намагання будь-якого політичного режиму підлаштувати наявну та нову архітектуру під свої ідеологічні ідеали, а відповідно через них налаштувати, скажемо так, ідентифікаційні ретранслятори. На нашу думку, ступінь власних ідентифікаційних нашарувань на наявну архітектуру корелює з типом держави та суспільства. Якщо це тоталітарна держава, то ряд будівель буде носити комплексний ідеологічно-ідентифікаційний посил, виражений елементами декору, загальним задумом будівлі, місцем побудови, оздобленням стаціонарними гаслами тощо. Демократичні держави відходять від використання ідеології в архітектурі, окрім деяких елементів зовнішньополітичного курсу та зосереджуються на показі національної ідентичності, яка може виражатися через прикрашання національним орнаментом, символами і т. п.

На тлі відродження релігії в Україні вітчизняна наука почала долучатися до вивчення національної ідентичності у сакральній архітектурі. Серед першопрохідців варто згадати Р. Гнідця, який виводить початок інтеграції українських національних мотивів із кінця XVIII ст., що йшло разом із загальноєвропейськими тенденціями³. Сакральна архітектура «українського стилю» була фактично заборонена на початку XIX ст. через обмеження

¹ Юрик Я. Вплив ідентичності на формування архітектури Львова у XX ст.: дис. ... канд. арх.: 18.00.01. Львів., 2012. С. 8.

² Черкес Б., Юрик Я. Ідентичність та пам'ять у міському середовищі // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Архітектура». Львів, 2014. № 793. С. 36.

³ Гнідець Р. Традиція у формах баневих завершень церков українського архітектурного модерну та їх вираження в сучасному храмуванні // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Архітектура Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. № 632. С. 7–14.

будівництва триверхих, тридільних або хрещатих церков¹. Хоча на початку ХХ ст. виробляється новий український модерний стиль, подальші політичні події приводять до занепаду сакральної архітектури на теренах підросійської України. На нашу думку, самі факти заборони будівництва сакральних будівель із українськими національними елементами навіть російською владою, імперською за формою, яка до того ж декларує «глибоку духовність», свідчать про їхній значний потенціал як ретрансляторів національної ідентичності.

Близько до дослідників архітектури стоїть напрям, який розглядає загалом міський простір як поле взаємодії людей із національною ідентичністю. Починаючи з історіософських студій Р. Козеллека, який одним із перших виділив важливість як окремих міських монументів, так і загального історичного ландшафту², різноманітні суміжні дисципліни значно розвинули своє бачення рефлексії національної ідентичності у міських носіях історичної пам'яті. Як показує досвід, певний державний лад намагається залишити свій слід у просторі населених пунктів через встановлення ідеологічних чи політичних пам'яток або принаймні замінює чи стирає попередні такі намагання попередників. Це відповідно впливає на національну ідентичність, але лише за умов, якщо ці монументи не суперечать національній історії та традиціям. Лише тоталітарно-терористичні режими могли переламати національну ідентичність і перетворити національних героїв на антагоністів, однак такий стан речей відразу руйнувався при ослабленні пропагандистсько-ідеологічних заходів, і врешті-решт національна ідентичність стрімко відроджувалася.

Колектив авторів І. Коваль, В. Підшивалкіна та О. Яремчук розглянули у спільній монографії вплив монументального мистецтва на національну самосвідомість українців як фактор історичної психології. Пам'ятники на вулицях українських населених пунктів є матеріальним відображенням або наявної націобудівної кон'юнктури або фіксує процеси консервації певних елементів минулих епох у людському матеріальному просторі. Крім власне політичних і

¹ Гнідець Р. Національна ідентичність архітектури українських церков у традиції та новаторстві їх вираження // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Архітектура»: збірник наукових праць. Львів, 2015. № 836 С. 168–175.

² Козеллек Р., Шеррер Ю., Сігов К. Історичні пошуки ідентичності. ...144 с.

ідеологічних пам'ятників, останні з яких навіть на момент написання монографії застаріли, в Україні, як помітили автори, набувають популярності монументи рефлексії унікальності України чи її місця у світі. Зокрема мова йде про пам'ятник географічному центру України біля міста Шпола та пам'ятник одному з географічних центрів Європи біля Рахова. Важливим також є факт передачі пам'ятників між регіонами в межах однієї держави, як це сталося з переданою Донецьку київською скульптурою архангела Михаїла, що мало підкреслити єдність України. Написи на пам'ятниках є потужними ретрансляторами як реальної національної історії, так і національних міфів українців. Загалом, автори поділяють пам'ятники за присвятою на такі підгрупи:

- 1) присвячені українській мові та літературі;
- 2) релігійні, пов'язані з національною самосвідомістю;
- 3) історичним особам і подіям;
- 4) присвячені державній символіці України;
- 5) присвячені особливостям української національної кухні або регіональних продуктів харчування;
- б) ті, які відображають риси національного характеру українців¹.

Попри очевидний розважально-туристичний характер таких пам'ятників вони виражають потребу мати матеріальне вираження речей, які дають почуття гордості та історичної пам'яті, але потребують втілення у камені, металі чи інших матеріалах через свою духовну чи якісно-матеріальну специфіку.

Близько до монументального мистецтва стоять студії сучасного вуличного образотворчого мистецтва, зокрема муралів, які в Україні, особливо після Революції Гідності, стали потужним механізмом демонстрації національної ідентичності. У багатьох містах і селищах України з'явилися мурали та інший стріт-арт присвячений Небесній сотні та сучасним захисникам України. Спочатку ці форми вуличного мистецтва мали аматорський і нелегальний статус, зокрема графіті Лесі Українки, Т. Шевченка й І. Франка як сучасних українських

¹Историческая психология: истоки и современное состояние: монография / Г. Балл, В. Васютинский, И. Голубович, К. Дементьева, Л. Засекина; ред.: И. Коваль, В. Подшивалкина, О. Яремчук; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова. Одесса, 2012. С. 248 -277.

революціонерів на вулиці М. Грушевського. Згодом у місті Києві з'явилися офіційно замовлені монументальні персоніфіковані мурали, присвячені Лесі Українці та двом відомим державним діячам новітньої доби – М. Грушевському та П. Скоропадському¹. У такий спосіб досягається компроміс: завдяки осучасненню міського простору вуличним мистецтвом у місті залишається присутність елементів, що ретранслюють важливі для історії держави чи міста постаті та події.

Дотичною до монументальних виразів національної ідентичності є тема символіки національних грошових знаків. Політичним і психологічним потенціалом грошей давно займається наукова дисципліна – економічна психологія, яка, використовуючи теорію економічної ідентичності Г. Брейквел, виділяє такі основні національно орієнтовані сенси валюти: національну самоповагу, національну цілісність, спадкоємність, відмінність, ефективність². Дослідниця валютної політики Т. Шемет вважає підтримку національної ідентичності однією з найголовніших функцій національної валюти. На думку дослідниці, це здійснюється двома шляхами: по-перше, емісія грошей центральними органами «щоденно нагадує громадянам про їхній зв'язок із державою і єдність з нею», а по-друге, валюта, наче національна мова, через своє щоденне використання підкреслює приналежність громадян до одного цілого і згладжує протиріччя між ними³. Нас також цікавить візуальна сторона грошей, де найчастіше зображають знакові для національної історії постаті та монументальні споруди. Британські славісти С. Франклін та Е. Віддіс звернули увагу на те, що українські візуальні символи на українських банкнотах, зокрема легендарні постаті, національні кольори і символи, давньоруські князі та гетьмани, допомогли відкинути російські ідеологічні претензії на «російськість» українців і українських земель. Зображення легендарної сестри засновника Києва Либідь на

¹ Дедуш О. Патріотичний персоналізований мурал міста Києва як ретранслятор української національної ідентичності // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С.Грушевського). Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Київ, 2016 С. 385-388.

² Пелагеша Н. Європейська ідентичність: зміст, функції, механізми формування // Мультиверсум. Філософський альманах. Київ, 2007. С. 12-34.

³ Шемет Т. Трансформація грошового суверенітету держави в умовах міжнародної конкуренції валют // Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2012. №. 14 С. 30-33.

перших купоно-карбованцях є втіленням жіночних національних символів, аналогічних Статуї Свободи для американців, статуй Британії для британців і Маріанни – для французів. За словами С. Франкліна та Е. Віддіс, цей прийом є вдалою актуалізацією сенсу стародавності своєї столиці, що відображає динамізм історії. Водночас використання давньоруських персоналій (князь Володимир, Ярослав Мудрий), назв (гривня) та символів (тризуб, «Руська правда») є таким собі змаганням із російською національною ідентичністю, яка теж намагається вивести свою державність із часів Київської середньовічної держави та зображає подібне на рублях¹.

Змішане матеріально-духовне втілення національної ідентичності, на думку українських науковців, несе у собі національний і сучасний з національними мотивами одяг. Значення одягу як маркера етнічної окремішності було помічено ще першими етнографами. Також одяг і його елементи часто ставали об'єктом політичного розрізнення у часи революційних змін або повстань, наприклад, сорочки французьких камізарів (від середньофранц. *camise* – сорочка)², штани революціонерів санкюлотів³ і помаранчеві шарфи британських протестантів-оранжистів⁴. В українській історії одяг також мав політично-мілітарне значення, зокрема одяг козаків із елементами вбрання степових народів. У часи визвольних змагань 1917-1920-х рр. варто згадати Синьожупанну, Сірожупанну дивізії та запорожців-чорношличників, які будучи одними з найбільш боєздатних військових формувань УНР та Української держави, стали символом національно орієнтованої уніформи, втілюючи на практиці українську національну ідею. У ті ж часи існували головні убори, які стали символами політичної боротьби українського народу – мазепинка та петлюрівка⁵, названі на честь двох видатних

¹ Franklin S, Widdis E. National identity in Russian culture: an introduction. Cambridge University Press; 2006. Feb 2. pp. 24-29.

² Cabanel P. Histoire des Cévennes, coll «Que sais-je?». PUF, 1998, p. 60.

³ Волобуєва Т. Политическая символика в истории костюма // Вестник Московского государственного областного университета. Москва, 2011. № 3. С. 107-112.

⁴ Шепелева И. Цветовая палитра как важнейший фактор формирования самосознания нации // Лингвострановедение: методы анализа, технология обучения: материалы IX межвуз. науч. семинара. Москва, 2011. С. 161-163.

⁵ Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). 4-е вид., змінене і доп. Львів: Світ, 1992 704 с.

українських політичних діячів, хоча другий із переліку головний убір мав британське походження¹.

Значний інтерес до національного одягу як до ретранслятора національної ідентичності виник після здобуття незалежності України. Хоча період 1990-х рр. був позначений труднощами, пов'язаними зі скороченням виробничих потужностей підприємств легкої промисловості, які випускали національний костюм, проте українське народне вбрання перестало бути лише радянським сценічним символом підтримки традиційної культури². Хоча потенціал одягу у цій площині визнають не всі науковці, зокрема за результатами опитувань О. Косміної, проведених у 2005 р. Вона стверджує, що молода генерація українців не сприймає культуру одягання елементом національної ідентичності, а вжиток традиційного українського вбрання зосереджується лише у сільській місцевості³.

Традиційний одяг є одним із найпопулярніших матеріальних виразників ідентичності кожної етнічної спільноти чи титульного етносу певної нації. Тому українські дослідники, розглянувши суто матеріальну сторону проблеми, почали заглиблюватись у символічне та навіть політичне значення народного одягу для українців. Актуальним для суміжних досліджень національної ідентичності та національного одягу є робота В. Косіва «Народний костюм як вияв української ідентичності у графічному дизайні УРСР та діаспори (1945-1989)». У праці автор наводить приклади з життя підрадянських і діаспорних українців, коли національний одяг ставав чи не єдиним інструментом вираження власної самобутності як в умовах ідеологічної денационалізації, так і далеко від української землі. В. Косів зауважує, що в той період у графіці починає переважати київський і полтавський взірці народного костюму, причиною чого було «декілька мотивацій». По-перше центральноукраїнський костюм був таким собі державооб'єднавчим символом, який у позитивному сенсі нівелював регіональні відмінності українців, що зміцнило її як політичну спільноту. Як

¹ Харук А. Крила України: Військово-повітряні сили України, 1917–1920 рр. Київ: Темпора, 2008. С. 51.

² Пономар Л. Сучасний контекст функціонування народного вбрання: традиції, новачі та перспективи // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю традиційна культура України XXI століття як складова культурної політики: сучасний стан, загрози, перспективи. Київ, 2016. С. 24.

³ Косміна О. Українське традиційне вбрання в сучасному урбаністичному середовищі (з досвіду етносоціологічного дослідження) // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2006. Випуск 21. С. 34.

показовий В. Косів згадує альманах «Український календар» польських українців, переважно лемків і колишніх жителів Надсяння, які жодного разу не використали у графіці видання свої регіональні традиційні костюми, натомість тут зустрічаються центральноукраїнські, подільські та гуцульські строї. Другою мотивацією цієї тенденції науковець називає зручні формально-графічні властивості центральноукраїнського костюму, оскільки не знаходився на периферії та був адекватно відділений від впливів сусідніх народів і через свою відносну невимогливість до художніх засобів був легко пізнаваний повсюдно в Україні. У підрадянській Україні ця простота імпонувала соцреалістичній парадигмі у мистецтві, яка могла репрезентувати індустріально-промисловий потенціал союзної республіки. Третім чинником вищезгаданого процесу стало намагання радянської влади зменшити роль регіональної автентичності, замінивши її формальною присутністю «національної форми» у мистецтві та на урочистостях. Таку методику компартійні ідеологи апробували в інших республіках. Винятки з нальотом вульгаризації становили зображення за тематикою «возз'єднання Західної України з іншими українськими землями», де західні українські регіони презентували малюнками з гуцульським і бойківським строєм, а решту українських регіонів – із усередненим полтавським строєм. Північноамериканська діаспора була менш схильна до узагальнень у питанні національного костюму, відтак у графіці національного характеру увага зверталась і на регіональні варіанти костюмів. Загалом, на думку В. Косіва, на кінець 1980-х рр. графічні зображення з національним убранням стали безсловесним способом вираження протесту проти радянської дійсності з її сутнісною денационалізацією¹. Уніфікація образів або матеріальної культури завжди супроводжує розвиток національної ідентичності, оскільки така собі централізація символізму дає змогу ефективніше концентрувати увагу наявних і потенційних носіїв національної ідентичності на конкретних її елементах. Подібно до процесів побудови ієрархії стереотипів відбувається свідомо чи

¹ Косів В. Народний костюм як вияв української ідентичності у графічному дизайні УРСР та діаспори (1945-1989) // Українська вільна академія наук. Новини з Академії New York, 2016. С. 29-35.

підсвідома селекція символів національної ідентичності, при чому перевага надається простішим, більш виразним зразкам етнонаціонального символізму.

Ще радянська влада вбачала у кобзарській творчості загрозу своєму ладу в Україні, тому з початку 1930-х почала систематично знищувати народних співців. У сучасній Україні після демократичних перетворень почалось активне вивчення кобзарської спадщини та її вплив на ідентичність українців. Зокрема у 1998 р. виходить аналітична стаття Т. Мартинової, де предметом дослідження виступає вплив кобзарських дум на формування «національно-історичної самосвідомості». Авторка доходить висновку, що народна творчість є дуже подібною до суспільної психології, тому вони можуть не лише відобразити, але і створювати нові елементи національної самосвідомості. Важливо, що кобзарські думи, окрім суто побутових і ментальних описів, містили такий важливий для національної ідентичності архетип героя, українського козака, у якому концептуалізуються й ідеї волі, незалежності. Інший не менш важливий для українця архетип, презентований у кобзарських думках, – земля, яка є не лише простором проживання, але і простором діяльності та творчості. За Т. Мартиновою, кобзарі також були носіями моралі та цінностей демократизму, які в певний момент у силу історичних обставин зникли на практиці, але це не відобразилося на авторитеті виконавців дум серед українців¹. Підтвердженням важливості феномену кобзарства в українській ідентичності є той факт, що кобзарі були чи не єдиним мистецьким класом, знищеним практично повністю в часи сталінського терору. Більшість кобзарів не були класичними музикантами, оскільки мали вади зору, а відтак свою діяльність перетворювали скоріше в самопожертву, яка допомагала транслювати минулі та тодішні національні образи іншим українцям.

Національна література тривалий час була чи не єдиним простором, де можна було торкнутися питання національної ідентичності. ХХ ст. у цьому плані стало доволі специфічним, позаяк українська радянська література була суворо цензурована, національні мотиви в ній дозувались, а емігрантська література

¹ Мартинова Т. Вплив народної творчості на формування національно-історичної самосвідомості українського народу (на прикладі кобзарських дум) // Культура народів Причорномор'я. Симферополь, 1998. С. 195-199.

змінювалася під впливом літератури місця проживання майстрів слова. Опісля здобуття незалежності ідеологічні та геопсихічні обмеження були зняті, проте виникло питання актуальності написання нових творів сучасними українськими письменниками, які заглиблені у тему національної самобутності, культури та ідентичності. І низка українських науковців дослідили ці процеси.

Рефлексії національної ідентичності у сучасних літературно-художніх виданнях спробувала дослідити Л. Василик. Вона погоджується з твердженням В. Здоровеги, що відсутність власної держави компенсувалася потужним розвитком національної, зокрема публіцистичної літератури, оскільки саме там можна було презентувати власне духовне утвердження та самозахист¹. Основними складовими національної ідентичності, які фактично її і сформували, які авторка називає культурними концептами у національній публіцистиці, є Україна, Бог, душа, пам'ять. Сюди вона також додає модули «свободи», «осягнення національного простору як державного Дому». Л. Василик вважає, що саме національна публіцистична література дає змогу повністю описати усі сторони національного буття, значно доповнюючи розуміння сутності національної ідеї, і прищеплювати «основні положення європейського персоналізму», або, інакше кажучи, європейську метаідентичність². Важко не погодитися, бо така ідея не нова для європейської гуманітаристики. Націоналізм у Європі виник у часи розквіту романтизму у літературі, тому саме твори цього жанру актуалізували теми національного простору, мови, історії, культури тощо. Безперечно, наявність національної літератури є ознакою розвиненості ідентичності, а активність публіцистичної літератури може свідчити про здатність репрезентувати національну ідентичність у актуальній, простій для більшості людей формі, що дасть змогу популяризувати її у широкому загалі.

Подібною проблематикою, але щодо сучасної української поезії займається Т. Урись. На думку дослідниці, сучасна, а відтак у більшості соціально та національно орієнтована поезія, передає цілий масив ментальних, культурних,

¹ Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості. Львів: Паіс, 2004. С. 225.

² Василик Л. Концептосфера національної ідентичності у публіцистиці сучасних літературно-художніх видань // Теле- та Радіожурналістика. Львів, 2010. Вип. 9 Ч. 2. С. 16 –21.

часово-просторових даних і національних символів, які здатні «створити або реставрувати національну свідомість реципієнтів». Окрім подолання минулих деструктивних явищ, нова українська поезія стикається з новими викликами, зокрема нав'язування космополітичного світогляду, сприйняття як щось не значиме національної держави та створення комплексу непотрібності українця в Україні. Дослідниця коротко характеризує специфіку кожного покоління нових українських поетів. Для поетів 1980-х рр. був характерний саркастично-іронічний погляд на суспільно-політичні проблеми, для митців 1990-х рр. – глибокий аналіз духовної атмосфери доби з її песимізмом, а для 2000-х рр. – зосередження на власній особистості, внутрішньому світу та нездатності вирватися за межі незручного для них простору і часу. Але всі періоди української нової поезії були пронизані ідеєю побудови демократичної держави в умовах духовно поневоленого суспільства, через що такі поезії часто містять осуд самих українців через ментальні проблеми та неокolonіальні відголоски. Серед основних мотивів, де є рефлексії національної ідентичності, Т. Урись виділяє селянські, міські, соціальні мотиви, мотиви роду, дитинства, митарств українця-митця тощо¹. Хотілося б додати, що поезія є більш тонкою мистецькою структурою, яка висловлюючись у етнолінгвістичній манері більш повно передає через низку художніх прийомів специфіку національної мови, ментальність нації як її носія та є потужним засобом збагачення словникового запасу пересічного українця, особливо через актуалізацію раніше питома українських, але тих, що вийшли з побутового вжитку, слів. До слова, перший літературний твір українською мовою «Енеїда» був саме поетичним, а основоположник української літератури – Т. Шевченко також створив переважну більшість україномовних творів у поетичному розмірі.

Подібні студії презентації української національної ідентичності, але через призму українського пригодницького роману як нового жанру літератури було проведено Д. Семеновою. В українських пригодницьких романах увесь

¹ Урись Т. Мотив як маркер модусу національної ідентичності в сучасній українській поезії // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія». Ужгород, 2016. № 2. С. 253-256.

глядацький фокус спрямовувався на класову, метанаціональну союзню ідентичність і лише поодинокі міг бути підкреслений регіональний колорит головних героїв. Д. Семенова як приклад наводить твори «Навколо світу у 50 днів» Я. Кальницького і В. Юрезанського, «У нетрях» О. Донченка, «Шхуна “Колумб”» М. Трублаїні, де згадувалося географічне українське походження їхніх героїв, але їхні цінності були суто радянськими. Діаспорні українські твори були позбавлені ідеологічно-денаціональних штампів, тому ширше презентували національну ідентичність у своїх творах. Герої «Тигроловів» І. Багряного, «Прометейового вогню» С. Любомирського не лише презентують національні мотиви, демонструють повагу до національної історії, але у процесі зіткнення з інокультурними антагоністами отримують нові емпіричні враження подібні до тих, які переживали більшість вимушених українських емігрантів¹. Ідентифікаційний і ідеологічний потенціал літератури був помічений ще на зорі доби Романтизму, оскільки вона не лише описувала типові чи бажані національні образи, але й демонструвала лінгвістично-психічні особливості певного етносу чи нації. Героїчно-пригодницькі сюжети фактично ставали сучасними аналогами національних епосів, які апелюють до почуття національної гордості. На жаль, українська пригодницька література у середині ХХ ст. мала обмежений ідейно-територіальний простір через окупацію України тоталітарним, ідеологічно чужим до теми національного режимом, проте все ж мала свої визначні зразки.

О. Ліщинська спробувала окреслити вияви національно-культурної ідентичності у модерному зображальному мистецтві українців. Вона, погоджуючись із такими дослідниками, як С. Кримський, А. Макаров, М. Ольховик, Б. Парахонський, М. Сулима, Л. Ушкалов, Д. Чижевський, визначає одним із найголовніших архетипів української культури стиль бароко, який у епоху постмодернізму знаходить своє друге народження². Доказом цього виступає актуалізація міфу про прекрасне минуле, яке виражається у явищі,

¹ Семенова Д. Національне у структурі ідентичності в українських пригодницьких романах середини ХХ ст. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог, 2013. Вип. 12(2). С. 429-431.

² Ліщинська О. Вияви національно-культурної ідентичності в сучасній українській візуальній культурі // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог, 2014. Випуск 14. Частина 1. С. 91.

запропонованому Т. Гундоровою – «необароковий карнавальний постмодерн»¹. Важливо, що необароко подібно до свого жанрового предка має егалітарне наповнення, яке завжди імпонувало українцям, а це в свою чергу передбачає постмодерністську демократизацію та фольклоризацію мистецтва такого штибу². О. Ліщинська приділяє увагу мистецьким творам, які присвячені «перекодуванню викривленої інтерпретації історії та культури в пострадянський час». Серед них відеотвір А. Савадова і Г. Сенченка «Інтермісія» (1994 р.), де було спростовано численні історичні міфи та стереотипи, а також художні проекти В. Сидоренка: «Жорна часу», «Аутентифікація», «Левітація», «Новий ковчег», «Деперсоналізація». Аспекти ідентичності українців, які корелюють зі сприйняттям світу, Європи, були порушені у двох відео інсталяціях С. Пета «Дихання» та «Сни про Європу», що були презентовані на Київській бієнале сучасного мистецтва у 2012 р. Більш конкретно О. Ліщинська виділяє три типи основних націокультурних маркерів: історичні (козак, бандура, кобза), екофілійні (калина, виноград, квіти) й етнообрядові («дерево життя», писанка, етнічний орнамент). Щодо образу козака, а саме козака Мамаю, то він є чи не найважливішим виразником низового бароко в українському візуальному мистецтві протягом останніх 300 років. У сучасній інтерпретації згаданий образ виразився в історико-культурологічному фестивалі «Мамай Фест» на Дніпропетровщині у 2013 р., однойменних піснях гуртів «Воплі Відоплясова» і «Кому Вниз», кінострічці «Мамай» (2003 р.) режисера О. Саніна та численних мистецьких виставках³. Завершуючи свою статтю, авторка наводить події Євромайдану як приклад національного та постмодерного мистецького перфоменсу. Крім політичної серцевини, протест супроводжувався величезною кількістю мистецьких акцій, концертів тощо. Але важливо, що це був не

¹ Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ, 2005. 263 с.

² Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ, 2008. С. 319.

³ Ліщинська О. Вияви національно-культурної ідентичності в сучасній українській візуальній культурі // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог, 2014. Випуск 14. Частина 1. С. 92-94.

традиційний спектакль, а художній акт, який працював із реальністю, водночас творячи необарокову фестивальну культуру¹.

У статті «Протидія інформаційній агресії як умова формування національної ідентичності в сучасній Україні» дослідниця Г. Никитюк окреслює перелік законів і нормативно-правових актів, які суттєво впливають на формування національної ідентичності у потрібному державі руслі. Серед них випрацювана у 2007 р. «Стратегія національної безпеки для захисту інформаційного простору від розмивання суспільних цінностей та ідентичності», «Доктрина інформаційної безпеки» (2009 р.) з описом головних проблем і напрямів подолання негативних інформаційних впливів, Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» тощо. Серед державних інституцій, які є рефлексорами державної політики у сфері ідентичності, авторка дає наступний перелік: Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, провідні державні національні та регіональні медіа, а також Українська студія телевізійних фільмів «Укртелефільм». Нормативно-правові акти, які стосуються вищезгаданих інституцій також є потужними чинниками державної політики у сфері національної ідентичності².

Отже, окрім дослідження сутності, складових, функцій, специфіки й історичної періодизації національної ідентичності, українські науковці часто звертаються до теми дослідження її виявів в українській матеріальній і нематеріальній культурі. Це важливо для розуміння всього спектру наукового осмислення ідентичності української нації. Переважно науковців хвилює проблематика збереження національної символіки або державно-політичний символізм, який репрезентує українську минувшину чи національні інтереси. Особливо актуальним для сьогодення стає вивчення сучасного мистецтва, нової архітектури. В інших державах ці галузі співзвучні з процесами глобалізації, які

¹ Лещинська О. Вияви національно-культурної ідентичності ... С. 96.

² Никитюк Г. Протидія інформаційній агресії як умова формування національної ідентичності в сучасній Україні // Теоретичні та прикладні питання державотворення. Київ, 2014. № 14. С. 134-146.

певною мірою нівелюють національні мотиви та архетипи. Україна не зовсім схожа на інші країни у цьому процесі, оскільки тривалий період табування національних елементів у культурі за радянських часів змінився активним зростанням інтересу до всього українського за походженням. Окрім дослідження національної ідентичності та відтворення її у матеріальній і нематеріальній культурі, мають місце гібридизація з сучасними елементами й адаптація до теперішніх реалій або смаків традиційних українських культурних елементів. Це дає змогу такому культурному продукту бути конкурентоздатним на місцевому та навіть світовому ринку, водночас маючи у собі актуальне патріотичне символічне наповнення.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовані загальні результати дослідження та представлені основні положення праці. У період із 1991 р. до кінця 2010-х рр. тема української національної ідентичності виступає предметом студій потужного масиву вітчизняної наукової літератури, що є свідченням активного процесу її оформлення в актуальну проблему української історіографії. Це детермінувало актуалізацію питання проведення історіографічного осмислення таких досліджень в Україні. Здійснений нами історіографічний аналіз означеної теми дає змогу констатувати таке:

- За умов відновленої державності низка іноземних концепцій із теми національної ідентичності слугували потужним теоретичним базисом для розгортання вітчизняних розробок проблем названого явища. На першому етапі розвитку українських досліджень феномену (початок 1990-х – 2000-й рр.) основний теоретичний імпульс давали: а) праці з психоаналізу З. Фрейда та К. Г. Юнга, де, власне, й було сформульовано саме поняття «ідентичність» та описано механізми його формування; б) дослідницький спадок Е. Еріксона, який, студіюючи явище ідентичності, сформував базову екзистенціалістську теорію «криз ідентичності»; в) праці представника наукового переніалізму Е. Сміта, насамперед «Національна ідентичність», яка стала найпопулярнішим теоретичним фундаментом для українських дослідників національної ідентичності. У згаданій праці нація визнається продуктом розвитку етносу, а оскільки цей постулат був співзвучним із розумінням явища вітчизняними вченими, то помітно імпонував їм. На другому етапі (початок 2000-х – середини 2010-х рр.) теоретичний вплив на українських дослідників проблеми справили концепції Ю. Габермаса, численні представники конструктивізму, зокрема Б. Андерсон, неофрейдисти, насамперед Е. Фромм, прихильники теорії місць пам'яті тощо. Проте слід зазначити, що в кінцевому результаті здобутки української науки не вилились у простий огляд і компіляцію іноземних видань, а сприяли перевірці їхньої достовірності шляхом накладання вищезгаданих теорій на українську дійсність. У результаті часткових спростувань і уточнень домінуючих теорій зарубіжних учених уможливилось

вироблення власних унікальних підходів, дотичних до суто національних ознак ідентичності українців.

- У період із середини ХІХ ст. до 80-х рр. ХХ ст. українськими науковцями було описано явища, фактично близькі до феномену «національна ідентичність», а також саму ідентичність української нації. Названий проміжок часу умовно можна поділити на два етапи:

1. Теоретичні пошуки сутності поняття (середина ХІХ ст. – початок 70-х рр. ХХ ст.). Характеризується наявністю низки термінологічних пропозицій щодо опису явищ, подібних до ідентичності українців: «активне національне усвідомлення» О.-І. Бочковського, «традиційно-національний дух» Д. Донцова, «однотипний національний ряд», «вільний дух» М. Шлемкевича, «українська психіка» О. Кульчицького, «дух нації» А. Княжинського. Також у цей період уперше, зокрема В. Антоновичем і В. Вернадським, було заявлено про макрорегіональну специфіку ідентичності українців, яка полягала у більшій відповідності вітчизняних цінностей європейським, а не російським або подібним до них. М. Шлемкевичем здійснено першу спробу класифікації типів носіїв «вільного духу» за персоніфікованою системою, яка наразі активно використовується у новітніх елітологічних підходах до вивчення національної історії. Практично всі дослідники ідентичності цього періоду торкнулися проблеми складових і чинників ідентичності українців, а представник української радянської історичної науки І. Крип'якевич першим актуалізував питання історичної періодизації української національної самосвідомості.

2. Студії власне української національної ідентичності у її взаємозв'язку з ментальністю (початок 1970-х – кінець 1980-х рр.) представлені переважно напрацюваннями діаспорних спільнот, зокрема Б. Цимбалістим та іншими дослідниками при українських наукових осередках у Північній Америці. Саме тоді виходять перші україномовні чи ті, що стосуються безпосередньо України, праці, де вживається термін «національна ідентичність». Особливої уваги заслуговує доробок Б. Цимбалістого, де було окреслено основні риси української політичної, а не етнічної нації, яку можна збудувати лише в незалежній Україні.

Утвердження та розвиток національної ідентичності залежать від ступеня її пристосування до сучасного буття українців, а не лише від зв'язку з традиційними елементами культури, які частково втратили своє прикладне значення.

Отже, можна з упевненістю сказати, що українська наука в період із середини XIX ст. до кінця 80-х рр. XX ст. з урахуванням здобутків західних вчених усе ж виробила низку положень, які відбивають українську специфіку, досі є актуальними для сучасного вітчизняного напряму досліджень національної ідентичності та можуть у подальшому сприяти появі нових підходів і висновків на цю тему.

- Розуміння українськими дослідниками поняття «національна ідентичність» пройшло еволюційний шлях від трактування явища як суто психологічного або етнічно-культурного до його авторських інтерпретацій в контексті комплексних міжконцептуальних підходів. Певна понятійна фрагментарність у використанні різних термінів, зокрема «національна свідомість», «національна самосвідомість», «українська ідентичність» тощо, до початку 2010-х рр. змінюється на практично повсюдне використання єдиного терміну «національна ідентичність» із урахуванням як індивідуального, так і групового характеру явища. З початку 2000-х рр. виникають перші, під умовною назвою, «гібридні» теорії національної ідентичності, які за змістом дистанціювалися від недоліків переніалізму та конструктивізму й вирізнялися залученням менш поширених до того концепцій, зокрема – комунікативної, теорії історичної пам'яті і т. ін. Ключовою серед цих теорій є ідея про потребу вивчення національної ідентичності українців як унікального явища з помірно доцільним застосуванням щодо нього наукових рефлексій інших націй.

- Періодизація розвитку національної ідентичності українців у сучасній українській історіографії є однією з найбільш дискусійних проблем. У процесі формування і поступу української національної ідентичності спостерігалась тісна залежність ідентифікаційних практик від стану та історичних етапів розвитку української спільноти. Загалом ми виділяємо чотири основні підходи до історичної періодизації української національної ідентичності, які суголосні

таким історичним етапам становлення нації та детерміновані їхніми особливостями:

1) «руський» (XIII – XV ст.). На думку представників цього напрямку, національна ідентичність в українців є аналогом етнічної та почала формуватися в період від початку остаточного розпаду племінних об'єднань східних слов'ян на території України до консолідації українських земель у складі Великого Князівства Литовського. Представники: Н. Гончарова, А. Наконечний, Б. Парахонський, О. Майборода, М. Козловець;

2) «домодерної нації» (з кінця XVI – середини XVII ст.) – її репрезентанти (О. Струкевич, Ф. Медвідь, М. Скринник, М. Степико, С. Бойко, Н. Макаренко) обстоюють думку про те, що найбільш ранні ідентифікаційні практики датуються часами перших козацьких повстань та з'яви так званої домодерної нації;

3) «модерної нації» (з початку XX ст.). За поглядами представників цього періоду (С. Іванюк, Ю. Лібер, М. Кармазіна) початок формування української національної ідентичності можна приурочити до початку XX ст. – часу формування модерної нації (події революції 1905 р. та визвольні змагання 1917-1920 рр.).

4) сучасний (від 1991 р. – донині). Представники цього періоду наголошують, що українська національна ідентичність або почала формуватися лише з проголошенням незалежності, або ще перебуває у процесі формування й не замінила етнічну остаточно. Представники: Н. Пелагеша, Р. Пахоменко, Я. Калакура, Н. Костіна. О. Подибайло.

Дискусійним питанням у сучасному історіографічному доробку вітчизняних вчених є датування періодизації перебігу націоідентифікаційних практик. Хоча подібні процеси характерні й для інших національних історіографічних традицій, зокрема російської та польської, в Україні це, ймовірно, є наслідком ідеологічного опору російській пропаганді, яка привласнює собі давньоруський період історії усіх східних слов'ян. Разом із цим впродовж останніх п'яти років значно популяризувався «державницький» метод визначення точки відліку української національної ідентичності, який ототожнює

українське державотворення ХХ ст. з початком національної ідентифікації. Автори альтернативних підходів до датування ідентифікаційних процесів в Україні часто уникають зазначення конкретних періодів формування національної ідентичності українців, пояснюючи це або відсутністю ідентичності нації в Україні як такої, або називаючи початком цього явища лише середини 2010-х рр.

- Проблема функцій національної ідентичності тривалий час вирішувалася застосуванням двоїстої системи авторства Е. Сміта, яка хоч і вдосконалювалася українськими вченими, але була фактично незмінною до початку 2000-х рр. Слід зазначити, що перелік функцій залежав від дисциплінарного спрямування науковців, які торкалися цієї теоретичної царини. Зокрема, психологи часто ігнорували функції політично-історичного спрямування, а етнологи, етнополітологи й історики, навпаки, звужували суто психологічний набір функцій ідентичності нації. Соціологи здійснили спробу вибудувати ієрархію функцій, а також у цьому ключі відслідкувати їхню еволюцію. У деяких авторських класифікаціях функціональних особливостей національної ідентичності є дублювання окремих функцій із застосуванням синонімічних назв. Імовірно це є наслідком намагання створити оригінальні українські концепції на цьому базисі.

- Наукове бачення складових української національної ідентичності багато в чому нагадує ситуацію з підходами до її функцій: перші дослідження містили перелік Е. Сміта, іноді з одним-двома додатковими елементами. Проте економічні труднощі та нерозвиненість інституту правової держави в Україні змусили частину вчених відмовитися від «юридичного» й «економічного» компонентів національної ідентичності, які запропонував вищезгаданий дослідник. Загалом, підходи до переліку складових національної ідентичності можна поділити на дві великі групи: 1) конкретно-компонентні, куди відносять такі складові, як національна мова, територія, почуття єдності з представниками своєї нації, національна історія тощо; 2) процесові – ті, які описують процеси національної ідентифікації та дуже подібні до чинників. Наприклад, сюди можна віднести знання про власну територію, повагу та дотримання національних звичаїв, сприйняття національного простору як зони комфорту і т. ін. Також наразі

невирішеною проблемою є питання ієрархізації складових національної ідентичності, яке хоча й підіймалось в українській сучасній науці, але не було зведене до якоїсь «ядерної» концепції. Деякі з авторів під складовими української національної ідентичності часто розуміють її функції та чинники. На нашу думку найбільш актуальним є підхід до розуміння структури національної ідентичності, який відштовхується від її трьохкомпонентного характеру: етнічних ідентитетів, державно-національних інтелектуальних інституцій та внутрішньої національної комунікації.

- Студії чинників і специфіки української національної ідентичності значною мірою залежали від суспільно-політичних процесів в Україні. Наприклад, до кінця 1990-х рр. національну ідентичність українців автори розглядали в контексті етнічної специфіки української культури, історії, ментальності тощо. Особливий акцент вони робили на наслідках багаторічної окупації українського народу іншими державами, що завдали значної шкоди вищезгаданим категоріям і українській ідентичності взагалі. З посиленням ролі держави та певним покращенням економічного становища наприкінці 1990-х рр. в українській науці виникає тенденція відображення державних інститутів як одних із найголовніших будівничих національної ідентичності та української політичної нації. З 2002 р., після першого значного електорального успіху національно-демократичних полісил, серед українських вчених розпочинається дискусія про громадянське суспільство як носія адекватної національної ідентичності. Тенденція посилилася після акцій громадянського протесту, відомих під назвою Помаранчевої революції, яка за словами багатьох дослідників, зокрема С. Бойко, С. Пахоменка, М. Подибайла, стала чи не першим свідченням наявності в Україні справжньої нації або громадянського суспільства, об'єднаного спільною національною ідентичністю. Приблизно з 2006-2007 рр. помітне наростання нігілістичного вмісту наукових дискурсів українських вчених – йдеться про незавершеність процесів націобудівництва, спостерігається ескалація ролі часто штучних і зовнішньо інспірованих регіональних ідентичностей, недостатність заходів держави задля формування громадянського суспільства. Причинами

подібних процесів були загальне розчарування українців у реформуванні країни, початок різностороннього тиску Російської Федерації, зокрема активізації антиукраїнської пропаганди у російських ЗМІ та церковних інституціях РПЦ в Україні, торгівельних воєн тощо. Також варто зазначити, що з середини 2000-х рр. розширилися тематичні рамки студій, урізноманітнилися чинники і специфіка української національної ідентичності в наукових рефлексіях вітчизняних учених. Кожен із авторів намагався удосконалити свій перелік факторів з урахуванням якнайбільшої кількості фактів, процесів, політичних та економічних тенденцій і т. ін. Із 2010 р., після реваншу проросійських політичних еліт в Україні, серед чинників національної ідентичності українським науковим співтовариством все більше називаються зовнішньополітичні, зокрема проблема орієнтації різних регіонів України на різні за цінностями геополітичні проєкти – євроатлантичні структури та російські неоімперські утворення. У цьому контексті у вітчизняних працях йдеться про регіоналізацію, яка штучно підтримувалася режимом В. Януковича та була вдалим ґрунтом для зростання сепаратистських настроїв навіть серед етнічних українців. Після 2014 р. українські дослідники актуалізують нові чинники національної ідентичності: інформаційна безпека, військова могутність, конкретність у зовнішньополітичній орієнтації та економічній перебудові країни як можливість звільнитися від російських зазіхань як у теперішньому часі, так і в довгостроковій перспективі.

- Дослідження виявів української національної ідентичності в українській традиційній та сучасній культурі є однією з найважливіших частин усього комплексу вітчизняних студій згаданого явища. Якщо спершу автори торкалися здебільшого проблем виявлення ідентифікаційного потенціалу традиційної культури чи текстів фольклору, то з кінця 1990-х рр. ці студії поширюються на твори професійної культури – архітектуру, міський простір і літературу. Загалом, можна окреслити два дослідницьких вектори історіографічних студій ідентичності: 1) за виявленням ідентифікаційного потенціалу етнокультури та в різних проявах буття нації 2) за національною історико-політичною і соціо-культурною ресурсністю, пов'язаною з символічним наповненням подій та

персоналій, які відіграли важливу роль в історії України у боротьбі за незалежність держави, культурному розвитку нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абушенко В. Проблема идентичностей: специфика культурфилософского и культур-социологического видения // Вопросы социальной теории: научный альманах. Москва, 2010. № 4. С. 128-146.
2. Андрусів С. Західноукраїнська література 30-х рр. ХХ ст.: Проблема національної ідентичності. Львів, 1996. 390 с.
3. Антоненць М. Проблеми національної самосвідомості молоді // Радянська школа. Київ, 1991. №. 2. С. 5-9.
4. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. Київ: «Дніпро», 1991. 238 с.
5. Антонович В. Три національні типи народні. URL: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>
6. Артеменко А. Штучність і природність національної ідентичності // Гуманітарний часопис. Харків, 2010. № 2. С. 12-16.
7. Артюх В. Національна ідентичність та місце історії в її структурі: збірник // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць ДДПУ / М-во освіти і науки України, Дрогобицький держ. пед. ін-т ім. І. Франка. Дрогобич, 2002. Вип. 6. С. 14-23.
8. Астаф'єв А. Національна ідентичність у сучасному світі // Українська політична нація: Генеза, стан, перспективи / за ред. В. Крисаченка. Київ: НІСД, 2004. С. 225-230.
9. Багмет М. Молодь і відродження національної самосвідомості. Київ, 1992. 162 с.
10. Бадан А. Трансформація української ідентичності в умовах глобалізації // Філософські обрії. Полтава, 2004. № 12. С. 112-124.
11. Бистрицький Є. Проект війни: від ідентичності до насильства // Філософська думка. Київ, 2015. № 1. С. 61-74.

12. Бойко С. Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.12. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 20 с.
13. Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції // Історіографічні дослідження в Україні. Київ, 2013. Вип. 23. С. 377-400. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Idvu_2013_23_20.
14. Бондаренко Г. Держава як фактор у процесах національної ідентифікації населення українського порубіжжя // Матеріали до української етнології: Зб. наук. пр. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2008. Вип. 7(10). С. 10-13.
15. Бондаренко Ю., Пасічник В. Школа: проблеми ментальності та національної самосвідомості // Слово і час. Київ, 1993. №. 6. С. 70-77.
16. Борисов В. Теоретико-методологічні основи формування національної самосвідомості. Краматорськ, 2003. 519 с.
17. Боришевський М. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ: Беркут, 2000. 63 с.
18. Боришевський М. Національна самосвідомість у формуванні особистості–громадянина // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на ХХІ століття // Київ-Чернівці: Київський військовий гуманітарний інститут, 1997. С. 330-338.
19. Бочковський О. Вступ до націології // Генеза. Київ, 1996. № 1(4). С. 81-107.
20. Брижицька С. «Я не самотній...»: Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть ХІХ ст. – середина 20-х років ХХ ст.): монографія. Черкаси: Брама-Україна, 2006. 191 с.
21. Василик Л. Концептосфера національної ідентичності у публіцистиці сучасних літературно-художніх видань // Теле- та Радіожурналістика. Львів, 2010. Вип. 9. Ч. 2. С. 16 – 21.

22. Васильєва Л. Національна ідентичність, мова та культура // Вісник Львівського університету. Серія філологічна.. Львів, 2004. Випуск 35: Літературознавство. С. 373-382.
23. Вернадський В. Українське питання і російська громадськість / пер. Н. Білоцерківець // Вітчизна. Київ, 1988. № 6. С. 172–177.
24. Веселовський С. Ідентифікації громадян України як чинник її зовнішньополітичного розвитку: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2000. 19 с.
25. Вівчарик М. Українська нація: шлях до самовизначення: монографія / М. Вівчарик, П. Панченко. В. Чмихова. Київ: Вища школа, 2001. 287 с.
26. Вільсон Е. Українці: несподівана нація. Київ: Видавництво «К.І.С.», 2004. 552 с.
27. Вільчинська І. Етнічна та національна ідентичність сучасної української молоді // дис... канд. політ. наук: 23.00. 05. 2002. Київ: Київський національний ун-т будівництва та архітектури, 2002. 20 с.
28. Вовченко О. Архетиповість українського суспільства як визначальний чинник самоідентифікації нації (безпековий вимір): дис. канд. політ. наук: 21.01.01. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2016. 213 с.
29. Волобуєва Т. Политическая символика в истории костюма // Вестник Московского государственного областного университета. Москва, 2011. № 3. С. 107-112.
30. Волович О., Воропаєва Т. Проблеми самоідентифікації російськомовних українців // Стратегічні пріоритети. Київ, 2007. № 4. С. 86-90.
31. Воронкова В. Місце і роль України в глобалізаційних процесах сучасності // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Запоріжжя, 2009. № 37. С. 16-32.
32. Воропай Т. В. С. Соловьѳев и современные споры о национальной идентичности. (аналитический обзор) // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Реферативный журнал. Москва, 2004. Серия 3: философия. С. 159-172.

33. Вояковський Д. Ментальні кордони в Європі без кордонів; пер. з польськ. В. Саган. 2-ге вид., доповн. Київ: Ніка-Центр, 2015. 320 с.
34. Гирич І. Між російським і українським берегами: В. І. Вернадський і національне питання, в світлі щоденника 1917–1921 рр. // *Mapra Mundi*. Львів, 1996. С. 735–756.
35. Глебова Н. Соціальна, національна, етнічна ідентичність: вітчизняний досвід // *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Серія «Соціологія». Миколаїв, 2012. №. 201. Вип. 189. С. 119–122.
36. Глотов Б. Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу: автореф. дис ... д-ра філос. наук: 09.00.03. / Національна академія держ. управління при Президентові України; Дніпропетровський регіональний ін-т держ. управління. Дніпропетровськ, 2008. 32 с.
37. Гнатенко П. Национальная психология: монография. Днепропетровск: Поліграфіст, 2000. 213 с. URL: <http://amkob113.ru/gnt/>
38. Гнатюк О. Прощання з імперією. українські дискусії про ідентичність. Київ, 2005. 528 с.
39. Гнідець Р. Національна ідентичність архітектури українських церков у традиції та новаторстві їх вираження // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Архітектура»: збірник наукових праць. Львів, 2015. № 836. С. 168–175.
40. Гнідець Р. Традиція у формах баневих завершень церков українського архітектурного модерну та їх вираження в сучасному храмобудуванні // *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Архітектура. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. № 632. С. 7–14.
41. Годзь Н. Ідентичність та культурні стереотипи на тлі соціально-екологічних стратегій // *Наукові записки Національного університету Острозька академія*. Серія «Культурологія». Острог, 2014. №. 14 (1). С. 47-59.
42. Головка В. Ідентичність як метафора: шлях від психології до історіографії // *Український історичний журнал*. Київ, 2002. № 3. С. 23–34.

43. Гончарова Н. Становлення самосвідомості українського народу в умовах повсякденного буття (сутність і генеза): автореф. дис. канд. філос. наук. Одеса: Південноукраїнський педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського, 1996. 20 с.
44. Гофман И. Представления себя другим в повседневной жизни. Москва, 2000. 304 с.
45. Гриб О. Національна та етнічна свідомість як соціокультурний феномен: дис... канд. соціол. наук: 22.00.06; Львів: Львівський держ. ун-т ім. І. Франка., 1998. 173 арк.
46. Григор'єва О. Сучасні загрози українській ідентичності // Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми. Київ, 2008. С. 160-162.
47. Гримич М. Ідентичність, етнічність, етнічна ідентичність: терміни та поняття (на матеріалах сучасної північноамериканської науки) // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2009. № 28. С. 46-54.
48. Грицак Я. 26-й процент, або Як подолати історію. Київ:, 2014. 136 с.
49. Грицак Я. Парадокси національної ідентичності // День. Київ, 2007. URL: <http://www.day.kiev.ua/189810/>
50. Грушевський М. Про українську історіографію XVIII століття. Кілька роздумів // Український історик: Журнал історії і українознавства. Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен. Рік XXVIII/XXIX. 1991–1992. № 3–4 (110–111); 1–4 (112–115).
51. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. 263 с.
52. Гуревич П. Проблема идентичности человека в философской антропологии // Вопросы социальной теории: научный альманах. Москва, 2010. № 4. С. 64-87.
53. Даніліян Г. Національна ідентичність «постновітньої» доби: механізм та перспективи розвитку // Філософські обрії. Полтава, 2005. № 14. С. 79-91.

54. Дарморіз О. Національна ідентичність як чинник міжкультурної комунікації в сучасному світі // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія: «Філософія». Острог, 2012. Вип. 10. С. 3-12.

55. Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламі XVI-XVII ст. (Підсумки, джерела, методи дослідження) // Сучасність. Київ, 1992. № 3. С. 65-74.

56. Деменко Б. Етномонізм духовних засад української культури у формуванні національної музичної самосвідомості // Київський інститут культури: Зб. наук. пр. Київ, 1994. С. 5-20.

57. Дербак А. Духовні засади становлення національної самосвідомості (соціально-філософський аналіз): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Ужгородський національний ун-т. Київ, 2006. 183 арк.

58. Деркач Ж. Проблема національної ідентичності і формування громадянського суспільства в Україні // Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава // Матеріали XIII Харківських міжнародних Сквородинівських читань. Харків: ТОВ «Прометейпрес», 2005. С. 193–195.

59. Дедуш О. Архетипна автаркія у російській масовій культурі в кінці ХХ – початку ХХІ ст. // «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28-29 жовтня 2016 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 19-22.

60. Дедуш О. До 200-річного ювілею Миколи Костомарова – корифея дослідження української ідентичності // Збірник статей Міжнародної наукової конференції «Знакові постаті вітчизняної гуманітаристики в національно-культурному самоствердженні України» / голов. ред. Г. Скрипник; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2017. С. 137-147.

61. Дедуш О. До питання про релятивістські теорії нації // Народна творчість та етнологія. Київ, 2015. № 5. С. 59–63.

62. Дедуш О. Ідеологія та національна ідентичність: етнологічний аспект // Етнічна історія народів Європи. 2017. № 53. С. 140-144.

63. Дедуш О. Національна ідентичність крізь призму імагології // Народна творчість та етнологія. Київ, 2017. № 1. С. 68-72.

64. Дедуш О. Опосередкована окупація та конструювання ідентичностей як засоби зовнішньополітичної експансії у ХХ столітті // «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: збірник матеріалів ХVІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 25 червня 2018 р. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 18. С. 43-47.

65. Дедуш О. Патріотичний персоналізований мурал міста Києва як ретранслятор української національної ідентичності // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С.Грушевського). Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Київ, 2016. С. 385-388.

66. Дедуш О. Персонаж «Шубін» як рефлексія регіональної ідентичності українського Донбасу // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації. Суми: СДПУ, 2016. Ч.2. С. 170-173.

67. Дедуш О. Поняття «наційність» (nation-ness) та її зв'язок з національною ідентичністю у західній гуманітаристиці // Сучасна гуманітаристика: збірник матеріалів ІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 13 жовтня 2017 р. Переяслав-Хмельницький (Київ, обл.). Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 3. С. 149-152.

68. Дедуш О. Поняття «національна ідентичність» у нормативно-правових актах України // Альманах науки. Київ, 2018. № 12/1 (21). С.29-31.

69. Дедуш О. Соціальний конструктивізм і джерела сепаратистської ідентичності на українському Донбасі // Народна творчість та етнологія. Київ, 2016. № 3. С. 85-90.

70. Дедуш О. Формування польської національної ідентичності. Порівняння з українським аналогом // Мовний простір слов'янського світу. Тези доповідей ІІІ Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених, 26 травня 2017 р. Київ, 2017. С. 27-30.

71. Дедуш О. Явище «національна ідентичність» у координатах ноосферної концепції Володимира Вернадського // Народна творчість та етнологія. Київ, 2018. № 3. С. 80-84.
72. Дичковська Г. Український індивідуалізм і проблема державотворення // Філософська думка. 2003. № 4. С. 90-102.
73. Донцов Д. Вибрані твори у 10-ти т. Т.2: Вибрані твори/ Упоряд., ред., автор передм. О. Баган. Дрогобич-Львів, 2012. 363 с.
74. Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич: Відродження, 1991. 341 с.
75. Драгоманов М. Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст. в 2-х ч. Женева, 1883. 136+227 с.
76. Дудар В., Дудар В. Феномен історичної пам'яті у формуванні національної свідомості // Національна ідея в духовній культурі України XIX-XX ст.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Полтава, 1993. С. 26-28.
77. Ермаловіч М. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. 2-е вид. Мінск: Беллітфонд, 2003. 448 с.
78. Ермишин О. Философия религии. Концепции религии в зарубежной и русской философии. Москва, 2017. 270 с.
79. Єгорова І. Національна самосвідомість в умовах трансформації суспільства // Післядипломна освіта та управління навчальними закладами в умовах трансформації суспільства: Матеріали звіт. наук. конф. Київ: АПН України, ДАККО, 1999. С. 320-323.
80. Єгорова І. Формування національної самосвідомості у підлітків на уроках музики в загальноосвітній школі (на матеріалі творчої спадщини західноукраїнських композиторів XIX – початку XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02; наук. кер. А. Г. Болгарський; Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2002. 21 с.
81. Жарська О. Європейська ідентичність громадян як чинник формування зовнішньополітичного розвитку України // Політологічні записки. Сєверодонецьк, 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_38

82. Жмир В. На шляху до себе (Етносоціологічна розвідка). Київ: Демократичні ініціативи, 1995. 112 с.
83. Жмир В. Національна свідомість // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Юрій Іванович Римаренко. Київ: Генеза, : Довіра, 1996. С. 104.
84. Жулинський М. Українська культура і формування національної свідомості // Культура і національна свідомість: проблеми теорії і завдання практики: тези наук.-практ. конференції. Київ, 1991. С. 8.
85. Згурська В. Концепція нації і держави Володимира Старосольського: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2008. 20 с.
86. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості. Львів: Паіс, 2004. 268 с.
87. Йосипенко С. Філософія та національна ідентичність // Гуманітарні студії: збірник наукових праць. Київ, 2012. Вип. 12. С. 61-69.
88. Историческая психология: истоки и современное состояние: монография / Г. А. Балл, В. А. Васютинский, И. В. Голубович, К. Г. Дементьева, Л. В. Засекина; ред.: И. М. Коваль, В. И. Подшивалкина, О. В. Яремчук; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова. Одесса, 2012. 391 с.
89. Іванов І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування і консолідації української політичної нації // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». Київ, 2006. Вип. 75. С. 55-60.
90. Іванюк С. Пізнати себе. Національна ідентичність у драматургії Миколи Куліша // Мандрівець. Тернопіль, 2013. № 3. С. 59-70.
91. Ігнатенко В., Селіванова О. До проблеми етнічної ідентичності (пряма мова) // Вісник Черкаського університету: зб. наук. ст. Серія «Історичні науки» / М-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. Вип. 133-134. С. 12-17.

92. Їлге В. Національна історія на прикладі зображення доби Київської Русі в українських підручниках з історії // Українська історична дидактика. Міжнародний діалог: фахівці різ. країн про сучас. укр. підруч. з історії. Київ, 2000. С. 76-108.
93. Історія європейської ментальності / За ред. П. Дінцельбахера / Перекл. з нім. В. Кам'янець. Львів: Літопис, 2004. 720 с.
94. Іщенко Ю. Пошук моделей національної ідентичності (порівняльний аналіз історіософського дискурсу М. Данилевського і Д. Донцова // Політологічні читання. Київ, 1994. №. 2. С. 145-188.
95. Іщук В. Україна: проблема престижності та ідентичності (Масова комунікація і культура як суб'єкти формування громадської і національної свідомості). Київ, 2000. 89 с.
96. Карабіло О. Національно-етнічна єдність та ідентичність українців у трансформаційний період // Наукові записки. Серія «Культурологія». Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Культура в горизонті сталих і плинних ідентичностей» (12-13 квітня 2013 року, м. Острого). Острого, 2013. Вип. 11. Частина 1. С. 374-384.
97. Караваєв В. Українська національна ідентичність як об'єкт державної політики // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острого, 2012. № 9. С. 79-83.
98. Карлова В. Становлення української національної ідентичності в сучасних умовах: проблеми та шляхи їх вирішення // Ефективність державного управління. Львів, 2009. Вип. 21. С. 161-168.
99. Кармазіна М. Між історією і політикою. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 560 с.
100. Картунов О. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз: дис... д-ра політ. наук: 23.00.02; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1996. 417 арк.
101. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура; пер. с англ. под науч. ред. О. Шкаратана. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 606 с.

102. Касьянов Г. Націоналізація історії та образ Іншого: Україна і посткомуністичний простір // Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації. Київ: Інститут історії НАН України, 2008. С. 14-20.
103. Касьянов Г. Теорії нації і націоналізму. Київ: Либідь, 1999. 349 с.
104. Кафарський В. Українська політична чи етнополітична нація? // Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 44-54.
105. Квіт С. Українська національна ідея // Україна в пошуках себе. національна ідея. проблеми розвитку. Київ, 2007. С. 10-18.
106. Кирпичников А. Исторические данные о 1150-летию создания Русского государства (862-2012 гг.) // Труды III (XIX) Всероссийского археологического съезда. Т. 2. Санкт-Петербург – Москва – Великий Новгород, 2011. С. 45-47.
107. Кіцак Н. М. Розвиток української етнопсихології в західній діаспорі ХХ століття: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец.]19.00.01 «Загальна психологія, історія психології»; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2000. 19 с.
108. Климанська Л. Філософсько-соціологічний аналіз проблеми політичної ідентичності // Зміни у самосвідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. Київ: Видавничий дім «КМАcademia», 2001. С. 115–138.
109. Княжинський А. Дух нації: соціологічно-етнопсихологічна студія. Нью-Йорк, Філадельфія, Мюнхен, 1959. 293 с.
URL: http://shron.chtyvo.org.ua/Kniazhynskyi_Anton/Dukh_natsii_sotsiolohichno-etnopsykhologichna_studiiia.pdf
110. Ковальова Г. Національна ідентичність та її формування в незалежній Україні в умовах глобалізації: культурологічні аспекти. автореф. дис. ... канд. культурології: 26.00.01. Харків, 2010. 23 с.
111. Ковальчук Н. [Рецензія на кн.: Плохій С., Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського / Пер. з англ. Микола Климчук. Київ: Критика, 2011. 600 с.] // Україна Модерна. 2012. Число 19. С. 247-250.
URL: http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/441/Kovalchuk_Velykyj%20peredil.pdf

112. Козеллек Р., Шеррер Ю., Сігов К. Історичні пошуки ідентичності. Українсько-німецький колоквиум. Червень 2000. Київ, 2004. 144 с.
113. Козловець М. Феномен Національної ідентичності: виклики глобалізації. Житомир, 2009. 558 с.
114. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.
115. Корнієнко О. Співвідношення національного і загальнолюдського, від протиставлення до консенсусу, оптимального балансу // Вісник Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія «Філософія і політологія». Київ, 1997. С. 32-34.
116. Косів В. Народний костюм як вияв української ідентичності у графічному дизайні УРСР та діаспори (1945-1989) // Українська вільна академія наук. Новини з Академії. New York, 2016. С. 29-35.
117. Косміна О. Українське традиційне вбрання в сучасному урбаністичному середовищі (з досвіду етносоціологічного дослідження) // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2006. Випуск 21. С. 29-34.
118. Костіна С. Криза національної ідентичності в Україні // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: зб. матер. Третьої Інтернет-конференції / під заг. ред. К. Балабанова. Маріуполь, 2013. С. 218-221. URL: <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/187-natsionalna-identychnist-problemy-zberezhennia-ta-transformatsii/627-kryza-natsionalnoyi-identychnosti-v-ukrayini>
119. Костомаров Н. Малорусское слово.
URL: <http://litopys.org.ua/kostomar/kos18.htm>
120. Костомаров Н. Две русские народности // Основа. Санкт-Петербург, 1861. № 3. С. 33-80.
121. Коч С. Еволюція соціокультурного змісту політичної ідентичності // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. пр. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2007. Вип. 7. С. 163-168.

122. Коч С. Етнічність у сучасному політичному процесі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2000. 19 с.
123. Кравченко Д. Національна ідентичність українців: соціокультурний вимір // *Versus*. Мелітополь, 2015. № 5. С. 99-105.
124. Краснодемська І. Розвиток українознавчих досліджень у США та Канаді (70-80 ті роки ХХ ст.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Острог, 2015. Випуск 23. С. 109-114.
125. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (етнополітичний аналіз). Київ, 1998. 391 с.
126. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ, 2008. 718 с.
127. Крип'якевич І. До питання про національну самосвідомість українського народу в кінці ХVI – на початку ХVII ст. // Український Історичний Журнал. Київ, 1966. № 2. С. 82-84.
128. Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). 4-е вид., змінене і доп. Львів: Світ, 1992. 704 с.
129. Кудря М. Питання ідентичності та національної ідентичності в зарубіжній літературі // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир, 2010. № 50. С. 22-26.
130. Кульчицький О. Риси характерології // Енциклопедія українознавства: В 2-х тт. Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. Т. 1. Ч. II. 708 с.
131. Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа. Київ, 1992. С. 48-65 передрук видання Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа. Нью-Йорк, Торонто: Ключі, 1956. С. 13-25.
132. Кутняк І. Національна свідомість у контексті антропологічно-екзистенційного виміру // *Мультиверсум*. Філософський альманах. Київ: Центр духовної культури, 2004. № 41. С. 14-22.
133. Кучера Т. Національна ідентичність та її зв'язок із регіональними інтересами в сучасній філософській думці // Гуманітарний вісник Запорізької

державної інженерної академії. Запоріжжя, 2013. Вип. 52. С. 33-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgzdia_2013_52_6.

134. Кучма Л. Україна – не Росія. Москва: Время, 2004. 560 с.

135. Кушакова-Костицька Н. Національна ідентичність як психологічна проблема особистості в інформаційну добу // Юридична психологія та педагогіка. Київ, 2009. № 2(6). С. 276-283. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2009_2_28.

136. Лаврів П. Національна свідомість робітництва на Донеччині // Сучасність. Київ, 1992. С. 103-107.

137. Лемещенко К. Ліберальні погляди М. І. Костомарова про особливості українського народу // Наукові праці. Науково-методичний журнал: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ольвійський форум – 2006: пріоритети України в геополітичному просторі» 7-10 червня 2006 р., м. Ялта. Миколаїв: Видавництво МДГУ імені П.Могили, 2006. Т. 52. Вип. 39. С. 122-125.

138. Липа Ю. Призначення України. Львів: «Просвіта», 1992. 270 с.

139. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // Твори. Політологічна секція. Київ, Філадельфія, 1995. Т. 6. Кн. 1. 580 с.

140. Лисак Н. Національна ідентичність та національні образи в літературі: розходження і точки дотику // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Філологія». Літературознавство. Миколаїв, 2011. Т. 168, Вип. 156. С. 76-80.

141. Лисенко О. Проблема національної ідентичності: педагогічний, соціологічний, філософський аналіз // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Педагогіка. Івано-Франківськ, 2014. Вип. XLVII. С. 138-146

142. Лібер Ю. Питання національної ідентичності в містах радянської України у 20-х роках ХХ ст. // Україна модерна. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, 1999. С. 206-216.

143. Лісовий В. Культура, ідеологія, політика. Збірка есеїв. Київ: Вид-во ім. Оле-ни Теліги, 1997. 352 с.
144. Ліщинська О. Вияви національно-культурної ідентичності в сучасній українській візуальній культурі // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог, 2014. Випуск 14. Частина 1. С. 89-97.
145. Ліщук-Торчинська Т. Національна ідентичність та великий історичний наратив // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: збірник наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. Київ, 2012. Вип. 58 (№ 3). С. 327-332.
146. Логинова А. Психологический уровень анализа понятия «Идентичность» // Интеграция образования. Саранск, 2010. № 1. С. 78-83. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskiy-uroven-analiza-ponyatiya-identichnost>
147. Лэнге А. Грандиозное одиночество. Нарцисизм как антропологическо-экзистенциальный феномен // Московский психотерапевтический журнал. Москва, 2002. № 2. С. 34-58.
148. Ляпіна Л. Етнічна і національна ідентичності: характеристика теоретико(методологічних підходів // Політичні науки: Збірник наукових праць. Київ, 2004. Вип. 20. С. 78–81.
149. Мазур Л. Співвідношення етнічної і національної ідентичності // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 600-609.
150. Майборода О. «Українська національна ідея»: інтегративні можливості віртуальності // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991 – 2000 років. Київ, 2002. С. 147-153.
151. Майборода О. Етнічність у міжнародній системі. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. імені І. Ф. Кураса. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2015-408 с.

152. Макаренко Н. Національна ідентичність: особливості формування // Збірник наукових праць «Політологічні студії». Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2010. Вип. 1. С. 188-196.
153. Малыгина И. Динамика этнокультурной идентичности: мировые тренды и российская специфика // Культура культуры. Москва, 2017. № 1 (13). С. 8-20. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dinamika-etnokulturnoy-identichnosti-mirovye-trendy-i-rossiyskaya-spetsifika>
154. Малыгина И. Страсти по идентичности: методологический тупик или возможности примирения оппозиций // Межкультурный и межрелигиозный диалог в целях устойчивого развития: материалы международной конференции, 13–16 сентября 2007 г. Российская Академия государственной службы при Президенте РФ. Москва: Изд-во РАГС, 2008. С. 415-418.
155. Мартинова Т. Вплив народної творчості на формування національно-історичної самосвідомості українського народу (на прикладі кобзарських дум) // Культура народів Причорномор'я. Сімферополь, 1998. № 3. С. 195-199.
156. Масненко В. Спільна історична пам'ять як чинник національної інтеграції у сучасному полікультурному суспільстві: випадок України // Національна інтеграція у полікультурному суспільстві: український досвід 1991-2000 років / Збірник. Відпов. ред. І. Ф. Курас, О. М. Майборода. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. С. 239-262.
157. Мателешко Ю. Національна та конфесійна ідентичність українців в роки незалежності (1991–2004 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. Вип. 10. С. 103-124.
158. Медвідь Ф. Консолідація української модерної нації: проблема збереження етнічної ідентичності // Етнічна історія народів Європи. Київ, 1999. Випуск 1. С. 44-48.
159. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів // Політичний менеджмент. Київ, 2005. № 1. С. 35-43.

160. Міхновський М. Самостійна Україна. Київ: Діокор, 2002. 80 с.
161. Мовчан П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект // Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2015. № 17. С. 103-107.
162. Музичко О. Козацтво у процесі формування української ідентичності у XVI – першій половині XVII ст.: стан вивчення проблеми у вітчизняній історіографії // Записки історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Одеса, 2005. Випуск 16. С. 286-293.
163. Мухамедов Р. Лексичні й фонологічні особливості сучасних балканських мов. Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Кривий Ріг, 2017. № 16. С. 190-195.
164. Нагірняк Т. Країна як бренд. Національний бренд «Україна» // Стратегічні Пріоритети. Київ, 2008. № 4 (9). С. 220-228.
165. Нагорна Л. Категорія «національна ідентичність» в сучасній етнополітології // Наукові записки: Збірник. Серія «Політологія і етнологія». Київ: ІПІЕНД, 1998. Вип. 6. С. 3-11.
166. Нагорна Л. Національна ідентичність: український феномен в історичній перспективі // Розбудова держави. 1997. № 7–8. С. 47–55.
167. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ, 2005. 315 с.
168. Наконечний А. Національна ідея як інтегративний чинник у суспільно-духовному житті України (друга половина XIX – перша половина XX ст.): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2001. 23 с.
169. Національна ідентичність: хрестоматія; упоряд. Т. С. Воропай. Харків: Крок, 2002. 316 с.
170. Никитюк Г. Протидія інформаційній агресії як умова формування національної ідентичності в сучасній Україні // Теоретичні та прикладні питання державотворення. Київ, 2014. № 14. С. 134-146.

171. Нора П. Как писать историю Франции? // Франция – память. Санкт-Петербург, 1999. 328 с.
172. Обушний М. Етнонаціональна ідентичність – феномен самовизначення українців. Київ, 1999. 40 с.
173. Олійник О. Національна ідентичність // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, під ред. Ю. І. Римаренка. Київ: Генеза, : Довіра, 1996. С. 98.
174. Орлова Э. Концепции идентичности/идентификации в социальном знании // Вопросы социальной теории: научный альманах. Москва, 2010. № 4. С. 87-111.
175. Орнацкая Л. Проблема личности в культурной антропологии (школа исследований «культура и личность») // *Studia Culturae*. Санкт-Петербург, 2016. № 19. С. 161-173.
176. Палій Г. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні // Політичний менеджмент. Київ, 2005. № 2. С. 39-45.
177. Парахонський Б. Українська ідентичність і консолідація країни. Національна ідея // Україна і Росія в історичній ретроспективі: Новітній державотворчий процес. Київ, 2004. Том 3. С. 98-101.
178. Пахоменко С., Подибайло М. Ідентичність європейська vs ідентичність національна в контексті перспектив європейської інтеграції України // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». Львів, 2013. Випуск 32. С. 176–184.
179. Пашина Н. Розвиток теорії політичної ідентичності в сучасній європейській політичній науці // Політологічні записки. Северодонецьк, 2012. № 6. С. 138-149. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/Polzap_2012_6_17.pdf
180. Пашкова О. Національна ідея як чинник консолідації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2008. 20 с.

181. Пелагеша Н. Європейська ідентичність: зміст, функції, механізми формування // Мультиверсум. Філософський альманах. Київ, 2007. С. 12-34.
182. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: монографія; Національний ін-т стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2008. 287 с.
183. Пермінов В. Концепція транснаціональної державності у сучасній політичній науці: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2011. 18 с.
184. Петров А. Куликово поле в исторической памяти: формирование и эволюция представлений о месте Куликовской битвы 1380 г. // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. Москва, 2003. № 3. С. 22-30.
185. Пірен М. Національна ідентичність сучасної української еліти як чинник консолідації суспільства та реалізації демократичних реформ // Публічне управління: теорія та практика: Збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. Харків, 2013. Випуск 2(14). Травень. С. 62-70.
186. Піскун О. Особливості процесів етнонаціональної ідентифікації мешканців Слобідської України // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Історичні науки». Кіровоград, 2012. Вип. 17. С. 26-32.
187. Пішун С. Соціокультурні концепти національної ідентичності в добу глобалізаційних процесів // Сучасна українська нація: мова, історія, культура: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 16 березня 2016 р., м. Львів: з нагоди 15-річчя кафедри українознавства / ред. рада: Т. Єщенко та ін.; МОЗ України, ЛНМУ ім. Данила Галицького, Каф. українознавства. Львів, 2016. С. 226-228.
188. Побірченко Н. Апостол кращої долі України – Микола Іванович Костомаров // Історико-педагогічний альманах / Гол. ред. Сухомлинська О. Київ, 2006. Випуск 2. С. 50-58.
189. Погоріла Н. Національна ідентичність: чи варто від штучних утворень очікувати ідентичності // Україна шукає свою ідентичність: Збірник статей / Ред. Т. Гребнева. Київ: Поступ, 2004. Вип.1. С. 62-64.

190. Полежаев Д. Российская идентичность в исторической динамике: ментальные аспекты исследования // Известия ВолгГТУ. Волгоград, 2015. № 2 (155). С.29-34. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskaya-identichnost-v-istoricheskoy-dinamike-mentalnye-aspekty-issledovaniya>.

191. Полухтович Т. Національна ідентичність і культурна традиція // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог, 2016. Вип. 17. С. 8-12.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2016_17_4

192. Пономар Л. Сучасний контекст функціонування народного вбрання: традиції, новації та перспективи // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю традиційна культура України ХХІ століття як складова культурної політики: сучасний стан, загрози, перспективи. Київ, 2016. С. 22-27.

193. Пономарьов А. Дещо про національну свідомість // Слово і час. Київ, 1993. № 5. С. 81-83.

194. Попович О. Українська ідентичність між «Заходом та Сходом» у політичному дискурсі виконавчої влади (1994-1999) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог, 2011. № 7. С. 334-341.

195. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту»: Закон України від 23.03.1996 № 100/96-ВР. *Голос України*. 1996. 25 квіт. (№ 77).

196. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 року № 2495-ХІІ. *Голос України*. 1992. 16 лип. (№ 133).

197. Процюк Р. Релігійна ідентичність нації як чинник становлення громадянського суспільства // Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки». Львів, 2004. Вип. 6. С. 122-130.

198. Пустотін В. Національна самосвідомість // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, під ред. Ю. І. Римаренко. Київ: Генеза, : Довіра, 1996. С. 103.

199. Редькіна Г. Українська національна ідентичність: потенціал психологічної консолідації населення України // Наукові записки / Інститут політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ, 2009. Вип. 44. С. 201-208.
200. Римаренко Ю. Національна самосвідомість: вихід у практику // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. Київ, 1993. С. 232–234.
201. Родик Г. Національна ідентичність як конфліктогенний чинник сучасного суспільства // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2011. Вип. 7. С. 342-344.
202. Розумний М. Фактори сучасної національної самоідентифікації українців // Політичний менеджмент. Київ, 2007. № 1. С. 93-99.
203. Рубан Ю. Демократія та національна ідентичність як комунікація влади і суспільства // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. Київ, 2010. № 4. С. 183-190.
204. Рубан Ю. Сучасна демократія і національна ідентичність: нерозривність конструювання // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Київ, 2011. Вип. 96(1). С. 140-142.
205. Руденко Ю. Національна ідентичність як складова цивілізаційної ідентичності в контексті забезпечення національної безпеки України // Українознавчий альманах. Київ, 2015. Вип. 18. С. 31-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2015_18_10.
206. Рудько С. Проблема «національної ідентичності» українських політичних діячів доби української революції 1917-1921 рр. // Науковий блог. URL: <http://naub.org.ua/?p=719>
207. Ручка А. Національна ідентичність в контексті євроінтеграції // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. С. 17-19.

208. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. Історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
209. Саніна Т. Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоретичний огляд // Наукові записки НаУКМА. Київ, 2005. Том. 46. С. 22-26.
210. Сапожникова Р. Анализ понятия «идентичность»: теоретические и методологические основания // Вестник ТГПУ. Томск, 2005. № 1. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/analiz-ponyatiya-identichnost-teoreticheskie-i-metodologicheskie-osnovaniya>
211. Саракун Л. Криза національної ідентичності: причини та прояви // Гуманітарний часопис. Харків, 2012. № 4. С. 70-74.
212. Сарбей В. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) // Український історичний журнал. Київ, 1993. № 7-8. С. 3-16.
213. Селігей П. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі // Мовознавство. Київ, 2008. № 1. С. 49–66.
214. Семенова Д. Національне у структурі ідентичності в українських пригодницьких романах середини XX ст. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Острог, 2013. Вип. 12(2). С. 429-431.
215. Сенік Л. Український роман 20-х років: Проблема національної ідентичності: дис... д-ра філол. наук: 10.01.02; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1994. 323 с.
216. Синяк Д. Етнічний фактор не стоїть на заваді об'єднанню громад. Результати дослідження. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11970>
217. Сисін Ф. Поняття нації в українській історіографії 1620-1690 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. Вип. 1 / АН України, Ін-т сусп. наук; Київ, 1992. Вип. 1. С. 49-79.
218. Сичугова Н. Претенденти на три літери // Український тиждень. URL: <http://tyzhden.ua/publication/3256>

219. Сіверс В. Цінність трансформації національної ідентичності // Путро Олексій Іванович (2 липня 1940 р.– 7 грудня 2011 р.). Київ: НАКККиМ, 2017. С. 162-165.
220. Скринник М. Буттєві смисли національної ідентичності в українському романтизмі: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.05; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2008. 36 с.
221. Скрипник Г. «Русини» – етнонім, що має українців єднати...» // Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / голов. ред. Г. Скрипник; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2013. С. I-XXIV.
222. Скрипник Г. Українська культура як джерело державного самоствердження нації // На сторожі української народної культури: матеріали міжнар. наук. конф. Київ, 2008. С. 3-8.
223. Сладкий Д. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки // Політичний менеджмент. Київ, 2008. № 2. С. 110-119.
224. Старосольський В. Теорія нації / Передм. І. О. Кресіної. Нью-Йорк; Київ: Наук. Т-во ім. Т. Шевченка: Вища шк., 1998. XL, 157 с.
225. Степико М. Українська політична нація: проблеми становлення // Політичний менеджмент. Київ, 2004. № 1. С. 19-29.
226. Струкевич О. Українська «нація до націоналізму»: пошуки критеріїв ідентичності в Україні-Гетьманщині XVIII ст. // Український історичний журнал. Київ, 1999. № 6. С. 17-33.
227. Субтельний О. Україна: історія. (Переклад з англійської: Ю. Шевчук). Київ: Либідь, 1991. 512 с.
228. Судин Д. Національна ідентичність з функціоналістської перспективи: сутність та основні типи // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012. № 993. Вип. 29. С. 12–16.

229. Таглін С. Про народні паремії, національну свідомість та «малоросіяństwo» як етнопсихологічний феномен // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків: Око, 1994. Т. 3. С. 21-28.

230. Тиский М. Етапи становлення української національної ідентичності // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. Луцьк, 2011. № 21. С. 111-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnnum_2011_21_23

231. Тищенко Ю. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності»; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. Київ, 2010. 76 с.

232. Ткаченко В. Україна: проблеми національної ідентичності // Політичний менеджмент. Київ, 2007. № 3. С. 19-37.

233. Ткачук А.: за три місяці в Україні сім відсотків громад об'єдналися. Це рекорд всіх часів і народів // Громадський простір. 2015. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=a-tkachuk-za-try-misyatsi-v-ukrajini-sim-vidsotkiv-hromad-objednalysya-tse-rekord-vsih-chasiv-i-narodiv>

234. Томашівський С. Про ідеї героїв і політику. Відкритий лист до В. Липинського з додатками. Львів, 1929. 132 с.

235. Томашівський С. Українська історія. Нарис I: Старинні і середні віки. Львів: Видавництво «Вчора і нині», 1919. 150 с.

236. Томашівський С. Чи є українська національна ідея? // Під колесами історії. Нариси і статті. Берлін, 1922. С. 5-9.

237. Трамп виступив проти знесення «прекрасних» пам'ятників конфедератам у США // Голос Америки. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/pamyatky-konfederatam/3989855.html>

238. Троян В. Національна ідентичність в контексті сучасного українського регіоналізму // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Центрально-східна Європа: двадцять років системних трансформацій і геополітичних змін». Рівне: Рівненський інститут слов'янознавства, 2013. С. 230-233.

239. Удод О., Юрій М. Модернізація і становлення української нації // Сторінки історії. Київ, 2013. Вип. 35. С. 39–60.
URL: http://shron.chtyvo.org.ua/udod_oleksandr/umovy_stanovlennia_ukrainskoi_natsi_i_v_khikh_stolitti.pdf

240. Удод О., Юрій М. Умови становлення української нації в ХІХ столітті // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль, 2013. Т. 1. Вип. 11. С. 14-27.
URL: http://shron.chtyvo.org.ua/udod_oleksandr/umovy_stanovlennia_ukrainskoi_natsi_i_v_khikh_stolitti.pdf

241. Українська культура: цивілізаційний вимір. / Упоряд.: Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Київ: ІПЕНД ім. і. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.

242. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали. / Упоряд.: Масенко Л., Кубайчук В., Демська-Кульчицька О. та ін. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.

243. Український соціум / Власюк О., Крисаченко В., Степико М. та ін. / За ред. В. Крисаченка. Київ: Знання України, 2005. 792 с.

244. Урись Т. Мотив як маркер модусу національної ідентичності в сучасній українській поезії // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Ужгород, 2016. № 2. С. 253-256.

245. Утенова Ш. В поисках национальной формы // Строительство и архитектура Узбекистана. Москва, 1988. № 6. С. 18-24.

246. Фрейд З. Массовая психология и анализ человеческого «Я». Москва, 1991. 33 с. URL: http://nv-shulenina.narod.ru/freyd_zigmund_massovaya_psihologiya_i_analiz_chelovecheskogo_ya.pdf

247. Фромм Э. Пути из больного общества. Проблема человека в западной философии. Москва, 1988. 552 с.

248. Фромм Э. Человек для себя. Исследования психологических проблем этики. Минск, 1992. 253 с.

249. Хабермас Ю. Демократія. Разум. Нравственность. Москва, 1995. 252 с.
250. Ханенко-Фрізен Н. Інший світ або Етнічність у дії: канадська українськість кінця двадцятого століття. Київ: Смолоскип, 2011. 389 с.
251. Ханенко-Фрізен Н. У пошуках нового суб'єкта історії: проект «Усна історія деколективізації в Україні 1990-х рр. – селянський досвід» // Український історичний журнал. Київ, 2010. № 5. С. 179-190.
252. Харахаш Б. Мова і механізм національної ідентичності в системі етнополітики // Українські проблеми. Київ, 1997. № 1. С. 55-69.
253. Харук А. Крила України: Військово–повітряні сили України, 1917–1920 рр. Київ: Темпора, 2008. 96 с.
254. Хомрач В. Політико-мовна ідентичність громадян України: стан та тенденції розвитку: дис... канд. політ. наук: 23.00.03 – політична культура та ідеологія; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 210 с.
255. Хутка С., Хуткий Д. Національне самопочуття населення України: актуальний стан, основні чинники та наслідки: результати соціол. дослідж. Київ, 2014. 76 с.
256. Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению. Москва, 2001. 404 с.
257. Цимбалістий Б. Проблема ідентичности Україна чи Америка? = The problem of identity Ukraine or America? Чикаго: Український публістично-науковий інститут, 1974. 56 с.
258. Цимбалістий Б. Рух за Патріярхат і українська суспільність; Нью-Йорк: Українське патріярхальне світове об'єднання, 1978. 16 с.
259. Цимбалістий Б. Тавро бездержавности. Джерзі Ситі, 1982. 39 с.
260. Черкес Б. Архітектурна інтерпретація української ідентичності у ХХ столітті // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Архітектура». Львів, 2004. № 505. С. 3-23.
261. Черкес Б. Національна ідентичність в архітектурі міста: монографія; Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів, 2008. 268 с.

262. Черкес Б., Юрик Я. Ідентичність та пам'ять у міському середовищі // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Архітектура». Львів, 2014. № 793. С. 35-39.
263. Черниш Н. Соціологія. Київ: Знання, 2009. 468 с.
264. Черниш Н. Стан національної самосвідомості студентської молоді // Політологічні читання. 1992. №. 1. С. 33.
265. Чорногорську мову офіційно визнали і відокремили від сербської // Європейська правда.
URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/13/7074983/>
266. Шапаренко О. Формування громадянськості в умовах соціокультурних трансформацій українського суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03; Харківський ун-т повітряних сил ім. І. Кожедуба. Харків, 2008. 20 с.
267. Шевченко О. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2005. 20 с.
268. Шемет Т. Трансформація грошового суверенітету держави в умовах міжнародної конкуренції валют // Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2012. № 14. С. 30-33.
269. Шенк Ф. Политический миф и коллективная идентичность: миф Александра Невского в российской истории (1263–1998) // Ab Imperio, 2001. № 1. С. 141-164.
270. Шепелева И. Цветовая палитра как важнейший фактор формирования самосознания нации // Лингвострановедение: методы анализа, технология обучения: материалы IX межвуз. науч. семинара, Москва, 2011. С. 161-163.
271. Шкуратов В. Историческая психология. Москва, 1997. 505 с.
272. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Нью-Йорк, 1954. 158 с.
273. Шнипко О. До зрілої національної ідентичності крізь працю та віру // Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми. Київ, 2008. С. 28-36.

274. Эриксон Э. Детство и общество. Обнинск, 1993. 155 с.
275. Эриксон Э. Жизненный цикл: Эпигенез идентичности // Теории личности в западно-европейской и американской психологии. Хрестоматия по психологии личности. Самара: Бахрах, 1996. С. 325– 374.
276. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва, 1996. 344 с.
277. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени. Москва: «Прогресс», 1994. С. 293-316.
278. Юрик Я. Вплив ідентичності на формування архітектури Львова у ХХ ст.: дис. ... канд. арх.: 18.00.01. Львів., 2012. 395 с.
279. Яковенко И. Диалог и идентичность // Вопросы социальной теории: научный альманах. Москва, 2010. № 4. С. 513-518.
280. Яковлева Л. Формування політичної ідентичності як соціального феномену // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. Одеса, 2011. № 13. Том 14. С. 467-472.
281. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології . 3-тє вид., стер. Київ: Знання, 2006. 341 с.
282. Яралов Ю. Национальное и интернациональное в советской архитектуре. Москва, 1971. 354 с.
283. Яремчук В. Ідеологічні ідентичності істориків в радянській Україні // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В.А. Смолія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 43-52.
284. Ярошенко Л. Соціокультурний феномен «національна ідентичність»: соціально–філософський аналіз // Гілея: науковий вісник. Київ, 2015. Вип. 102. С. 189-193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_49.
285. Ящук Т. Історична пам'ять як чинник трансформації національної ідентичності в пострадянській Україні // Філософські проблеми гуманітарних наук (Збірка наукових праць). Київ, 2009. 500 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-203.html>

286. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* // Benedict Anderson. London, New York, Verso, 2006. pp. 4-6.
287. Bauman Z.: «Las redes sociales son una trampa». URL: https://elpais.com/cultura/2015/12/30/babelia/1451504427_675885.html
288. Benois J.-M. (ed). *L'identite. Seminaire interdisciplinaire dirige par Levi-Strauss*. Paris, 1977. pp. 348
289. Berne E. *Games People Play*. New York: Grove Press, 1964. pp. 158
290. Bhabha H. *Nation and Narration*. London: Routledge, 2008. pp. 334
291. Bokharai F. R. *Nationness and revolution: a gramscian perspective on the Iranian revolution* // Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of master of arts. 1993. pp. 284.
292. Cabanel P. *Histoire des Cévennes*, coll – « Que sais-je? ». PUF, 1998. pp. 128.
293. Connor W. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton, N.Y.: Princeton University Press, 1994. pp. 92.
294. Diedush O. *The periodization of Ukrainian and Russian national identities: a comparative analysis* // Народна творчість та етнологія. Київ, 2017. № 6. С. 45-50.
295. Elias N., Dunning E. *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilising Process, Revised Edition*. Dublin: University College Dublin Press., 2008. pp. 336.
296. Erikson E. *Life history and historical moment*. New York: Norton, 1975. pp. 283.
297. Franklin S., Widdis E. *National identity in Russian culture: an introduction*. Cambridge University Press; 2006. Feb 2. pp. 24-29.
298. Friedman J. *Global crises, the struggle for cultural identity and intellectual porkbarrelling: cosmopolitans versus locals, ethnics and nationals in the era of de-hegemonisation* // *Debating Cultural Hybridity* / Ed. Pnina Werbner and Tariq Modood. London: Zed Books, 1997. pp. 70-89.
299. Fukuyama F. *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, New York: Farrar, Straus and Giroux. 2018. pp. 240.

300. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Prentice-Hall, 1963. pp. 168.
301. Hroch M. Social Preconditions of National Revival in Europe. Cambridge UK: Cambridge University Press, 1985. pp. 220.
302. Jan Paweł II. Pamięć i tożsamość. Kraków: Wyd-wo Znak, 2005. 174 s.
303. Kardiner A. The psychological frontiers of society. New York, 1945: Columbia University Press. pp. 475.
304. Kostyuchok P. Ethnic and national identity: theoretical analysis attempt // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини = Current issues of social studies and history of medicine. Чернівці, 2014. № 3. С. 14-20.
305. Lukowski J.; Zawadzki H. A Concise History of Poland. Cambridge University Press, 2006. pp. 3-6.
306. Marcia J.- E. The ego identity status approach to ego identity. Ego identity // Springer. New York, NY, 1993. 3-21. pp. 352.
307. Person, Self, and Identity: Some Anthropological Retrospects, Circumspects, and Prospects. In: Psychological Theories of the Self, ed. by B. Lee and K. Smith, New York: Plenum Press. pp. 67–109.
308. Ricoeur P. Narrative identity // Philosophy today. 1991. № 35.1. pp. 73-81.
309. Sinnirella M. Exploring temporal aspects of social identity: the concept of possible social identities // European Journal of Social Psychology, 1998. Vol. 28. № 2. pp. 227–248
310. Smith A. The origins of nations // Ethnic and Racial Studies, 1989. № 12. pp. 340-367.
311. Statues being removed from Skopje in move seen to appease Greece // Ekathimerini.com.
URL: <http://www.ekathimerini.com/226058/article/ekathimerini/news/statues-being-removed-from-skopje-in-move-seen-to-appease-greece>
312. Ting-Toomey S. Ethnic/cultural identity salience and conflict styles in four US ethnic groups // International Journal of Intercultural Relations. 2000. № 24. pp. 47-81

313. Toren Ch. "Culture and Personality" in Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology. London: Routledge, 1996. pp. 217.
314. Turner J. C., & Tajfel H. The social identity theory of intergroup behavior // Psychology of intergroup relations. New York: Psychology Press, 1986. pp. 7-24.
315. Urbańczyk P. Trudne początki Polski. Wrocław, 2008. 436 s.

Список публікацій Дедуша О. В.

Статті у фахових виданнях:

1. Дедуш О. До питання про релятивістські теорії нації // Народна творчість та етнологія. Київ, 2015. № 5. С. 59–63.
2. Дедуш О. Соціальний конструктивізм і джерела сепаратистської ідентичності на українському Донбасі // Народна творчість та етнологія. Київ, 2016. № 3. С. 85-90.
3. Дедуш О. Національна ідентичність крізь призму імагології // Народна творчість та етнологія. Київ, 2017. № 1. С. 68-72.
4. Diedush O. The periodization of Ukrainian and Russian national identities: a comparative analysis // Народна творчість та етнологія. Київ, 2017. № 6. С. 45-50.
5. Дедуш О. Явище «національна ідентичність» у координатах ноосферної концепції Володимира Вернадського // Народна творчість та етнологія. Київ, 2018. № 3. С. 80-84.

Статті у вітчизняних виданнях, які прирівнюються до іноземних видань:

6. Дедуш О. Ідеологія та національна ідентичність: етнологічний аспект // Етнічна історія народів Європи. 2017. № 53. С. 140-144.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження

Тези наукових доповідей:

7. Дедуш О. Персонаж «Шубін» як рефлексія регіональної ідентичності українського Донбасу // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації. Суми: СДПУ, 2016. Ч.2. С. 170-173.
8. Дедуш О. Архетипна автаркія у російській масовій культурі в кінці ХХ – початку ХХІ ст. // «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28-29 жовтня 2016 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 19-22.
9. Дедуш О. Патріотичний персоналізований мурал міста Києва як ретранслятор української національної ідентичності // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С.Грушевського). Матеріали ІХ

Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Київ, 2016. С. 385-388.

10. Дедуш О. До 200-річного ювілею Миколи Костомарова – корифея дослідження української ідентичності // Збірник статей Міжнародної наукової конференції «Знакові постаті вітчизняної гуманітаристики в національно-культурному самоствердженні України» / голов. ред. Г. Скрипник; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2017. С. 137-147.

11. Дедуш О. Формування польської національної ідентичності. Порівняння з українським аналогом // Мовний простір слов'янського світу. Тези доповідей III Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених, 26 травня 2017 р. Київ, 2017. С. 27-30.

12. Дедуш О. Поняття «наційність» (nation-ness) та її зв'язок з національною ідентичністю у західній гуманітаристиці // Сучасна гуманітаристика: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 13 жовтня 2017 р. Переяслав-Хмельницький (Київ, обл.). Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 3. С. 149-152.

13. Дедуш О. Опосередкована окупація та конструювання ідентичностей як засоби зовнішньополітичної експансії у ХХ столітті // «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: збірник матеріалів XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 25 червня 2018 р. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 18. С. 43-47.

14. Дедуш О. Поняття «національна ідентичність» у нормативно-правових актах України // Альманах науки. Київ, 2018. № 12/1 (21). С.29-31.